

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Бранислав Нушић

АУТОБИОГРАФИЈА

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање или брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригинално издање дела налази се на Вебсајту www.ask.rs.

2019.

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Бранислав Нушић

АУТОБИОГРАФИЈА

Садржај

ПРЕДГОВОР 2
ОД РОЂЕЊА ДО ПРВОГА ЗУБА 8
ОД ПРВОГА ЗУБА ДО ПАНТАЛОНА 12
ЧОВЕК У ПАНТАЛОНАМА 20
СУЂАЈЕ 26
ШКОЛОВАЊЕ 31
ОСНОВНА ШКОЛА 36
ХРИШЋАНСКА НАУКА 41
СРПСКИ ЈЕЗИК 44
ИСТОРИЈА 50
ГЕОГРАФИЈА 56
ЈЕСТАСТВЕНИЦА 61
СТРАНИ ЈЕЗИЦИ 65
МАТЕМАТИКА 69
ФИЗИКА И ХЕМИЈА 77
МРТВИ ЈЕЗИЦИ 82
ПРВА ЉУБАВ 88
ПРВА И ПОСЛЕДЊА ПЕСМА 93
ДРУГА ЉУБАВ 100
ОД ТРЕЋЕ ДО ЗАКЉУЧНО ДВАНАЕСТЕ ЉУБАВИ 104
Q. B. F. F. F. S. 112

ТАМНИЦА..... 119
ВОЈСКА..... 125
БРАК..... 131
НЕИСПИСАНА ГЛАВА..... 136
ПОГОВОР..... 137
ЈЕДНА НЕБЕСКА СЕДНИЦА..... 143

АУТОБИОГРАФИЈА

ПРЕДГОВОР

Ја мислим да уопште нема смисла писати предговор аутобиографији. Ако живот човечји и има какав предговор, он је тако интимне природе да се о њему уопште и не пише. Али се мени предговором ваља оправдати што сам предузео овај посао — писање биографије — којим се обично баве пропали политичари, прогнани владари, беспослени пензионери, бивше дворске даме и чланови академије наука. И ето, тога оправдања ради, ја морам ову прву главу посветити предговору.

У једно доба, настала је била читава хајка на мене. Све што је добило свраб за писање узело је да се чеше о мене, тако да сам постао био нека врста писменог задатка за све оне који су — то се већ разуме — почињали критиком своја литерарна вежбања. Сви су они и на сав глас тврдили: да ја немам ни духа ни талента. Како су ми на тај начин створили донекле репутацију човека без духа и талента, поче се шапутати да ми та репутација даје довољно квалификација за члана академије наука и уметности, те сам свакога часа могао очекивати да будем и изабран. Па, како сваки академик мора да изради своју аутобиографију — и како је нашим академицима за тај посао потребно по неколико година, па их има који су и умрли а тај толико велики и важан посао нису довршили, те се ни данданас ништа не зна ни о њиховом животу ни о њиховом раду на науци — то сам одлучио да за времена приберем грађу за свој животопис.

Ето, то ме је, углавном, руководило када сам сео да пишем ову књигу.

Опис свога живота отпочео сам са рођењем, налазећи да је то најприроднији почетак. Полазећи од тога факта, ја се нисам упуштао у ствари које су претходиле моме рођењу, пошто о томе вероватно и нема никаквих података. Аутобиографију сам завршио женидбом, налазећи да после женидбе човек и нема аутобиографије.

Уосталом, време од рођења до женидбе и јесте један период (са много потпериода) у историји човековој. Онако, отприлике, као што у историји Срба време од досељења на Балканско полуострво до пропасти царства на Косову чини један велики период са много потпериода. Чак би се и у животу човековом тај период од рођења до женидбе могао, као и у историји, звати период „од досељења до пропасти“. Као што би се и период који затим настаје могао тако лепо и у животу, као и у историји, назвати: период „робовања и патњи“.

Стога сам се ја и задржао само на првоме периоду: од досељења до пропасти. Даљи опис мога живота поверио сам једноме своме пријатељу, врло талентованоме и отменоме господину, за којега сам се уверио да ниједну ствар не казује онако како је она била, већ је увек допуњује, намешта и замазује, не би ли је улепшао. Такви су људи необично подесни за биографије књижевника и уметника, јер је код тих биографија правило да се свака ствар тако улепша како би велики покојник потомству изгледао што узвишенији и што племенитији.

Биографи књижевника и уметника имају у томе погледу необичну сличност са машамодама и кројачицама. И код њих постоји онај кројачки укус: „ово вам лепо стоји!“ те биографију тако кроје и дотерују како би што лепше стојала ономе о коме пишу. Ако је дами ружан струк, кројачица ће направити хиљаду машница да га покрије; ако је књижевнику ружна прошлост, биограф ће измислити хиљаду анегдота да је замаже. Ако дама има мало грбава леђа, кројачица ће јој измислити такав крој да се то и не опази; ако уметник има мало грбав морал, биограф ће измислити таква објашњења да ће такав морал изгледати као врлина.

Сећам се, на пример, једнога случаја којега сам ја савременик и сведок а који сам затим прерађен читао у биографији.

Лирски песник Н. Н. једно јутро, трештен пијан, срео се са својим будућим биографом. Велики покојник бивао је често пута у животу свиња, али је овом приликом нарочито био забрљавио, тако да није умео чак ни кућу да нађе.

— Слушај, пријатељу, — рећи ће он, посрћући и наслањујући се својом тежином на будућег биографа — они што су пили са мном напустили су ме, стоке божје, па нема ко да ме одведе кући. А ја, видиш, знам на небу да нађем Великог Медведа, али своју кућу не могу никако да нађем!

Та је епизода у биографији („Успомене на покојног Н. Н.“) гласила овако:

„Једног јутра, срео сам га суморна и брижна; чело му је било мутно, а очи — оне очи којима је он тако дубоко понирао у душу човекову — биле су пуне неког чудног израза бола и прекора. Кад сам му пришао, он се ослони на мене и рече ми:

— Посрћем, посрћем кроз живот, јер су ме сви пријатељи напустили. Ах, лакше ми је наћи путе небеске но стазе живота. Осећам се усамљен, поведи ме, поведи ме!“

И на то је биограф надовезао свој опширан коментар, објашњавајући дубину мисли у овим речима покојниковим.

У биографији једног сликара читао сам како је у животу имао тешких неприлика услед сукоба застарелих погледа нашега друштва са његовом узвишеном уметношћу. Ове су неприлике чак имале утицаја и на сам правац рада његовог. Дотле портретиста Рембрантових боја и манира и композитор замашних инвенција, прешао је одједном на пленер пун сунца и светлости. Међутим, мени је познат један од тих сукоба његове узвишене уметности са застарелим погледима друштва. Он је седео код једног кројача, који му је за четрдесет динара месечно, сем собе, давао свако јутро по једну кафу и уз то му бесплатно пеглао панталоне. Из благодарности према тој пажњи, он је израдио портрет кројачев и његове жене. Вероватно том приликом, настало је и мало ближе познанство између њих, те му је од тога доба кројачева жена служила као модел. И кројача није нимало бунило када би затекао своју жену са позоришним шлемом на глави и копљем у руци, у положају Паладе Атине, али су се у њему побунили застарели погледи нашега друштва када ју је једном затекао у положају спартанске краљице Леде а сликара крај ње као лабуда. Том приликом је кројач, без обзира на то што ће доћи у сукоб са узвишеном уметношћу, тако испребијао лабуда како може само један човек застарелих погледа учинити. Оном истом утијом којом му је свако јутро пеглао панталоне испеглао му је овом приликом ребра, а шиваћом иглом система „Сингер и комп.“ толико га избо да је сликар морао шест недеља лежати у болници, и од тога доба је сасвим напустио портрете и композиције а одао се пленеру, искоришћујући као моделе краве, козе и ждребад, уверен да на тај начин неће доћи у сукоб нити са застарелим погледима нашега друштва нити пак са љубоморним кројачима.

То исто, само мало друкчије, и са једним композитором. Читао сам му биографију, по којој је у његовој активности, после првих снажних и емотивних композиција, настала била извесна стагнација, после које је компоновао литургију. Биограф ту стагнацију објашњава недаћама брачнога живота, јер га његова бивша супруга није умела довољно да разуме. Композитор је имао да спреми једну сопранисткињу за извесно соло у једној својој композицији. То је спремање нешто подуже трајало и, на крају, сопранисткиња изгледа да је добро схватила соло, али га композиторова жена није схватила. И место аплауза и ките цвећа, што је сопранисткињу очекивало на концерту, композиторова је жена, на главној проби, разбила о њену главу нов новцат кишобран. И после тога случаја, а услед тога што га супруга није довољно разумела, настала је она стагнација у композиторовој активности, после које је компоновао литургију, и то не толико из осећања побожности колико што је судијама врховнога суда, приликом бракоразводне парнице, дао реч да ће компоновати нову литургију ако спор У његову корист реше.

Ето, тако се кроје хаљине великих људи; ето, тако се пишу биографије у кројачким радњама за израду биографија. И то је добра страна тих биографа, коју историја књижевности прилично искоришћује, али ти биографи имају и једну рђаву страну, коју пошто пото треба сузбити или је бар онемогућити. Ти биографи, наиме, имају обичај да се после смрти кога познатијег човека увуку у његову кућу и са једном полицијском ревношћу испретурају му фијоке и све хартије и хартијице које се по кући налазе. Но и то им је мало, већ развију праву судску истрагу, те почну по целоме свету прибирати покојникова писма, школске сведоџбе, признанице и сва друга документа, па их затим, са истрајношћу једнога пасионираног иследника, дешифрирају, коментаришу, објашњавају, обрћу речи, премећу реченице и, на крају крајева, на основу нових података, тако измолују покојника и тако преврну биографију, која је дотле била написана, да бивша биографија личи просто на преврнут капут, са грудним џепом који је с леве стране груди прешао на десну, са новом сомотском јаком и са новом поставом. Јер ваља знати да те биографске кројачке радње не кроје само нове биографије, већ врше и све остале послове: прерађују старе, пеглају, ваде флеке, преврћу их и крпе тамо где се на којој биографији појавила рупа.

Ја се, на пример, сећам биографије једнога нашег заслужног човека, признатога научника, професора Стојана Антића, која је у своје време била сасвим ужудно написана и коју је, као што сам чуо, и сам покојник, док је био жив, прочитао у једном календару и није се бунио против ње. По тој биографији, покојник се родио 1852. године у Петровцу, од мајке Ангелине и оца Миљка, који је био свињарски трговац. Стојан је свршио основну школу у Петровцу, нижу гимназију у Пожаревцу, вишу и Велику школу у Београду. Како је по струци био природњак, то му је одмах, чим је постао наставник, додељено да предаје немачки језик и гимнастику, и у том правцу је развио толико своју делатност да је чак и израдио једну исцрпну научну студију о траговима српских речи у санскритском језику.

На двадесет година доцније, пошто су се биографи дочепали разних његових приватних писама, ја сам на основу „нових података“ читао сасвим другу и другачу његову биографију. По тој новој биографији, покојник се није звао Стојан, него Спира; он је погрешно носио презиме Антић, јер његово је презиме у ствари Николић. Његова се мајка није звала Ангелина, јер му је то била маћеха, већ Марија; његов се отац није звао Миљко, већ Мијат, и није био свињарски трговац, већ поп. Покојни се Спира није родио у Петровцу, у пожаревачком округу, већ у Рековцу, јагодинском округу; нижу гимназију није учио у Пожаревцу, већ у Јагодини; Велику школу није учио у Београду, јер је свршио ратарску школу у Краљеву. Као наставник није предавао немачки језик и гимнастику, већ хришћанску науку и нотно певање. Покојник није писао студију о траговима српских речи у санскритском језику, већ о утицају шума на климатске односе.

Мене, верујте, не би изненадило када би ти биографи, на основу података које су сабрали из писама и других својеручних написа, који би заостали иза смрти кога великог човека, утврдили да покојник уопште није ни постојао. Јер можете мислити шта су све ти биографи кадри пронаћи у приватним писмима покојниковим, а нарочито у онима која је писао док још ни сам није слутио да ће бити велики покојник. Јер, када већ неко постане велики човек, он онда, разуме се, и своја приватна писма удешава тако да би се могла објавити, отприлике као што се жена која је стекла признање да је лепа удешава да би томе и одговорила. Читао сам тако, на пример, писмо једног великог човека, академика, који је од свога кирајџије тражио неплаћену кирију. Велики је човек у писму своме кирајџији писао како је живот са своје материјалне стране одиста одвратан, како дневне бриге замарају велике душе и још пуно других афоризама о животу, а све с обзиром на евентуално штампање тога писма. Кад је тако написао пуно ружних ствари о животу, прешао је на фразу: „али постоји из вестан ред ствари у животу који се не да из бећи“ и, на основу те фразе, тражио је од кирајџије тромесечну дужну кирију. Разуме се да је кирију добио тек кад је срео лично кирајџију и усмено (што се не може штампати) му опсовао сто богова и попретио да ће га као мачку испребијати.

Други један велики човек, из обазривости да му се не штампају писма после смрти, завршавао их је увек фразом: „Молим да ми по прочитању овај лист хартије вратите“. То му је постала таква навика да је једном, издавајући признаницу за известан хонорар, завршио ову: „Молим да ми по прочитању овај лист хартије вратите“. Знао сам и једнога угледнога научника нашега, код којега је бојазан да остави писмене трагове после смрти постала права манија, тако да се одрекао уопште писања и умро је као признат научни књижевник а никада ништа на свету није ни написао.

Ето, углавноме, свих добрих и рђавих страна тога када човек дозволи да постане жртва биографа. И зар онда није боље написати аутобиографију, те на тај начин избећи све евентуалности?

Али ја бих био нескроман кад бих рекао да су горњи разлози једини који су ме руководили да напишем аутобиографију. Пре свега, нису ни стога што ја себе не сматрам великим човеком, те сам са те стране безбедан и миран, уверен да ће моја приватна писма извесно корисније послужити пиљарима за фишеке но биографима за вађење каквих података.

А што сам и поред тога написао ову књигу, то је само зато што сам њоме хтео да обележим шесетогодишњицу живота, те — осврћући се у овоме тренутку за собом и прелазећи преко јучерањега и прекјучерањега дана — да погледам чак далеку младост, најдрагоценији део живота. И, мада ми је позната мудра реч француског писца Ги де Мопасана, по којој „нема ничега страшнијег до кад човек остари па забада нос у своју младост“, ја ипак то чиним, по ономе нагону који код дављеника, за оно неколико тренутака растајања од живота, изазива пред очима слику прошлости, па чак и далеке младости.

Али не осврћем се ја за собом зато да заплачем за оним што је прошло. Напротив, осврћем се да се насмејем смехом, за који се овде, пре но ма кад иначе, може рећи: „Ко се напослетку смеје, најслађе се смеје!“

Нас тројица смо из једне душе кренули у свет, још одмах по моме рођењу. Чим сам се први пут у крилу мајчином насмешио, из тога осмеха поникао сам ја и пошао својим путем у свет; чим сам се први пут у крилу мајчином забринуо, намргодио и уозбиљио, из те збиље поникао сам опет ја и пошао својим путем у свет; и чим сам се први пут у крилу мајчином заплакао, из тога плача поникао сам опет ја и пошао својим путем у свет.

Путеви су нам били различити.

Оно ја што је поникло из мога првога плача прошло је кроз живот заливајући се сузама. Оно је у свету видело само зло и невољу; све му је било мрачно, све туробно, све суморно. Небо вечито застрто облацима, земља вечито орошена сузама. Оно је саосећало свачији јад, болела га је свачија невоља, тиштала га је свачија беда. Оно је плакало са туђих недаћа и бусало се над туђим гробовима.

Оно ја што је никло из тренутка моје збиље пошло је у живот под тешким теретом и посртало је под бригом. Оно се бринуло о сунцу да ли правилно ходи; њега је мучило што се земља другаче не окреће, што су реке криве, што су мора дубока и што су горе високе. Са дубоким браздама исписаним на челу, оно се задржавало пред сваком појавом и улагало све своје напоре да је реши; оно се заривало у сваки проблем, застајало пред сваком тешкоћом, и тако ходило кроз живот прегибајући се под теретом брига.

Оно ја што је никло из првога мога осмеха прошло је кроз живот са осмехом на уснама, гледајући све око себе веселим погледом и ведре душе. Оно се смејало слабостима као и врлинама, јер су људске врлине често веће слабости од њихових мана. Оно се смејало узвишеноме као и униженоме, јер узвишени је често мање душе од онога кога он са висине погледа. Оно се смејало лудости као и мудрости, јер мудрост је људска често пута збир људских лудости. Оно се смејало неправди као и правди, јер правда је често пута тежа људима од неправде. Оно се смејало истини као и заблуди, јер истина је често пута непостојанија од заблуде. Оно се смејало љубави као и мржњи, јер љубав је често пута себичнија од мржње. Оно се смејало тузи као и радости, јер туга често пута уме бити и лажна, док радост ретко кад. Оно се смејало срећи као и несрећи, јер срећа је готово увек варљива, а невоља не. Оно се смејало слободи као и тиранији, јер слобода је често фраза, а тиранија увек истина. Оно се смејало знању као и незнању, јер знање има граница, док незнање их нема. Оно се смејало свему, смејало се свачему, смејало се, смејало, смејало...

А кад је прошло шест пуних деценија — веле то је просечан човечји век —— састала су се три путника, сабрала су се у исту душу из које су кренула у свет и свела су рачуне о ономе што су видела у свету на своме дугоме путу.

Узе реч први, онај што је бринуо бригу целога света:

— Изморио сам мозак и изломио душу, бринући људске бриге!

— А јеси ли их бар збринуо те олакшао човечанству?

— Не, јер брига је нераздвојна од човека. у бризи је услов за напредак човечанства. Увидео сам да је грех према човечанству одузети човеку бригу.

— А јеси ли бар познао живот кроз који си прошао?

— Не, јер од брига нисам могао дићи главу.

Узе реч затим онај што је плакао:

— Исцедио сам зенице плачући, источио сам душу јадујући над људским боловима!

— А јеси ли бар искупио људске болове?

— Не, болови су и даље остали међу људима, јер, веле, живот је бол и без бола нема живота.

— А јеси ли бар познао и видео живот тај?

— Не, јер нисам кроз сузе могао ништа познати и ништа видети.

Узе реч и онај трећи, што се смејао:

— Разглавио сам вилице смејући се, јер толико је смешнога међу људима и у животу људи. Све што сам више упознавао живот, што сам ближе упознавао људе, све сам се слађе смејао. И сада још, када сам стигао на одмориште, те се осврнем за собом, не могу да не прснем од смеха!

Томе трећем, који је смејући се кроз живот и животу прошао своју стазу, поверавам да испише ове листове моје јубиларне књиге, јер он је једини видео живот.

ОД РОЂЕЊА ДО ПРВОГА ЗУБА

Мада је смрт једини и најпоузданији факат у животу свакога човека ипак, пишући аутобиографију, свако обично избегава да почне са тим фактом. Морам се, дакле, и ја измирити са тим већ усвојеним начином писања и почети са рођењем, мада је баш рођење често пута споран факат у животу човечјем. Код мене се, на пример, дуго и дуго није било начисто са годином мога рођења, те се најзад једва успело утврдити да сам се родио 8. октобра 1864. године.

Раније тврдње мојих биографа да сам се родио 1866. године отпале су благодарећи брижљивом испитивању професора г. Миленковића. Ти ранији биографи изводили су своју тврдњу на основу пронађених података, по којима сам ја први разред гимназије завршио 1878. године. Претпостављајући да сам у школу пошао у седмој години, то сам, по њима, четири разреда основне школе и један разред гимназије свршио у дванаестој години, што значи да сам се родио 1866. године.

Да спор реши, г. Миленковић се упустио у истраживање по старим архивама, претурајући све школске протоколе, где је најзад утврдио несумњиви факат да сам ја први разред гимназије учио пуне три године, из чега се да извести јасан закључак: да сам се морао родити 1864. године. Хвала г. професору и са моје стране што је то питање расветлио, те нам је ствар сад већ свима јасна и неће нас више доводити у забуну.

Као узгред помињем овде да је исте године кад сам се ја родио умро Вук Караџић. То је једна очевидна случајност, јер ја нисам имао тих претензија да се такав литерат на тај начин склони да би ми направио места у литератури. Па ипак ме је та случајна веза између мене и Вука некада испуњавала поносом, те сам у младости чезнуо за тим да ми ко пребије ногу, сматрајући да је довољно бити ћопав па бити Вук. Једном чак мал' ми се није десило да ми пребију обе ноге, али не у тежњи да се задовоље моје литерарне амбиције.

Још једна узгредна напомена. У доба када ћу се ја родити и нешто пре зачела се међу народима Балканскога полуострва идеја о зближењу и заједници, те да удружени прегну на заједничко дело ослобођења. Као први експеримент тога зближења изгледа да сам био ја, представљајући у неку руку персонификацију балканске заједнице. И, да није нешто српска народност била та која ме је у првим данима детињства снабдевала млеком, чиме ме је необично обавезала, ко зна не би ли ја сад већ био стрељан као грчки министар или не би ли, као лажни румунски кнез, трошио у светским бањама новац маторих француских удовица, или не би ли се, субвениран од разних држава, крвавио по планинама као шеф албанских бандита, очекујући згодан тренутак да од своје хајдучке чете образујем министарски савет.

Код мога рођења није само датум био споран, већ и само место. Једни су биографи бележили Београд као место мога рођења, а други Смедерево. Целу забуну у том погледу

начинило је то што ме се оба поменута града одричу и ни један не признаје да сам се у њему родио, већ ме потура ономе другоме. У погледу тога питања ја не могу да се ослоним на своје сећање, али сам у породици сазнао за извесне околности које ствар објашњавају. Наиме, мој је отац био имућан трговац у Београду и, баш кад сам ја требао да се родим, он банкротира па покупи сву своју банкротску имовину — у коју сам и ја спадао — и пређе у Смедерево да живи. Тај поступак никад у животу нисам могао опростити моме оцу. Натерати ме да се родим под претпоставком да сам богатога оца син и онда, када сам већ рођен, када се већ не може натраг, ставити ме пред факат да сам пуки сиромах! То оцу нисам могао да опростим утолико пре што је имао доста деце, па није међу њима морао баш мене изабрати да направи тако пакосну шалу.

Кад је већ реч о моме оцу, као шаљивчини, морам поменути да су, како по свему изгледа, и моји даљи преци били у неку руку шаљивчине. Ја то само претпостављам, јер о мојим прецима врло мало што знам сем факта да нису носили исто породично име које ја носим. Ни данданас се не зна како је моје право презиме, а чије је ово што га ја носим, бог ће га свети знати. Настаје, дакле, интересантно питање: ко је тај од мојих предака који је сам своје презиме заборавио и под каквим је околностима он то могао учинити. Знам да је један мој рођак заборавио своје презиме кад је напунио двадесету годину и кад се окружна команда нешто о њему распитивала. Добро, то још разумем; али такав разлог није могао постојати у доба када је дотични мој предак заборавио своје презиме. Остаје ми, за решење ове загонетке, једина претпоставка: да је тај мој предак морао умрети гдегод у иностранству, и то под туђим именом, што ће рећи: под лажним пасошем.

Кад год сам о тој околности из моје биографије размишљао, увек ми је падало на памет како то одиста мора бити добра шала умрети под туђим именом. То мора бити једно нарочито задовољство за мртваца који би успео да заведе околину да га под туђим именом сахрани. И колико и каквих све занимљивих компликација може ту настати! Замишљајући погдекад себе у томе положају, ја сам већ унапред уживао у заблуди мојих поверилаца, који би ме и мртва сматрали за дужника, иако сам ја и за живота био за њих увек мртав; па онда, о положају моје жене, која, и поред тога што би одиста била удовица, не би никако могла бити удовица; па онда, у разочарењу професора Симе Митровића, који са извесним пакосним задовољством већ неколико година бележи фразе за посмртни говор који намерава да ми одржи пред црквом; и најзад, у многим и многим другим замршеним и неразрешивим односима.

Родио сам се у једној старој кућици, у близини београдске Саборне цркве. Та кућица доцније збрисана са земље и наместо ње се сад диже велика палата Народне банке, тако да су данас банчини трезори тачно тамо где је била соба у којој сам се ја родио. И сад, кад би наишло једно благодарно поколење и хтело, рецимо, да означи спомен-плочом место где сам се ја родио, та би се плоча, са натписом: „Овде се родио итд.“, морала узидати у Народну банку, тачно изнад оних сутеренских прозора са дебелим гвозденим шипкама, где су трезори у којима почива банчина златна подлога. Замислите само у какву би то забуну могло довести каквога познијега мога биографа, који би може бити, на основу оваквих факата, доказивао да сам ја ванбрачно дете из дивљега брака између' гувернера Народне банке и портирове удовице. Портирова удовица, да би прикрила гувернерову бруку, која би могла имати утицаја и на банчин кредит у иностранству, сакрила се, по решењу управног и надзорног одбора банчиног, између' каса у којима је банчина златна новчана подлога. Ту је мене родила и стрпала ме у један трезор, где ме је затим пронашла комисија кад је пребројавала државну готовину и увела и мене у биланс, на страни примања. Разуме се, изаћи у живот из трезора Народне банке и носити на себи потпис гувернера Народне банке, лако му је било одржати се на доброме курсу — тако би отприлике завршио своје резоновање тај будући мој биограф. Али, хвала богу, код нас нема изгледа да ће ускоро наићи какво благодарно поколење, што даје довољно гаранције да се таква збрка у мојој биографији неће ни десити.

Родио сам се о поноћи, према чему се не би могло у биографији рећи: „Он је угледао светлост дана 8. октобра 1864. године“, већ: „Он је угледао светлост миликерц-свеће, 8. октобра 1864. године.

Одмах, на првоме кораку по рођењу, но без мојега учешћа и кривице, направио сам збрку у кући. Бабица, која је бдила крај постеље моје мајке крепећи се румом, објавила је да је дете које се родило женско. На глас да сам женско, мој отац пљуну, почеша се иза уха и опсова нешто ружно, што ја онда нисам разумео не познавајући довољно матерњи језик. Доцније сам сазнао да је мој отац био један од напреднијих људи, те ужасно мрзео онај остатак варварског обичаја — давање мираза уз девојку.

Ја нисам никада, ни доцније, распитивао како се то могла бабица збунити оглашујући ме за женско, али мислим да ће то бити услед расејаности. Бабица је била стара, уседелица девојка, а код ових, веле, није немогућа таква расејаност да мушко сматрају за женско и, обратно, женско за мушко.

Можете мислити како смо се сви у кући изненадили кад смо сутрадан, још рано изјутра, сазнали да сам мушко. Бабица се за своју погрешку извињавала слабим осветљењем које је прошле ноћи било у кући; оцу је необично пријатно годила ова исправка, а ја сам се у ствари љутио на бабицу што забада свуда свој нос те мије открила прави пол, убеђен да би за мене много боље било да сам остао женско. Како сам данас плодан писац, вероватно бих био и плодна жена, те би у том случају досад већ имао комплетно издање својих целокупних дела, док их овако као писац, још немам.

Бабица је том приликом констатовала и то да сам са рођењем задоцнио пуних седам дана. Ја не знам по коме сам реду вожње ја требао да стигнем седам дана пре, али знам да сам у том задоцњењу целога свога живота ја видео једну трагедију. Замислите, молим вас, деби, прво ступање на позорницу, прва појава у животу, па задоцњење од седам дана, и то у доба кад нису постојале наше државне железнице. Па онда — ја сам негде напред то поменуо — да је мој отац све до мога рођења био богат човек и да је некако баш тих дана банкротирао, што значи: да нисам имао задоцњење од седам дана, ја сам се још могао родити као богатога оца син. Овако изгледам себи као онај који, позван на богат и раскошан ручак, стигне читав сат касније, кад је сав ручак поједен, па му понуде да му обаре три јаја и још га љубазно питају: жели ли ровита или тврдо скувана.

Сматрајући то задоцњење као једну тежу трагедију у своме животу, ја сам се увек и доцније распитивао може ли се некако од судбине добити сатисфакција, другим речима: може ли се некако накнадити тај губитак од седам дана који ми је нанело задоцњење.

— Може, канфором! — тешио ме је мој кућни лекар.

— Како канфором?

— Па, кад будете умирали, можемо вам уштрцати мало канфора, те да вам продужимо живот за једно седам дана, колико сте изгубили при рођењу.

Од тога часа, када ми је лекар ову утеху саопштио, ја сам постао најоданији поштовалац медицинске науке, очаран њеним напретком, који јој је дао могућности да пружи људима тако обилну моралну сатисфакцију. Но оно што ме је, и поред ове утехе, још увек узнемиравало била је помисао да је моје задоцњење од седам дана, које ме је спречило да се родим као син богата оца, можда какав неодољив фатум који лебди нада мном; тако да предосећам да ми се

пред крај живота може још и то десити да на седам дана после моје смрти мој лоз добије главни згодитак. И тада ће се рећи не само да сам при рођењу седам дана задоцнио, већ и да сам седам дана раније умро, а то би већ била страховито бездушна игра судбине.

Крштења се не сећам довољно, једва погдешто од тога обреда ако сам упамтио. Тако, сећам се, кад је поп сручио на мене, онако голога, читав бакрач хладне воде, да сам му у души опсовао нешто тако нехришћански да то не би ни у ком случају могло послужити као моја изјава приликом ступања у хришћанство. Како сам тада, приликом овога лепога хришћанскога обреда, добио кијавицу, ја је се никад више нисам опростио и ево је кроз цео живот вучем, те могу слободно рећи да сам ја своју религију искијао.

Интересантна је појава да сам се ја, дошав на свет, убрзо свикао на нову околину. Мајка, отац, браћа и сестре били су ми некако, већ од првога познанства са њима, врло симпатични и осећао сам се међу њима као код своје куће. Чим сам се, прва два-три дана, упознао са кућним приликама, настојо сам енергично да учиним из весне измене у начину живота и реду који је дотад владао. Тако, на пример, моја је мајка дотле спавала по целу ноћ, што сам ја сматрао за нехигијенски и почео сам је будити по пет и шест пута ноћу. Оца сам пустио до поноћи мирно да спава, одмарајући се од својих дневних брига, али је од поноћи он морао узимати свој покривач и ићи чак у трећу собу, легати на диван и покривати се преко главе, ако је рад био да спава и даље.

Иначе је моје прво детињство било врло монотоно. Не сећам се ничега важнијег из тога доба, изузимајући извесних ситнијих авантура. Тако, на пример, једном сам пао под кревет и нису могли читав сат да ме нађу; једанпут сам прогутао цванцик и због тога само морао да испијем сто грама рицинуса (отада ми ни данданас не ваља стомак), а једном сам опет пао у фрас, и то без икаквог нарочитог разлога, већ више из пакости према доктору који ме је на по сата пре тога прегледао и рекао да сам здрав као тресак.

Једина ствар која ме је у то доба нарочито нервирала, то су биле породичне конференције, које су редовно одржаване око моје колевке. Тема разговора који се у тим приликама водио била је увек питање: на кога личим. Ја лично био сам дубоко убеђен да не личим ни на кога и ни на шта; ја сам имао утисак да личим на тесто нарасло у нађвама, које ће тек доцније велики пекар, господ бог, моделирати. Али они који су се окупљали око моје колевке проналазили су увек по нешто ново на свакоме моме делу тела и узвикивали:

— Ју, ју! Гледај, молим те: очево чело, теткин нос, теча-Симине уши, ујнина уста, и тако редом даље.

И у том се погледу тако далеко ишло да сам, слушајући свакодневно то па то, почео најзад стицати уверење да сам ја у ствари нека наказа, скрпљена из разних делова тела целе моје многобројне породице.

У то доба пада и моје добијање првих зуба. Ох, то вам је била читава комендија, тако да смо сви попуцали од смеха. Ја лично нисам био толико претенциозан да што пре добијем први зуб, али ми је отац досадио завлачећи ми непрестано кажипрст у уста и пипајући ме по деснима.

Што се тиче зуба, ја сам се на њима уверио да наука о познавању човека није тачна, јер ја никад нисам успео да имам тридесет и два зуба, колико та наука прописује, све док нисам платио зубноме лекару две хиљаде динара. Патио сам вечито од зубобоље, можда и са проклетства које је отац бацио на мене када сам га, из благодарности, својим првим зубом ујео.

ОД ПРВОГА ЗУБА ДО ПАНТАЛОНА

Разуме се да нисам остао само на првоме зубу, већ сам убрзо искитио вилице још неколиким, што ми је дало могућности да изустим по коју реч. Ја сам, додуше, већ раније пуштао неке животињске гласове од себе, у којима је мајка налазила известан смисао и гостима тумачила шта сам ја тиме хтео рећи, што ми необично личи на случај са зеленим папагајем госпођа-Миле апотекарице, коју сам доцније у животу познао. Госпођа је имала једног зеленог папагаја који је, по њеном уверењу, говорио и кад год би он закречао: „ла-ра-ро-ра-ро-ра!“ госпођа би нам објашњавала да он то каже: „добар дан желим!“ што ми напрежући до највеће мере и пажњу и слух, нисмо могли никако да разумемо. Тако и моје прве изразе: „ду, му, гу, до, по“ итд. моја је мајка преводила и тумачила као да тим хоћу да кажем: тата, мама итд. Стога ја и не бележим та крештања као прве речи. Прва реч коју сам, свестан њенога значења, рекао била је: „дај“ и од тога доба, па кроз цео живот, ту реч кад год изговорим, изговарам је свестан њеног значења.

Но важније него то је да сам ја, после првих зуба, на крају прве године, већ стао на своје ноге и проходао. Морам признати да сам у први мах ишао четвороношке. Веле: да би се стало на две ноге, потребно је најпре ићи на четири или, другим речима, да би се човек у животу могао исправити, потребно је најпре да пузи, као што мора најпре поклецнути онај који хоће да скочи. Ја не знам одиста није ли то пужење којим човек почиње своје прво кретање у животу извесна вежба за практичан живот, или је то можда тако судбином опредељено да човек у доба кад је најискренији, у доба кад још не уме да се претвара, кад је најближи човеку, уђе четвороношке у живот?

У то доба, када сам проходао, најважнији је догађај био: поступаоница. То је онај лепи наш обичај да се детету кад прохода ломи погача над главом. Али, пре но што ће се погача преломити, на њу се стављају разни предмети и ставља пред дете, те се пусти да се само маши, и оно чега се маши, тако се тумачи, биће му позив у животу. На погачи, која је пред мене била стављена, била је једна књига, новац, перо и кључ, као атрибути: науке, богатства, књижевности и домаћинства. Ја сам, разуме се, бацио око на пару, и отада па све досада тај ми је укус остао неослабљен. Али, у тренутку кад сам корачио да узмем пару, ње неком мађијском силом нестаде са погаче. Тражили смо је и тражили, али је не нађосмо. Доцније смо тек сазнали да је мој старији брат, у моменту када сам ја пошао погачи и када су сви погледи и сва пажња били управљени на моје подвиге, — украо пару, иако за то није имао оправданих разлога, јер је он давно већ био проходао. Морали су метнути другу пару, јер сам ја ударио у такву писку и дреку као да ми је тога часа меница била протестована. Предвиђања која се за овај чин везују испунила су ми се одиста у животу; отада па све до данас, за коју год се пару ја машим, измакне ми некако.

То доба кад човек прохода па све до првих панталона изгледа да је најинтересантније у човечјем животу. То је доба када човек није ни мушко а није ни женско, те му је наша

граматика великодушно обезбедила прибежиште у нарочитоме, средњем роду, што су пропустиле учинити граматике много већих и културнијих народа. Главне одлике овога граматичког облика су: а) именице тога рода прилагођавају се заменици „оно“; б) именице тога рода, без обзира на пол, све носе сукњице и в) именице тога рода носе обично таква нека буди-те-бог-с-нама имена, да ни из њих не можеш сазнати која је од тих именица мушко а која женско. Таква су имена на пример: Дуду, Биби, Лили, Лулу, Попо, Цоцо, Коко и томе подобна.

Не сећам се како су мене звали док сам био у средњем роду, али вам могу рећи да сам се у сукњи необично добро осећао и тако навикао да ме ни доцније у животу сукња није могла збунити. И што је главно, можда н под сугестијом бабичине заблуде приликом мога рођења, а да би се што више прилагодио збрци коју средњи род прави у половима, ја сам тада дуго времена веровао да сам женско. Из те заблуде ме је извело једно створење које смо звали Лулу. Како је Лулу дошло до тога открића, то ни дан данас не знам; сећам се само да ми је једнога дана шапнуло: „Ти си мушко!“ на што сам се ја страховито застидео. И дуго још затим, кад год бих срео Лулу, ја сам се, не знам зашто, стидео тога што сам мушко.

Веле, када човек остари, да се у њему понова јављају некадашњи детињи осећаји и, што више стари, све се више враћа у дечји менталитет. Ја то донекле примећујем на себи, бар у погледу осећаја. Бива, на пример, и данас погдекад да ме обузме осећање стида што сам мушко, као некада када сам био дете.

На читаве две деценије од онога доба када сам се извукао из сукњице, срео сам се са оним малим створењем Лулу, некадањим мојим другом у средњем роду, и, увидевши да је Лулу лепа и пријатна дама, са усхићењем сам јој узвикнуо:

— Вама имам да захвалим што што сам сазнао да сам мушко!

Још сам један тако пријатан сусрет имао. Упознао сам се са једном необично лепом и интересантном младом госпом и из дужег разговора сазнали смо да смо вршњаци и да смо у детињству заједно припадали средњем роду и друговали. Звали смо је Биби. Слатко смо се смејали сећајући се свих појединости из тога доба. И она ми рече да је тад веровала да сам женско. Мада сам ја сад већ имо дуге испеглане панталоне и нешто неиспегланих бркова под носом, те очигледно представљао именицу мушкога рода, ипак ми је стало било до тога да код младе госпе разбијем потпуно евентуалну заблуду. Како су утисци из раног детињства обично врло дубоки и трајни, уложио сам био нарочити труд да младу госпу убедим да сам мушко.

Ја сам се у својој брбљивости упетљао у сукње младих дама, док је ова глава аутобиографије намењена само оним сукњицама које служе као униформа средњем роду у граматици. Вратимо се дакле у ту малу сукњицу, у доба после првога зуба, после првих речи и после првих корака у живот.

То је доба када се код човека јављају први инстинкти које затим ни живот, ни васпитање, ни образовање не могу сузбити нити уништити. Један од најосновнијих је сујета, која је утолико уочљивија што се јавља напоредо са оном простосрдачном искреношћу, која је тако слатка у детињству да је права штета што се та особина губи одмах после првих детињских дана.

Ви несумњиво познајете сви онога малога тиранина који, тек што сте дошли гдегод у посету и отпочели врло пријатан разговор са његовом младом мамом или најстаријом сестром, стрпа вам се међу колена, ослони се руком прљавом од пекмеза на ваше нове панталоне, дигне ножицу увис и дрекне: „Ја имам нове пипе!“ Ви му, разуме се, учтиво и, колико је могуће слађе, одговорите: „Ау, како су лепе пипе!“ и тиме мислите завршили сте

разговор са њим, те можете наставити онај интересантнији разговор са његовом младом мамом или најстаријом сестром. Али се варате, јер мали тиранин сад тек почиње своју упорну акцију. Он наслања руку намазану пекмезом и на другу ногавицу ваших нових панталона и опет диже ножицу са узвиком: „Ја имам нове пипе!“ Вама се већ преврће у стомаку, али из обзира према младој мами или најстаријој сестри ви и даље правите љубазно лице, милујете малу наказу по косици и одговарате јој: „Јесте, јесте, душо, видео сам, врло лепе пипе, особито лепе пипе!“ Али се ви по други пут варате ако мислите да је то њему довољно и да ће вас сад већ једном пустити да наставите разговор са његовом младом мамом или најстаријом сестром. Не, не, оно (средњи род) вам неће дозволити ни реч више да проговорите, оно ће се успузати уз ваше колено, сешће вам у крило, дићи ће акробатски ножицу, подметнуће вам је под нос и захтеваће од вас да говорите о његовим ципелама и само о његовим ципелама, и ни о чему другом до само о његовим ципелама.

Уосталом, само без те простосрдачне дечје искрености, зар се та иста сујета не јавља увек и доцније код човека? Млада госпођа Олга добила је о рођендану брилијантске бутоне и задела их је у румене ушне рупице. Ви дођете да јој честитате дан, а она у разговору окреће вам час једну час другу страну профила, нећете ли опазити бутоне и нећете ли јој се дивити. Ако сте ви толико несмотрени па не опазите, она ће ма како, ма на који начин извести разговор који ће вам свратити пажњу. Она не може дићи ногу увис и рећи вам: „Ја имам нове пипе!“ али ће, рецимо, повести разговор о последњој премијери: говориће вам о дубоком значају пробелма који комад третира и о снажној креацији наше протагонисткиње, и чим успе да вас увуче у тај разговор, она ће прећи на тоалету коју је имала протагонисткиња и, да видите, како ће смишљено, лукаво, издалека, повући линију која се сврша са њеним бутонима.

— Па ипак, — рећи ћу вам — има нечега што није увек у складу у приказу наше протагонисткиње. Ја не бих умела рећи шта је то, не бих умела одмах наћи, али осећам тај несклад. Можда је то и тоалета. Глумице често пута облаче хаљине оне боје која одговара њиховоме лицу, али је питање да ли та боја увек одговара и ономе психичком расположењу које она у тој хаљини преживљује. Замислите веселу, раскалашну жену у црнини, или разочарану, проказану, животом сатрвену жену у каквој лептирастој хаљини отворене боје. Је л' те да ту може бити несклада?

— Да, разуме се! — одговарате ви најљубазније и не слутећи да сте сад већ завукли нос у мишоловку и почели да лижете смртоносну сланиницу.

— Па онда и фризура; зар не налазите да је протагонисткиња имала у другом чину сувише срећену, зализану, некако домаћичку фризуру? Зар ту није требало мало више нереда, мало немирнија фризура, мало неуређених власи, међ' којима би, рецимо, у ушима сјала два бриљантна бутона? Зар не, зар не би то главу чинило интересантнијом?

Ако ви ни при тим речима не приметите бутоне у њеним ушима и не задивите се, ради чега се цео овај разговор и води, онда, разуме се, она ће наставити:

— Можда би то било претерано — ја не знам — ја нисам компетентна. Има их, на пример, који налазе да је минђуша остатак варварства... можда... али се ипак мора признати да је леп украс. Зар не налазите?

И зар вам, после ових последњих речи, не изгледа као да је млада госпођа дигла ногу до самога вашег носа, говорећи вам: „Ја имам нове пипе!“

То млада госпа; али ће то исто учинити и њена госпођа мама, која свакојако жели да изазове од вас бар ову фразу: „О госпођо, колико је младих које би вам могле позавидети!“ Па то исто хоће и њена старамајка, која је рада бар да јој се каже да се још врло добро држи.

Но немојте мислити да је ова људска слабост, која се међу првима јавља још у најранијем детињству и прати човека све до смрти, па често и после смрти, својина само женскога рода. Поета, који вам чита свој производ молећи вас за „искрени суд“, претпостављајући, разуме се, да он буде повољан; државник, који у плаћеним новинама пише чланке о својим успесима; денди, који се себи диви у огледалу и намеће се да му се и ви дивите; војник, који се испрсава не би ли му спазили медаљу на грудима, коју је, ни сам не зна зашто, добио и сви други и многи други, зар сви они не дижу ногу увис и не казују вам: „Ја имам нове пипе!“

Ја сам у том погледу, тако бар причају моји родитељи и остали који се моје прве младости сећају, био чак и агресиван. Ако је дошао гост у кућу, па сам му се похвалио новим ципелама а он не би обратио довољно пажње, ја сам га, веле, гађао папучама, четком, ватраљем и свим што би ми дошло до руку и што би се могло са пода скупити. Мени чак није било довољно ни то да чекам хоће ли гости наићи или неће те да им се похвалим новим ципелама, већ бих сео пред кућна врата, на улици, и ко год би од пролазника наишао, ја бих дизао ногу и очајно врискао: „Ја имам нове пипе!“

Но то није био једини мој подвиг у доба када сам у сукњици гегуцао по кући и забадао нос у све. Ја сам затекао читаву генерацију луткица моје сестре, које су све у друштву, као о каквоме журу, седеле у једноме прозору. Сећам се добро тога одвратнога буржоаскога друштва. На једноме плавоме јастучету, у левом крилу прозора, седела је остарија дама, седе косе, у широкој цицаној халини. Она у своје време није била тако седа, али сам јој ја, још кад сам јој први пут био представљен, почупао црне власи, те да би умирио сестрицу, старији је брат брзо ишчупао памук из поставе очевог зимског капута и налепио га по луткиној глави. Иако покривена седом косом, ова матора дама била је нафракана лица као да је налепила две иришке куване цвекле на образе. На грудима је носила један покварен брош, из којега је испао камен, а у коси уденуту једну стаклену перлу. И по тоалети и по изразу лица, личила је на жену каквога богатога зајмодавца, за којега се шапуће да је на врло мистериозан начин дошао до богатства и за којим се не шапуће, но се зна да је два пута одлежао хапсу, једанпут за лажно банкротство и други пут за злонамерну пањевину претходно осигуране радње.

Друга дама, која је седела до ње, имала је тршаву плаву косу, са црвеном машном у фризури, и врло јако навучене обрве. Кад је купљена, ова је лутка склапала очи кад би се положила, те је „умела да спава“, али како сам јој ја још првога дана, чим сам јој био представљен, сипао пуну чашу воде у очи, мора да јој се у очима нешто покварило, те их је од тога доба увек држала полуотворене, те изгледало је као да мига или, бар, као да кокетира. Личила је некако на странкињу, из боље породице, распуштеницу каквога директора банке, који је ухватио на делу и одјурио из куће.

Трећа је била девојка од порцулана, врло светлих очију и са осмехом на уснама. Она је увек стајала усправљена, наслоњена на зид. Девојка од порцулана имала је једну лепу особину: кад се упрља, може се убрисати или чак и водом опрати. Отуда и долази, ваљда, да се код тих порцуланских девојака никада и не виде мрље у животу. Мени се нису никако свиђале њене светле очи, а још мање онај њен порцуланski осмех. Некако се и сувише осећало да је тај девојачки осмех направљен у фабрици.

Четврти је у томе друштву био један бајацо са шиљатом капом на глави, једном жутом а другом црвеном ногавицом и раширеним рукама које држе мале, металне тасове. Мада је

презрен лежао на земљи, он је једини у овоме друштву имао душу. Сећам се, док је био нов, кад би му притиснуо груди, из груди му се извијао глас и живо кретао рукама те ударао тасовима. Разуме се да смо ми деца, уосталом као и људи, хотећи да видимо чега то има у уметниковој души, раздрли му груди и ишчупали душу. Од тога доба, откако не може више да дâ гласа од себе, презиру га и моја сестрица и њене другарице, а изгледа да га презире и она буржоазија у прозору: зајмодавчева жена, распуштеница директора банке и порцуланска девојка.

У мени се јавио неки револуционарни инстинкт и ту сам беспослену буржоазију у прозору страховито мрзио. Осећао сам потребу да јој се, уиме презренога уметника, осветим. И када сам се једнога дана нашао сам у соби, извео сам праву вартоломејску ноћ. Пооткидао сам им главе, ноге, руке, почупао косе, поцепао одела и, уопште, извео крвопролиће достојно једног крволочног пивара Сантера или немилосрдног глумца Коло Дербоа, после чега је, разуме се, настало у истим сразмерама сузопролиће.

Но, разуме се, то није једини мој подвиг којим сам зарадио батине. Било их је још врло много. Колико сам пута, на пример, нове новцате очеве ципеле везао канапом за ушицу, напунио водом и вукао као колица. Једном је мајка месила и метнула тесто у карлицу, покрила марамом и ставила крај пећи да јој тесто нарасте. Ја сам, играјући се око карлице, сео у то тесто, и дао му такав облик какав се ниједном модлом не може постићи, на страну још што су једва после одлепили тесто са мене. Други пут сам, опет, дочепао кутију фикса за ципеле и намазао хлебац за ужину, те су ми после пет дана испирали стомак. Једном сам опет, кад сам остао сам у соби, бацио кроз отворен прозор саксију са цвећем, једне маказе, једно везено јастуче и мајкин курјук, који умеће у косу, те, радознао да видим где леже ти предмети, нагао се па и сам стрмекнуо кроз прозор на улицу.

Могла би се чак направити и статистика тих мојих подвига. Тако, на пример, зна се ово: шеснаест пута сам преврнуо тањир и просуо супу себи у крило; три пута сам упадао у казан у коме је била спремљена вода за прање рубља; једанпут сам испао кроз прозор; једанпут турио сестри прст у око; два пута сам пао низ степенице са горњег спрата и откотрљао се на доњи.

Поводом ових подвига родитељи моји и сви укућани утврдили су да сам „врло живо дете“, те се мајка чак и приликом посета брижно вајкала: „Ја не знам шта ћу, морам отворити четворе очи, онај мој мали је необично живо дете!“

Мени је нарочито годило што сам у тако раним својим годинама стекао извесну репутацију, коју сам се, у свима приликама, ревносно старао да одржим, те сам затим још чешће разбијао себи нос, чупао сестри косу, угануо једанпут палац на руци а други пут ногу у чланку, док најзад нисам једног дана просуо жар из пећи те упалио простирач на поду, затим чаршав на столу и завесу на прозору, тако да је то, може се рећи, била једна лимунација већега стила, иако тога дана није био никакав државни празник.

Но нису овакви подвизи једина карактеристика детета у доба док носи сукњицу. Подједнако су радознала и подједнако несносна том својом радозналошћу и мушка и женска деца у то доба. Тиме би се зар дало објаснити што у то доба и мушка и женска деца носе сукње.

Ја ни у том погледу нисам изостајао иза већ стечене репутације. Засипао сам питањима родитеље, све укућане и све госте који би у кућу долазили; засипао сам их толико да сам већ био постао права напаст, од које им је ваљало спасавати се. Ја нисам више био само мали радозналац, већ права машина за питања, која се ујутру навије и једва увече престане радити. Разуме се, мене нису интересовала проста и једноставна питања, већ сам се старао да она буду

што компликованија и чинило ми је нарочито задовољство да онога коме постављам питања доведем у што већу забуну.

— Јесу ли сунце и месец муж и жена?

— Зашто жене немају бркове?

— Учи ли магарац школе?

— Ко је натакао волу рогове?

— Зашто госпа Станка има надут трбух?

И још маса таквих питања киптила је из мене, тако да је сасвим разумљив онај оглас у новинама који је дао један несретан отац а који је гласио: „Стан, храну и добру награду даћу ономе ко се прими да одговара на питања мога трогодишњег сина“.

И мада таква дечја питања изгледају и бесмислена и смешна, ја ипак налазим да она нису без извесне логике, која је детету јасна, јер гледа на ствари и појаве непомућеним погледом, а која је старијима нејасна, јер што дубље улазе у живот, све више губе способност да ствари и појаве логички схватају. Узмимо баш као пример ова четири-пет питања која сам ја горе случајно набацао, па ћемо видети да су она не само за мене већ и за свако друго дете била сасвим логична.

Тако, на пример, ја сам морао поставити питање јесу ли сунце и месец муж и жена, вероватно, на основу тога што сам запазио да муж — сунце — није никад ноћу код куће, а жена — месец — није опет никад дању код куће. Па онда питање зашто жене немају бркове морало се у мојој детињој души јавити као далеко предосећање познијег феминистичког покрета, који би то нема сумње, далеко брже напредовао и можда већ победио када би жене имале бркове. Па онда, не само тада, већ и данданас, толико је магараца на високим положајима у државној служби да сам ја био просто принуђен поставити питање да ли и магарци уче школе. А питање ко је волу натакао рогове једно је од редовних питања које сва деца постављају и на које обично добију одговор кад одрасту и мало дубље познаду живот.

Оно последње питање: зашто госпа Станка има надут трбух већ је питање ужега, породичнога значаја, које ми је уз одговор донело и батине. Госпа Станка је била једна млада, отмена госпођа, пријатељица наше куће, која нам је чешће долазила. Једнога дана, када сам запазио на њој извесну прошену, поставио сам матери питање:

— Зашто госпа Станка има надут трбух?

Мајка, да би избегла прави одговор, јер је питање довело у забуну, одговорила ми је:

— Тако, казнио је бога.

— Била ваљда несташна? — додао сам ја своје резоновање, а мати је побегла из собе да би избегла одговор на ово накнадно питање.

И да је цео разговор остао само на овоме, никоме ништа. Али сам ја настојао свим силама да своје ново сазнање и применим. Већ када је пред подне дошла тетка, ја сам јој рекао

да знам зашто нема надут трбух, а кад је после подне дошла госпођица Савка, протина ћерка, ја сам јој рекао:

— Пази да не будеш несташна, јер ће да ти се надује трбух!

Разуме се да ми је на то одговорила мати, и папучом изјурила из собе, што мени није било никако јасно.

А није то једини случај код којег је моја радозналост била награђена батинама. Та се радозналост није испољавала само у бесконачним питањима, већ у још једној особини, која је такође одлика сукње коју сам тада носио. Ја сам за ручком, вечером, па и иначе, са особитом пажњом пратио сваку реч која би се између' оца и мајке водила, мада су они погдекад и шаптали, очевидно зато да ја не бих чуо. Али, у похвалу себи, морам рећи да сам имао необично добар слух и да сам сваку реч коју сам чуо увек врло корисно употребио. Тако, на пример, госпођа-Милки удовици, која је увек лепо обучена и јако намирисана долазила к нама у посету, рекао сам једном:

— Јеси ли ти род са Прокином кобилом?

— Ију! Какво је то питање? — згранула се намирисана удовица.

— Па мама каже да си ти матора као Прокина кобила.

Тако исто окружног начелника, кад је о слави дошао, питао сам:

— Да л' имаш ти, чико, рупу на глави?

— Не!

— Па одакле ти је изветрио мозак?

— Како?

— Тата каже да је теби изветрио мозак.

Разуме се да су ми после оваквих мојих, иначе врло искрених изјава одмах задигли сукњу, било отац или мајка, често чак отимајући се ко ће пре то учинити. То често задизање сукње компромитовало је у мојим очима њен углед, што уосталом и иначе у животу бива. И једног дана учинио сам први мушки корак у животу. Стао сам одлучно пред мајку и изјавио да нећу више да носим сукњу. Ја ни сам не знам какав је био непосредан повод тој мојој одлуци, да ли баш то често задизање сукње, налазећи да је лакше задићи сукњу но свући панталоне, према чему панталоне гарантују више безбедности, извесном делу тела који родитељима и учитељима обично служи као средство за васпитавање. А може бити да су моју одлуку диктовали и други мотиви. Тако, на пример, једна од мојих тетака, како се од мог рођења наврзла на мене доказујући да на њу личим, тако је непрестано терала. Ја сам наравно у томе, да уопште личим на тетку, гледао читаву трагедију и вероватно хтео сам да скинем сукњу како би и тај траг сличности отклонио. А можда сам и зато пожелео панталоне јер се у мени почео јављати нагон за прескакање туђих плотова. Тај нагон се у животу човековом свега двапут јавља: једанпут, кад осети потребу да краде туђе крушке, ораје и јаја; и други пут, кад осети потребу да краде туђу част. Дакле, као што видите, може се ради сукње прескакати плот, али се то, ни у ком случају, не може чинити у сукњи.

Разуме се, мајка је мој захтев да скинем сукњу посматрала са друге тачке гледишта. Преда мном је била сестра и ја сам носио све сукњице које су њој окраћале; ако их напустим, нема ко да их носи. Али сам ја, и поред тих материнских разлога, одлучно остајао при своме захтеву, драо сам се, плакао, пиштао, вриштао и ваљао сам се по патосу, све док мајка није најзад донела једне овештале панталоне мога старијег брата и натакла ми их проклињући ме:

— Дабогда, синко, пожелео сукњу!

И одиста, уклела ме је.

ЧОВЕК У ПАНТАЛОНАМА

Невероватна је, али истинита појава — која се уосталом кроз цео човечји живот јавља — да човек постаје одмах одлучнији и мужаственији чим се ослободи сукње. Сукња се некако преплиће, увија, затеже и смета одлучноме кораку, док у панталонама човек слободно и несметано корача у живот. Мој један пријатељ, сећам се, направио је у младости један корак у живот без панталона и врло је рђаво прошао.

Панталоне су не само израз пола већ и израз врсте, јер тек кад обучеш панталоне, види се јасно да си двоножац. Панталоне су некако и моралније, не зато што су закопчане, већ што је човек у њима обучен па стојао на ногама или на глави. Па онда, панталоне су и издржљивије, отпорније, не зато што би сукња била израз попустљивости, већ зато што она човека некако разнежи и омекша. За то има чак и историјских доказа. Сви класични народи који су носили сукње пропали су и изумрли. Но трагедија човечанства не лежи толико у њиховој пропасти колико у томе: што су ти народи пропали, а сукње су остале. И једна још чудна околност у тој појави: ако је сукња одиста симбол попустљивости и мекуштва, због којега су народи који су је носили пропали, откуд да њу и данас још задрже као ношњу представници силе: владари, попови И жене?

Не излажем ја све ове добре особине панталона као непријатељ сукње; напротив, ја мислим да ћу се тиме баш декларирати као пријатељ сукње што будем више добрих особина панталона пронашао. Истичући нарочити значај панталона, ја нити мислим да потценим значај сукње, нити мислим да их завадим и помутим добре суседске односе који владају између сукње и панталона. Ја сам овим хтео само сам пред собом да оправдам онај понос који сам осећао када су ми први пут навукли панталоне.

Међутим, нисам имао много разлога да будем толико поносан на те панталоне које су ми навукли. То су биле панталоне мога старијега брата, на којима је била исписана цела његова кратка али бурна биографија. Колена су била излизана од клечања у школи, а од очевих батина толико се истањио и просенио тур да сам стално осећао неку промају која ми је погоршавала ону кијавицу што је већ од крштења вучем.

Ја не знам да ли је у тим панталонама било какве традиције, којој сам се ја потчинио, или је у мени било каквих нагона, који су само чекали панталоне па да се испоље, тек ја сам, пошто сам их навукао, за ноћ постао такав одметник и разбојник да ми нису могле досадити ни хајке, ни потере, ни уцене. Док сам, имајући на себи сукњу, све своје делање развијао у соби, сада сам већ сву акцију пренео у двориште наше и свих суседних кућа. Ја сам замишљао да су панталоне управо зато и измишљене да би се лакше могли прескакати плотови, те за мене никад није било границе између наше и осталих суседа баште.

Једна од првих мојих вежба у панталонама било је пењање уз дрво, што се у пракси показало врло корисно, јер сам тако доспевао на суседове ораје, трешње и крушке. Та вежба ми је донела и друге користи. Када год би ме потерала каква организована породична хајка, ја бих се као мачка гоњена псом успео на високи орах, сео бих горе на гране и гађао бих орасима своје гониоце. Па ипак се власт досетила како да ми досади. Када бих на све позиве мојих гонилаца да сиђем ради предаје ја упорно остајао горе, — они би донели пун тањир колача, метнули би га под орах и сви се повукли у кућу и прикрили. И ја бих, као свака невина тица, мислећи да никога нема, сишао полако да се дочепам колача, док би ме уједанпут потера изненадила, опколила, обезоружала, и спровела у кућу на ислеђење. Тада сам већ стекао уверење да људи са ситним слабостима нису подобни за крупне подвиге.

А имао сам и других невинијих забава. Тако, на пример, једанпут сам белу, колмовану, чисту, мал' те не пудровану пудлицу госпође Вујићке, према којој сам пудлици осећао неку нарочиту одвратност, намазао тако мастилом да је госпођа Вујићка пала у несвест и годину дана није могла честито да испере своје љубимче. Други пут сам налио у нову новцату ципелу мога старијега брата катран, тако да су морали сећи ципелу да би му је скинули с ногу. Једанпут сам опет, за време вечере, на којој су били окружни прота и све моје тетке, упалио под столом ракетлу те се направила таква једна гужва да би се човек морао просто заплакати од жалости. Сто се преврнуо и сручио све посуђе у крило моје најстарије тетке и претрпао под собом мога најстаријег брата; јагњећа чорба излила се у крило моје средње тетке (оне што ја личим на њу); окружноме проти улетела цела целцата сарма од кисела купуса у душник, мајка ми је добила лупање срца, а најмлађа тетка убола се виљушком у језик те читаве три недеље затим није могла да проговори. Једини који је сретно прошао био је мој средњи брат (онај што ми је у своје време узео новац са поступаонице), који је са једним тањиром колача уједанпут нестао и дуго затим нити су могли да пронађу њега нити колаче. Разуме се да сам лепо био награђен за ово духовито предузеће.

У моје невине забаве спадало је и то, на пример, да се увлачим у кујну кад тамо никога нема и да бацим пет-шест шака соли у оно јело које ја не волим, а затим, за ручком, да уживам у изразима лица кад окусе пресољено јело. Па онда, набављао сам однекуд лисичје репове, закачио их чиодом и ову искривио, па стајао пред врата на улици са рукама на леђима и чекао ујутру и по подне судско и среско чиновништво, које је крај наше куће пролазило, те им качио реп одостраг. Чиновници би отишли с репом у канцеларију изазивајући успут силан смех код пролазника. Разуме се да се убрзо сазнало ко та одличја дели и ја сам зато немилостиво испребијан, премда ја још увек налазим да је многима и многима тај реп одлично пристајао.

Имао сам и једно оригинално задовољство: кад нам дођу гости на вечеру, да им претурим џепове зимских капута и изменим ствари које нађем по џеповима. Колико је пута господин судија однео кући кутију са пудером госпође начелниковице, а госпођа Стана удовица футролу од муштикле професора српске историје. Па онда госпођа попадија кутију са бурмутом среског начелника, а срески начелник започету чарапу са четири игле и клупчетом г-ђе Маре, жене цариникове. Разуме се, сутрадан је настала јурњава око размене ствари, разна сумњичења и породичне неприлике, што се све свршавало на моме туру, на коме је већ била исписана традиција прошлих времена.

Врло бих се радо завлачио и под сто за време вечере или ручка, кад је било гостију. Боже, да сам само тада разумео, чему ли сам се све могао научити приликом тих својих екскурзија! Јер ја сам знао да постоји говор бројева, па говор цвећа, али нисам знао да постоји и говор ногу под столом. Ја тада нисам ни обраћао пажњу на ногу апотекаричину и ногу судијину, које су се тако пријатељски опходиле, као рођени брат и сестра. Па онда, протина нога која је вирила испод мантије и за коју сам ја у први мах држао да је нога моје тетке те сам се чудио што се толико натура нози учитељице трећег разреда основне школе, кад сам знао да

моја тетка и ова учитељица нису иначе на доброј нози. Штета што све то што се дешавало под столом ја тада нисам разумео, а доцније, сасвим доцније, када сам разумео, нисам већ више могао да се завлачим под сто.

Но све су то биле моје забаве мањега значаја, оне ширега значаја развијале су се напољу, ван собе. Тамо је мене очекивала увек читава чета одметника од родитељске власти, са којима сам изводио разне екскурзије по туђим баштама, таванима и крововима и са којима сам изводио све могуће игре, почевши од играња пиљака па до играња владе. Разуме се да смо најрадије играли оно што се око нас дешавало. Ако би наишао какав циркус, одмах сутрадан ми смо се превртали, крхали столице, секли конопце разапете за сушење рубља, изваљивали бурад из подрума и хиљаду других штета чинили, да би могли изводити циркуске вештине. Ако би наишло позориште, страдале би, разуме се, хартије из очеве канцеларије, ћилими и јастуци из куће, даске из шупе, брашно из кујне, вуна из јастука за бркове и браде, па онда сукње, стари капути, курјуци од косе и сви други предмети које мали одметници поберу и донесу из својих кућа. Тако исто, ако се у вароши врши регрутација, ми ћемо играти регрутацију; ако се у планини појаве хајдуци, ми ћемо играти хајдуке.

Сећам се, на пример, да смо једном играли и кризе. Криза је појава која траје од самог постанка ове државе и трајаће све док држава устраје, као оно кад се дете роди „с фалинком“ па је вуче целога живота. И политичка деца најрадије играју ту игру, па зашто је не би и ми играли?

Разуме се да сам ја био увек тај који је образовао кабинет. Та моја мисија није имала за собом поверење никакве скупштине, али то није нимало необична појава у нашем политичком животу. Пошто смо играли у мојој авлији, то сам ја, оправданије но Људевит XIV, могао рећи: „L-état c-est moi!“ и на тој основи приграбити сву власт у своје руке.

Сви, колико год нас је било, хтели смо да будемо министри — што уосталом није само дечја слабост — и онда, разуме се, пошто нисмо имали поданика, јер то нико није хтео да буде, није ни могло бити скупштине.

Све и кад би рачунали у своје држављане гуске, ћурке, пловке и друга доброћудна створења, којих је било пуно двориште и који би са своје лојалности били врло подесни поданици, шта би учинили сазивом њиховим у скупштину? Они би извесно образовали посланичке клубове, тј. клуб ћурака, глуб гусака и клуб пловака. Ти клубови не би нимало утицали да се промени поверење које смо ми, влада, сами себи присвојили, јер, као што је познато, политички клубови су установе у којима се чланови дисциплинишу да не мисле својом памећу и да не штрапацирају своју савест. Гусан, ћуран и плован, који би рецимо били шефови клубова, добили би од нас поверљиво обећање да ће им се, њима лично, побољшати храна, и ето ти већине, ето ти поверења.

Додуше, у дворишту је, међу домаћим животињама, био и један јеж, који је, с обзиром на своју спољашност, могао евентуално представљати опозицију, али је он по цео дан спавао, а опозиција која спава није никад опасна. А најзад, ни та његова спољашност није представљала бог зна какву опасност, јер не треба се никад плашити опозиције којој бодљике служе само као накит.

Према томе, ми смо за себе имали све услове који су нам дозвољавали да будемо неуставни, а неуставност, кад то нема ко да спречи, изгледа да је једно наше традиционално задовољство.

Имајући дакле све повољне услове за то, ја сам убрзо решио кризу И образовао сам владу. Себи сам задржао портфељ спољних послова. Тада још нико од нас није знао за ону лепу и тако корисну установу министра без портфеља. Ми смо, додуше, знали за портфељ без министра, али министар без портфеља изгледа да је доцнији проналазак. Да је тога тада било, ја бих, разуме се, на себе примио ту тешку бригу да управљам министарством без портфеља, без ресора и без канцеларије. Овако сам примио на себе спољне послове, с обзиром на то што сам био „дете из боље куће“ и врло сам рђаво учио стране језике, што је такође једна од квалификација наше дипломатије.

Сем овога, владу су чинила свега четири миминстарства: полиције, финансија, просвете и војно. У то доба, када смо ми као деца играли владе, нису постојала многа министарства. Тако, на пример, није постојало министарство народног здравља, јер изгледа да тада није ни постојало народно здравље. Па онда, није постојало ни министарство саобраћаја. Друмови су додуше постојали, али смо ми већ увелико певали уз гусле: „Друмови ће пожелет Турака, јер неће имати ко да нас натера да их оправљамо“. Шуме су додуше постојале, али су њима управљали хајдуци, а тек у најновије време хајдуке су сменили министри, те је образовано и шумско министарство. Руде кажу такође да су постојале, али, како се тада уредно плаћао порез, није постојала никаква потреба да се какве друге руде истражују. Воде су такође постојале и служиле су, као и данас, као средство за поплаве, само се није осећала потреба да поплавама управља нарочити министар.

Листа моје владе овако је отприлике изгледала: спољних послова, као што рекосмо, ја; за министра просвете узео сам неког Чеду Матића стога што је понављао и први и други разред гимназије па се дуже бавио на школовању но ми остали; па онда био је и два пута из школе отпуштен те знао у прсте школске законе; а најзад и зато што је писменост сматрао као луксуз, што је уосталом било мишљење и тадашњих одистинских министара. За министра полиције узели смо Симу Станковића, сина једног среског пандура, претпостављајући да је полицијска струка у његовој породици једна традиција и да је васпитање које му је његов отац пандур могао дати сасвим довољно да може бити министар полиције у Србији. Но, сем свега тога, он је тако горопадно умео псовати, почевши од господа бога па до најмање бувице у ћебету, а умео је, богами, потегнути и песницу, па и перорез потргнути из џепа. Све то некако давало му је довољно квали фикација за министра полиције и сви смо сматрали да смо њиме учинили срећан избор личности за тај положај. За министра финансија узели смо неког Перицу из трећег разреда основне школе, који је још носио натраг разрезане панталоне, кроз који је разрез стално висио реп од кошуље, који је само недељом до подне могао бити нешто чист. Тај Перица није имао никаквих квалификација, како за ресор који је примио тако ни за ма који други ресор, али то никад није била сметња ни код састављања изистинских министарстава. Онај прљави реп, који му се вукао одостраг, не само да није био сметња већ је био и извесна квалификација, и то тако карактеристична квалификација да би могао послужити као стална униформа свих министара финансија.

За министра војног узели смо нашег друга јеврејске вероисповести, Давида Мешулама. То није било без извесних разлога. На тај начин хтели смо, најпре, да избегнемо сваку могућност да заратимо са којом другом страном државом, а друго, да би своме другу Давиду дали непосредне прилике да учествује у лицитацијама које расписује Министарство војно, знајући да би он то и иначе чинио.

Тако склопљено министарство држало је седнице гдекад на дрвљанику, али много чешће чак горе на ораху, на коме би сваки министар узјахао по једну грану. Ово би друго место било за препоруку опште владама, јер само горе, на каквом ораху или на крову четворospратне куће, могли би бити обезбеђени од радозналих новинара.

Имајући Давида Мешулама на челу војске, ми смо слободно смели давати изјаве о мирољубивости својој и не слутећи шта се тамо, у дубини душе нашега министра војног крије. А једнога дана, баш кад је на дневном реду министарске седнице било питање да целокупна влада прескочи плот Милоша пекара и да му из баште покраде трешње, које су већ биле зреле, румене и тако сочне да би примамиле и сваку другу владу, — Давид Мешулам изнесе један случај међународнога значаја, при коме је један наш поданик тешко страдао, ради чега морамо, угледа нашега ради, прибавити сатисфакцију.

Случај, који нам је Мешулам изнео а који је уосталом и свима нама био познат, био је овај: наш плован провукао се једнога дана испод плота и отишао у суседно двориште у тренутку кад суседни плован није био међу својим пловкама. У каквој је намери наш плован отишао међу туђе пловке, влади није било познато, али је на њега тамо крвнички насрнуо плован домаћин и тамошњи гусани и тако испребијали и раскрвавили нашега плована да се овај са пола репа и полуголе главе једва жив вратио у отаџбину. Министар војни је предлагао да огласимо суседима рат и то сутра, у четвртак после подне. Тога дана из два разлога: прво, што у четвртак по подне немамо школе, а друго, што је Мешулам, на основу поверљивих достава, обавештен да ће суседи сутра после подне ићи у виноград те никога неће бити код куће.

Он је свој предлог завршио Мојсијевим начелом: „зуб за зуб, око за око!“ тј. тражио је да ми за почупано пола репа и нешто мало перја на глави нашега плована очупамо потпуно све гуске суседове. Он је нарочито инсистирао да се гускама осветимо, јер најзад, рекао је он, суседов плован имао је донекле и разлога да нападне нашега, у одбрану своје домаће части, али су се гуске без икаквог нарочитог разлога у ту ствар умешале.

Пошто је предлог био примљен, Мешулам је израдио и стратешки план. По томе плану, министар финансија, као мали и нејак, не би суделовао активно у експедицији, већ би остао горе, наврх плота, и чувао стражу те да нас извести ако би ко наишао. Ја, министар просвете и министар финансија имали би за дужност да чупамо гуске и он, министар војни, скупљао би перје. План је био усвојен и сутрадан по подне министар војни дошао је на уречено место са једним празним јастуком. То нам је уједно била и цела ратна спрема.

Тачно у 2 часа и 17 минута отпочео је напад. Не знам баш да ли је толико сати било али кад је на цркви избило два, кренула су у виноград кола са суседовом породицом и одмах, мало затим, ми смо прескочили плот, пошто је министар финансија остао на плоту. Стављам у 2 часа и 17 минута, јер обично тако почињу рапорти са бојних поља. У 2 часа и 20 минута већ сам ја чупао једну гуску, министар полиције другу и министар просвете трећу. Гуске су очајно пиштале али смо ми, држећи се онога: „зуб за зуб, око за око и перје за перје“, наставили посао све док гуске не би остале голе као да су се тога часа из јајета излегле. Министар је војни, међутим ревносно купио перје у јастук. У 2 часа и 32 минута извршили смо напад на друге три гуске. Борба се врло правилно развијала и клонила се нашој победи, али — као што то обично у стратегији бива у таквим приликама — министар војни није предвидео савезничку помоћ непријатељу. Уједанпут, и сасвим изненада, појави се с бока нашем развијеном фронту домаћи пас, који је дотле спавао негде у кујни. Тај изненадни напад унесе донекле забуну у наше редове и министар полиције, на којега је пас прво насрнуо, напусти пола очупану гуску, дохвати једну каменицу и прими на себе отворену борбу са псом, бранећи наш бок. Да је на таквој ситуацији остало, ми би искористили победу до краја, али је дошло још једно изненађење. Лавеж пса пробудио је и момка који је спавао у кујни и овај се појавио на бојишту са једном мотком у руци.

Под тако тешком артилеријском ватром посрнула би и свака друга, много искуснија војска. Ја не знам шта је даље било, сећам се само да сам чуо ударац мотке о леђа министра

просвете и чуо његово очајно: „јаој!“. Министар полиције успузао се као мачка уз једно дрво и одважно скочио са овога на кров, јер га је момак каменицама гађао, а ја сам сретно прескочио плот, пошто сам и сам осетио на леђима дејство тешке артилерије. Министар финансија ударио је у такву вриску и плач као да се налази пред скупштинском анкетом и потегао је да побегне с плота, али са оним репом, који му одостраг вири, закачи за један ексер и остаде висећи о плоту. Ја сам знао да ће му тај реп, који се за њим вуче, сметати ма кад тад у животу и ево где се то и испунило. Момак је суседов, разуме се, пришао, скинуо га с плота као кад би узабрао зрелу крушку и пропустио га кроз шаке, како ни крајњи опозиционар са левог крила не би учинио, и кад је тај посао завршио, он је министра финансија, једним згодним ударом, просто пребацио преко плота као фудбалску лопту. Министра војног нико није видео где се у тој гужви део, нити смо дуго и дуго могли сазнати шта је с њим.

Када смо се, после овога тешкога пораза, једва могли прибрати од страха, сакупили смо се на моме тавану да утврдимо стање наше војске. Утврдили смо ово: морално стање врло рђаво, бројно стање: сви на лицу места, један тешко рањен и један мртав. Министра војног сматрали смо као мртвог и ја сам зато одлучио да се о државном трошку сахрани, што је било немогуће извести само стога што није могао леш да му се пронађе.

Тек доцније смо сазнали да се министар војни, чим је опазио момка, срећно сакрио иза дрвљаника и, тек кад се све стишало, извукао се и однео кући пун јастук гушчијег перја. Према поверљивим сазнањима, која је доцније министар полиције прибрао, ми смо цео овај рат и водили зато што је мајци Давида Мешулама требало да напуни један јастук гушчијим перјем. Тако се још једном потврдила она историјска истина да често мали узроци носе велике последице.

Разуме се, наш се пораз није само на овоме завршио. Последице великих светских судара осећају се тек после рата. И мада ми, према начину на који је образована, чинимо утисак једне неуставне владе, ипак вас уверавам да смо ми једина влада у Србији која је у овоме случају горко осетила сву тежину министарске одговорности.

СУЂАЈЕ

Разуме се да су ти моји подвизи у спољном свету имали одјека не само на моме туру већ и у души мојих родитеља и целе моје породице. Завладала је међу њима некаква неоправдана брига о мојој будућности, којој је отац давао израза често понављаним узвиком: „Тај ће на вешалима свршити!“ а мајка узвиком:, „Боље да сам га рођеним рукама задавила чим је запиштало него што сам задојила разбојника!“

Ја се нисам слагао са таквим родитељским мишљењем, а нису биле истог мишљења са њима ни моје тетке, које су ме браниле — нарочито она што је уврtила у главу да ја личим на њу — и тврдиле да сам ја врло напредно и бистро дете.

Како је већ позната ствар да обично напредна и бистра деца задају родитељима главобоље, није ни чудо што су моји родитељи питање моје будућности сматрали као једну од најтежих брига.

Ту бригу покушала је моја тетка да ублажи тиме што би завирила у моју будућност и стога је једнога дана откинула кончић са моје кошуље, дала га врачари, ова га бацила у пун тањир воде, промешала воду штапићем и задубила се дубоко читајући моју судбину:

— Прележаће тешку болест, али ће се спасти; пашће у једну тешку беду, али ће се спасти; пашће у руке људи који би да га убију, али ће се спасти; доживеће тешку буру на мору, али ће се спасти; ожениће се, али се неће спасти! — изгледа да су биле пророчке речи врачарине, које су се све одиста и обистиниле у моме животу.

— Биће богат, те ће му се преливати; биће срећан, те ће му цео свет завидети, — изгледа да су биле пророчке речи врачарине, које се нису обистиниле у моме животу.

Ако је мајку такво пророчанство и умирило, оца није могло и због тога су у породици врло често вођени разговори о тој теми. Тиме се, уосталом, сви родитељи врло радо занимају, одређујући унапред судбину детињу. Сећам се једнога мога кума, који је имао три сина, моје другове, како је врло често говорио:

— Овај ми је мудрица, њега ћу у професоре, — указујући на најстаријега — овога другога ћу у трговце, а овога најмлађега, ђиду, ћу у официре!

Да ли судбина није чула те његове жеље или је дошао у такав неспоразум са судбином, не знам, тек знам да је онај најстарији, професор, постао бакалин; онај млађи, трговац, постао је поднаредник у војној музици, а трећи је додуше обукао униформу, само не официрску већ ону са двадесетим словом из азбуке на леђима.

А као год што родитељи имају својих жеља за будућност своје деце, имају их тако исто и деца, само што су деца много скромнијих претензија од родитеља. Тако, на пример, деведесет одсто деце жели да буде: ватрогасац, оџачар, жандарм, колачар и музикант, док истовремено деведесет одсто родитеља жели да им деца буду: министри, ђенерали, митрополити, директори банака и томе подобно. И можете мислити како се у свакој породици незгодно сретају жеље: отац жели да му син буде митрополит, а син жели да буде оџачар; отац жели да му син буде министар, а син жели да буде жандарм; отац жели да му син буде ђенерал, а син жели да буде колачар. Судбина, међутим, обично иде по среди, између жеља дечјих и родитељских, и ретко кад задовољава родитељске жеље, а врло често дечје.

Бива, разуме се, да се у сукобу родитељских и дечјих жеља судбина просто збуни, те испуњавајући погдекад родитељске жеље не пропусти да задовољи бар донекле и дечје жеље. Отуда често сретате у животу министре који потпуно личе на жандарме, митрополите који потпуно личе на музиканте и ђенерале који потпуно личе на колачаре.

Па још, кад родитељи сами досуђују судбину својој деци, то се да некако и трпети. Али се те ствари често комплицирају што се у решавање обично уплету и они који су најмање надлежни за то. Најпре све тетке и стрине, а затим и они бесплатни породични саветници од којих готово свака породица пати. Разуме се да је код мене ствар комплицирала и околност што сам у детињству имао тако разнолике склоности да је то морало доводити у забуну како родитеље тако и све оне који су хтели да се унесу у то питање својим саветом.

О мојој судбини вођен је нарочито један опширан разговор, после једнога бурнога дана, када ме је општински пандур, због неке ситнице, довео за уши кући па мајка три пута очајно узвикнула: „Што га нисам задавила чим је запиштао, него сам још задојила разбојника!“ То је, разуме се, био страшан удар за све у кући кад је већ и полиција почела да се меша у моје васпитање, те — пошто сам добио прописне батине и пошто су ме и без вечере стрпали у кревет — искупили су се како моји тако и многи гости у другу собу да проведу не знам чији рођендан.

Док су они мислили да ја угушен сузама спавам, дотле ја нисам могао мирно заспати све док се не осветим за то што сам искључен са вечере на којој има и колача. И док је господин прота држао здравицу — а знајући колико је он увек опширан — извукао сам се ја из кревета, увукао се неопажен у кујну И замазао шакама све шаре и украсе на торти коју је она тетка што личим на њу цело после подне стрпљиво шарала, па — пошто сам још и прстом направио четири рупе у торти, пошто сам ручио пола киле соли у сладолед, пошто сам сипао сирће у већ скувану кафу и пошто сам петролеумом из лампе залио салату — вратио сам се мирне душе и савести, као човек који је неки важан посао свршио, и легао у кревет жмурећи, као да најдубљим сном спавам.

Разуме се да је за мене то била сјајна сатисфакција и необично задовољство када сам затим из друге собе слушао очајне вриске: „Ију! Ију! Ију!“ па затим објашњења и извињења и, најзад, падање у несвест оне тетке што је цело после подне шарала торту.

Одмах затим, што сам уосталом ја и очекивао, ушла је читава комисија у моју собу да се увери да ли ја спавам. И ту, крај мога кревета, отпочела је комисијска полемика о питању: да ли ме треба овако у сну истући или треба ствар одложити за сутра ујутру. Ја сам се слагао са већином у комисији, да је боље истући ме сутра ујутру, рачунајући разуме се на то да се ујутру пре зоре извучем из кревета.

На тај начин ставио сам ја своје питање на дневни ред пред суђаје, те је у оној другој соби, где се вечерало, прекинут сваки даљи разговор о удаји једне моје сестре од тетке који је дотле вођен.

Дискусију су отворили моји родитељи на тај начин што је отац понова изјавио: „Тај ће на вешалима свршити!“ и што је мајка поново рекла: „Што га нисам задавила чим је цикнуо, него сам још задојила разбојника!“

Гости су, разуме се, као што је и ред, утешили са неколико речи ојађене родитеље. Тако, на пример, наш комшија, иначе бакалин, рекао је: „Мало је несташан, али то не мари. Ето ја, на пример, док сам био мали, крао сам где сам што стигао, па ево данас сам газда и ништа ми не фали. Све је то у божјој руци!“ Прота је са своје стране потврдио то, наводећи као пример свога мезимца: „Нема му више од три и по године, а тако псује бога као да је свршио поткивачку школу. А ја, ето, што кажу, нисам опсовао бога све док нисам ступио у Богословију. И, молим вас, то је свештеничко дете, па ето тако. Ал' таква су данашња деца, напредна су и бистра, па морамо с тим да се измиримо!“

И пошто су се сви сложили с тим да су данашња деца „напредна и бистра“, отпочело је решавање о томе шта би најпробитачније било да будем. Седници је председавао сам прота, а у крају једном седеле су три тетке, као три митолошке парке које преду судбину, и мешале су се у свачије мишљење. Клота, она парка која држи повесмо, била је моја најстарија тетка, која је имала нечега митолошкога на себи већ и по томе што је под носем имала бркове као деветнаестогодишњи младић; Хезис, она што испреда конац, необично је одговарала мојој средњој тетки, јер је она и у животу умела не само да испреда него и да мрси конце; а Атропа, она што држи маказе да одсече дужину века, моја најмлађа тетка, била је кадра и иначе скратити човеку век, те су јој маказе биле сасвим излишно оруђе.

Дебату је отпочео мој отац изјавом:

— Ја ћу њега у ковачке шегрте, па кад превије леђа, смириће се!

На ту изјаву вриснуше све три парке и одмах изнеше свака своје мишљење:

— Ја мислим, најбоље је да иде у официре, — изјавила је Клота. — Има лепу плату, има посилног и има официрску част. Командује, свира му музика и иде на параде.

— А рат? — узвикује комшија бакалин са извесним урођеним осећањем одвратности према ратовима.

— Па ако и буде рата, зашто је официр него да се завуче у канцеларију и чита депеше са бојишта. А после, рат је прилика да добије и орден! — брани своје гледиште Клота.

— Ја мислим да би боље било кад би био чиновник! — ставља свој предлог Хезис. — Не мора се бар мучити да сврши школе.

— Да, али какав чиновник, има свакојаких струка и нису све једнаке! — упада комшија бакалин. — Ето, на пример, цариник, а, то част и поштовање. То је струка за мој рачун. Прегледа туђе ствари, хвата шверц и задржи све што се њему допада. После тек видиш он носи шешир ухваћен у шверцу, а његова жена свилену хаљину опет ухваћену у шверцу. То признајем, то је добра струка, а добро је и поштар.

— Ох, то није ништа, — примећује Хезис — по цео дан лепи марке па му се језик уштирка као крагна.

— То јесте, лепи марке и гута туткало, — брани своје мишљење бакалин — признајем, али му, брате, пролазе кроз руке толика новчана писма.

— Јес', ал' затворена писма, — упада мој теча — а ако писмо отвориш, они онда тебе затворе. Па бирај, хоћеш писмо да буде затвор ено или ти да будеш затворен. Неко мора бити затворен, па бирај! Зато, ако већ човек мора да ради с парама, онда боље је да ради с отвореним парама, на пример, благајник. Ето, то је добро да буде благајник.

— Благајник не може! — додаје одлучно прота. — За то треба да се роди, то је нарочити дар. По цео дан пипаш туђу пару, а не можеш да је узмеш. То је, боже ме прости, као кад неко по цео дан пипа туђу жену, а не може... и ту прота прекиде своје тако срећно упоређење, јер све три парке, Клота, Хезис и Атропа, повикаше једногласно: „ију!“ пре но што је човек могао н завршити мисао.

Трећа парка, она што скраћује човеку век, била је зато да ја будем професор.

— Ништа лепше од тога! — узвикивала је она.

— Па јест! — додао је на то прота са традиционалном пакошћу цркве према просвети — Јест, то је добро, јер што је главно ако си професор, а ти не мораш ни да знаш предмет који предајеш. Ја, на пример, не могу приликом венчања да певам посмртно опело, је л'? А професор може; дође на час рачунице па говори о хришћанској науци, дође на час цртања па говори о помрачењу сунца и никаква власт не може томе стати на пут. А онако лепо је бити професор, то признајем; деца му скидају капу, родитељи чија деца уче школу љубазни с њиме и, какав год одбор да се бира, мора и професор да буде члан одбора. Па онда, има ферије; десет месеци не брине ништа, не мисли ништа и два месеца се одмара. Шта ћеш лепше!

Мајка је моја била за то да будем или доктор или митрополит.

— Доктор је одиста згодна ствар, — додаје теча. — Исплазиш му језик, наплати ти три динара; завуче ти дршку од кашике у уста, узме ти пет динара; пипне те за руку, узме ти десет динара, и то гледа на сат да не би дуже држао руку но колико треба за десет динара; ако ти наслони уво на леђа, узме ти петнаест динара; а ако напише две-три речи, које нико под богом не може прочитати, он ти узме двадесет динара. И онда, што је главно, ако болесник оздрави, он вели оздравио од његових медицина, а ако умре, он вели умро од природне смрти.

И поред ових примамљивих речи за лекарску професију, мајка је у ствари више нагињала да будем митрополит.

— Поштује га цео свет и сви га љубе у руку, — говорила је она. — Па онда, не ради ништа, запева који пут, о великој недељи, „амин“ и то му је сав посао.

— Бојим се, много је жив, а митрополит треба да је смеран! — рећи ће прота, као најнадлежнији да о томе да своје мишљење.

— Па ако! — теши се мајка. — Баш ако и погреши што, мантија све то покрије!

Мој теча, онај што о докторима има добро мишљење, био је одлучно за то да будем министар.

— Ништа лепше од тога, — тврдио је он — имаш власт у рукама па радиш шта хоћеш, а не одговараш никоме. Лакше је бити министар но берберин. Берберин, прво, мора знати бријати, а, друго, мора пазити да кога не посече, а министар, брате, нити мора знати бријати нити мора пазити хоће ли кога посећи, јер, и ако посече, није крив.

Комшија бакалин, који је досад говорио само о туђим предлозима, тек сад стиже да изнесе своје сопствено мишљење:

— Ја бих њега у трговце, али не да буде бакалин као ја. То су ситна посла; кило пиринча четири гроша, закинеш муштерији на мери неколико грама, па шта, једва му закинеш десет и двадесет пара. А тако ти је и шећер и брашно и све остало. Метнеш у брашно мало песка, помешаш са пиринчом мало овса додаш у кафу мало ситних црних шљунака, сипаш у петролеум мало воде, — али шта је све то; не зарадиш ни неколико динара дневно. А не вреди му ни галантериста да буде, јер мери на метар а муштерији оволике очи. Кад се на кантар мери, може погдешто и да се заједе, или задебљаш оловком ону страну на кантару где стављаш еспап или удариш малим прстом или... али на метар не можеш баш ништа, не можеш скратити метар. Него, ако ће да буде трговац, да буде ангро, па кад закине, да закине ангро. А по моме мишљењу, од свих трговина је најбоља апотека. Ето, нека буде апотекар!

— Ах, апотекар! — узвикну Атропа. — То је одиста дивно! Живи међу самим парфемима!

— Дабоме да је дивно! — настави бакалин осетивши се потпомогнут. — Продаје: прашину, суво лишће, паучину и све тако нешто. Нико му не разуме еспап, може ти дати шта хоће. Напише ти доктор нешто буди-те-бог-с-нама, салватус пуртатус или поркалија омалија, а ти одеш код апотекара и он ти да што хоће, мери како хоће и наплати пошто хоће. Шта му можеш! Не познајеш еспап па, рецимо, да му приметиш: овај ваш салватус пуртатус као да је мало прокисао, или рецимо: ова ваша поркалија омалија као да се ужегла. Јок, не можеш да му приметиш. А не можеш му ни цени замерити; откуд му ти знаш шта кошта. Не можеш тек рећи: слушајте, ви сте скупи, Мита бакалин продаје много јефтиније салватус пуртатус!

Бакалинова тирада наишла је мање више на опште одобравање, једино је мој отац вртио главом, бавећи се упорно својом првашњом идејом, да би ме требало дати на какав занат који би ме смирио.

Ја не знам докле је цела та дебата трајала, јер ме је, после великих дневних напора, ухватио био сан и заспао сам слатко, као што човек мирне савести, свестан да је све своје дужности испунио, може заспати.

Разуме се да сам те ноћи сањао чудноватe снове. Сањао сам као да сам министар, па дохватио нашега окружног начелника, углавио му главу међу колена и бријем га. Он вречи као јаре, прште му варнице из образа, али ја, свестан своје министарске неодговорности, бријем и даље. Па онда, сањао сам као даље, како сам ја митрополит па ухватио проту за браду и псујем му сто богова, као да сам свршио поткивачку школу; па онда као сипам у брашно песак а у петролеум воду и, уопште, сањам такве неке чудноватe снове, као човек који је заспао под утисцима најлепших перспектива за будућност а кога ће пробудити очеве батине.

ШКОЛОВАЊЕ

Кад сам достигао за школу, сви су у кући данули душом, уверени да је школа калуп у који се дете, као прокисло тесто, метне, па му школа да форму и врати га родитељима печено.

Моје школовање, то је управо моја борба за опстанак и самоодржање. Та се борба јавља најпре у сукобу између' мене и мога оца, који се необично поносио тиме што му син иде у школу, док ја, посматрајући ствар са реалније тачке гледишта, нисам налазио да отац има довољно разлога поносити се. Затим се та борба развила и у борби са фамулузом, који ме је, на молбу мога оца, просто одвукао у школу и којега сам ја том приликом ујео. Он ми рече да је тако исто целу моју породицу морао вући у школу. Али се главна борба развила у току самога школовања, којом су се приликом сукобиле две тешке и непомирљиве околности: пизма појединих професора на мене и моја пизма на поједине предмете.

То је, управо, била непрекидна и дуготрајна борба, у којој су с једне стране били професори и наука, а с друге — ја сам. Разуме се да сам, у тако неравној борби, готово увек ја морао да попустим, тешећи се при том и оном мудром народном изреком да паметнији увек попушта. Уосталом, морао сам попуштати већ и стога што су се професори у борби са мном, као својим противником, увек служили једним, у њих омиљеним али врло нечасним средством, а то је: да свога противника, било на часовима било на испиту, увек питају оно што овај не зна. На тај начин одузели су ми могућност да у овој борби за самоодржање постигнем ма какав успех.

А та борба, то је управо традиционална борба у мојој породици, у којој су толики моји преци, а нарочито њихови потомци, учествовали. Један мој рођак, на пример, како је ушао у први разред гимназије, није га пуне четири године напуштао; отприлике, као кад човек не напушта њиву или ливаду коју је после других и мучних парница добио. Он је тако исто први разред гимназије сматрао као наследство и као посед са којега га нико живи нема право да крене. Бадава су га професори убеђивали да се гимназијски разред не може сматрати као непокретно имање; узалуд су га уверавали да он и на основу самога закона школског мора једном напустити тај разред, он је остајао доследан своме мишљењу и упорно и даље одлазио у исти разред. Најзад су професори дигли руке и стрпељиво очекивали да мој рођак дорасте за женидбу, те ће га ваљда то извући из школе.

Други мој рођак, опет, толико је заволео школу да се чак примио за фамулуза.

Но један је ипак довео у неприлику и саме професоре. Три године свога школовања он је упорно ћутао. Било је професора који су били радознали да му чују глас, било их је који су изашли из стрпљења те га преклињали да каже ма шта. Професор математике, на пример, покушавао је чак да га очајно вуче за уши, не би ли пустио глас, онако отприлике као кад се

притисне дугме да би звоно зазвонило. Али је он и на то упорно ћутао а професора гледао дрским погледом, који је својствен у мојој породици. Због тога његовога ћутања професори су били утолико више у неприлици што нису никако могли сазнати према којој грани науке он има склоности, а он је, види се, ћутањем то врло вешто прикривао.

Не напуштајући овако светле традиције, ја сам се кроз основну школу провукао некако, благодареће не толико мојој приљежности колико очевој пажњи према учитељима. Кроз четири године основне школе ја сам ревносно хватао муве, правио на прописима огромне крмаче, резао перорезом школске клупе и враћао се свакога дана кући тако убрљаних прстију од мастила као да сам изучавао фарбарски занат, а не школу.

На крају четврте године обукла ме је мајка у нове хаљине, закопчала ме пажљиво одостраг, стрпала ми у џеп чисту и лепо савијену мараму за нос, очешљала ме са раздељком на среди и одвела лично у школу, где сам пред многобројним гостима декламовао нешто родољубиво из лире, због чега ме је прота пољубио у чело, окружни начелник помиловао, а отац се заплакао. То је био чин који је означио да сам од тог часа гимназијалац.

Пре него што ћу поћи у гимназију, отац ми је одржао једну дужу реч, убеђујући ме да сад већ морам бити озбиљан и мислити на своју будућност; мајка ме је благословила, а тетке су потресене плакале, саучествујући ваљда у мучеништву које ми предстоји. Отац је нарочито у својој речи наглашавао како сад треба да му осветлим образ, и ја сам то врло свесрдно примио к срцу и вероватно бих и испунио очеве жеље да су само и професори на то били пристали. Једанпут сам само, сећам се, на часу гимнастике осветлио оцу образ, а себи разбио нос, иначе је са другим предметима ишло да бог сачува. Што оно каже прота за професоре, да на часу рачунице говоре о хришћанској науци а на часу цртања о помрачењу сунца, то се код мене обратно дешавало: ако ме је професор питао из хришћанске науке, ја сам одговарао о помрачењу сунца, а ако ме је питао из рачунице, ја сам одговарао из катихизиса. Да је код професора било мало добре воље, они би баш у томе, што никад не одговарам на оно о чему ме питају, запазили код мене известан политички таленат, али они то нису опажали и ту је лежао заметак свима неспоразумима између професора и мене. Према томе, само се по себи разуме да сам на крају прве године пао на испиту из три предмета и остао да понављам први разред.

Сећам се лепо тога свога првога успеха у животу. Када сам то јутро полазио на испит, мајка ми је опет обукла нове хаљине са штирканом крагном од чипке, подсекла ми нокте, очешљала ме са раздељком, ставила ми у џеп чисту марамицу за нос и пољубила ме у чело, уз речи:

— Осветлај ми, сине, образ!

А отац, кад сам пришао да му пољубим руку, рекао ми је:

— Синко, ово је у ствари твој први озбиљан испит и први корак у животу, те желим да ти успех наградим. Када се вратиш са испита и јавиш ми да си га положио, добићеш овај златан дукат, — и показа ми нов новцат златан дукат — а ако не положиш, слободно ми немој ни долазити кући, јер ћу те испребијати на мртво име.

Када сам срећно пао на испиту, стао сам пред гимназијска врата и овако размишљао:

— Батине ми не гину, а дукат нећу добити, то су две штете. Како би било кад бих ја то свео на једну штету. Нека добијем батине, када већ тако мора бити, али нека добијем и дукат!

И одмах ми сину сретна мисао кроз главу, па се отиснух низ улицу, све скачући с ноге на ногу; долетех весео и усхићен оцу и мајци, изљубих им руке и узвикнух:

— Положио сам, одлично сам положио!

Мајци и оцу скотрљаше се низ образе сузе радоснице, те отац спусти руку у џеп, извади онај нов новцати дукат и предаде ми га љубећи ме у чело.

Ја сам, разуме се, појео затим батине, али сам бар појео и дукат. То је уосталом ситница, коју узгред помињем, колико да констатујем да сам једанпут у животу и батинама заслужио хонорар.

Другом једном приликом, а то је било већ у трећем разреду, до којега сам се ипак некако докотурао, саопштио сам оцу да ми је потребно и приватно учење из рачунице, која ми је, како тада тако и кроз цео живот, задавала главобоље. Ради тога узео сам „најодличнијега“ ђака из разреда да ме поучава и отац му је за то плаћао тридесет гроша месечно. Разуме се да је то био мој друг, који је био још гори ђак но ја и са којим сам ја, за време приватних часова, играо мице а на крају месеца делио хонорар. На тај начин сам ја, за рђаво учење, обезбедио себи плату од петнаест гроша месечно, са којом сам сумом могао лепо уредити свој живот: И то би могло још врло дуго да траје, да се о испиту није ствар открила тиме што и ја и мој учитељ нисмо подједнако знали ни речи да одговарамо из предмета коме ме је он подучавао.

Ето, тако је то некако ишло, па ипак се гурало из разреда у разред. Како, то ни данданас не знам да објасним. Једино што могу рећи то је да се у ствари није прелазило из разреда у разред, већ се освајао разред по разред. Сви ми који смо заједно учили један разред, изгледали смо као чета добровољаца којој је стављено у задаћу да осваја ров по ров непријатељски. И ми смо одиста, стопу по стопу, корак по корак, са тешким напорима и нечувеном храброшћу, освајали ров по ров. Борбе су биле очајне, бивало је и рањених, бивало је и мртвих, који су успут остајали; али ми остали, које је некако мимоишло смртоносно тане, надирали смо даље предосећајући да што ближе победи тим ближе све већој и већој опасности. Јер, кад смо већ освојили неколико ровова ниже гимназије, пред нама се уздизало огромно утврђење више гимназије, наоружано најмодернијим справама за уништавање ђака. На бедемима и кулама тога утврђења били су начичкани разни: синуси, косинуси, хипотенузе, катете, корени, логаритми, деклинације, коњугације и разне смртоносне непознате количине. Можете мислити колико је ту требало храбрости и колико пожртвовања да се удари голим грудима на овакво једно утврђење какво је представљала виша гимназија.

Али ми нисмо малаксавали, падали смо али смо се ипак дизали; били рањавани те по читаве ферије лечили се и прибирали снагу за поновне нападе; били заробљавани и остајали по две године у ропству, у истоме разреду, али нас је ипак наша истрајна седмогодишња војна довела најзад до одлучне битке, до матуре.

Ако ви захтевате од мене да вам кажем и то: како сам ја могао положити матуру, онда знајте да ми постављате питање на које је немогуће одговорити, онако као кад би ме упитали: на који је начин могуће научити слона да удара у тамбурицу? На таква се питања обично не одговара. По здравој памети, по логици, по моме личноме дубокоме уверењу, по свима законима и божјим и људским и по свима правилима, ја сам требао да паднем на матури, али, ето, — нисам пао. Значи одиста, дакле, да свако правило има изузетака. То је толико мудра реч да се њоме, сећам се, правдала и оправдала преда мном и једна млада девојка, која је — обратно моме случају — пала, а по свима правилима није требала пасти. Она додуше није пала на матури, већ на ономе испиту пред који живот тако често ставља младе девојке, али и она је

за своје оправдање употребила горње мудре речи: „Ја знам да нисам требала, требала сам сачувати свој углед, част, да, знам, то је правило али свако правило има изузетака!“

А стећи матурантску сведоџбу није тако обична и тако мала тековина. Та је сведоџба званичан документат, издат од надлежне државне власти, којом се човеку признаје зрелост. Познат је онај београдски тип, кавгаџија Драгољуб Аврамовић-Бертолд којега су извесни режими трпали чак и у лудницу а други ослобађали. Како су се у нас режими често мењали, те Бертолд час одлазио у лудницу а час излазио, једнога дана, кад му је то досадило, пријави се власти и затражи званично уверење да је паметан, те се отад Бертолд, имајући такво уверење, буса у груди тврдећи да је једини човек у Србији коме је званично признато да је паметан. Слично томе изгледа ми и матурантска сведоџба, која признаје зрелост. Када сам је добио, ја сам предосећао да је та диплома зрелости документат на основу којега могу у животу чинити свакојаке лакомислености.

Мојој радости, разуме се, није било краја. Одјурио сам кући, те загрлио и пољубио мајку, сестру, а млађем брату од узбуђења опалио шамар, пошто сам претходно, још пред школом загрлио и пољубио фамулуза, који ми никакав предмет није ни предавао и који нимало није био крив зато што сам ја стекао диплому зрелости. Терао сам и даље у томе одушевљењу: загрлио сам и пољубио комшију бакалина; па сам загрлио и пољубио и једну удовицу, мајкину пријатељицу, узвикујући:

— Госпођо, ја сам зрео, ја сам зрео!

То сам исто после доказивао и нашој куварици.

А загрлио сам н пољубио и берберина. Јер, после првих манифестација радости и узбуђења, сетио сам се и прве матурантске дужности — бријања. Ја за то нисам имао никакве нарочите потребе, али је бријање некако у мојим очима и у очима свих тадањих матураната — било као неки спољни знак зрелости.

— Млади господин жели да се шиша? — предусрео ме је берберин, са пакошћу својственом томе занату.

— Не, желим да се бријем! — одговорио сам ја гордо и сео у столицу, ждерући се у себи што не могу ногама бар да дохватим под, но ми висе у ваздуху.

Тим речима: „Желим да се бријем!“ мени је изгледало као да сам у томе часу нешто врло крупно казао, као да сам извршио известан прелом у животу; као да сам, после мучних напора, отворио тешка гвоздена врата, кроз која ћу сад ступити у нове, непознате пределе, као да сам закорачио праг иза којега наступа живот. Мени су у томе часу речи: „Желим да се бријем!“ изгледале значајније и судбоносније од Цезарових речи: „Jacta est alea!“

Међутим, кад је берберин свршио бријање и испрао ме од сапуна, нити је било какве промене на моме лицу нити у мојој души. То неочекивано, то непознато које је било преда мном, тај живот у који сам ја требао да ступим изгледа као да је био још далеко, врло далеко. И једино осећање које сам имао када сам изишао од берберина било је то: да сам обријан и да имам документат о зрелости у џепу.

Овим довде нисам казао све о школовању. Преда мном је још био универзитет, али универзитет некако нисмо сматрали као школу у којој се учи, већ само „студира“, а то нам је изгледало нешто лакше, нешто што се да пребродити. Чак, и ако би се остало на универзитету

коју годину више, то не би било зазорно, јер човек ступањем на универзитет постаје „грађанин“, а бити „грађанин“ коју годину више или мање није нимало тешка ствар. Често пута, чак, боље је бити грађанин универзитета но полицијски писар у Ариљу или суплент у Брзој Паланци.

Но ни о ономе школовању у средњој школи, где човек скрха најлепше своје године, ја овим нисам казао ни све ни довољно. Школа и брак представљају два најважнија периода у животу човечјем, јер, вели се, ко добро сврши школу И сретно се ожени, тај је збринуо живот. Чак, штавише, школа и брак имају и пуно заједничких особина. Тако, на пример, у школи, као и у браку, учиш се догод си жив без наде да ћеш што научити; и у браку, као и у школи, има строгих и благих професора, тешких и лаких предмета; и у браку, као и у школи, можеш добити добру, а можеш и рђаву оцену; не смеш задоцнити на час и бележи ти се свако одсуство. И у браку, као и у школи, оцењују ти и владање; и у браку, као и у школи, можеш пасти на испиту; и у браку, као и у школи, радујеш се феријама. Једина би разлика била та што бракоразводна парница са женом траје врло дуго, а бракоразводна је парница са школом једна од најкраћих процедура на свету, као и та разлика што човек кад догура једанпут до краја са школом, он тек онда вреди нешто, а кад догура до краја са браком, онда тек не вреди ништа.

Према свему томе, ја морам још много страна ове књиге посветити школовању. У једном тренутку, мислио сам да идем редом од разреда до разреда, али кад сам се сетио колико сам напора ја уложио провлачећи се кроз разреде, изгубио сам сваку вољу да се још једном враћам у њих. Радије ћу учинити преглед школовања по предметима. Тако ће ми се бар дати прилика да се појединим предметима, са којима сам био у непријатељству, осветим за све оне муке које су ми некада задали.

Али да пођемо редом, од основне школе.

ОСНОВНА ШКОЛА

Дете у основну школу полази са извесним предосећањем да ће извлачити батине. Бадава су сва убеђивања родитеља да то не мора бити, предосећање је тако дубоко усађено у детињу душу да готово увек оно постаје стварност а родитељска уверавања заблуда. Па ипак, учитељ основне школе коме сам ја допао шака био је добар као добар дан, тако да је онај штап што је висио испод иконе св. Саве био више једна педагошка декорација а једва погдекад инструменат за васпитање.

Кад смо ушли у разред, учитељ нас је поврстао по величини и тако утерао у клупе. Најмањи су заузели места у предњим клупама, а све већи и већи у задњим. Доцније ће нас тек класифицирати по знању, те ће најбољи ђаци сести у прве клупе, лошији за овима, а најгори у последњој, која се звала магареће клупа. Тада, када сам ја учио основну школу, постојала је као васпитно средство и та магареће клупа, у коју би учитељ упућивао оне који одиста ништа не би знали. Ја налазим да је то била врло добра установа, јер су се незналице, на тај начин, навикавале на то да су магарци. Откако је то укинуто, незналице се никако неће да измире с тим фактом, те животу обично магарци седе у првим клупама.

Поређани тако у клупе по величини, изгледали смо као семенке у лубеници. Сви једнолики, сви безизразни и сви балави, па ипак — ко би то тада рекао — ту су, један крај другога, седели: будући министар и будући разбојник, будући епископ и будући зајмодавац, будући робијаш и будући берзански милијардер. Колико би срећне по човечанство било када би се још код тако мале деце знало шта ће ко бити, па ако ништа друго а оно бар, док смо деца, да се сити натучемо будућег министра, епископа и берзанског милијардера.

У почетку нисмо ништа учили, учитељ нас је само пропитивао о нашим именима, али, радије него то, о занимању наших очева.

— Шта је твој отац?

— Кочијаш.

— Добро, седи! А твој?

— Кобасичар.

— А, тако, кобасичар? Е, па, поздрави оца! А твој?

— Пиљар.

— Пиљар, је ли? Поздрави и Ти оца!

Ми, у почетку, нисмо разумели те поздраве. Једва нешто доцније, када смо већ сви упамтили једну причу о добром и рђавом детету и када смо запазили да при свакоме новом причању учитељ мења порекло јунаку приче, према томе како су дотични родитељи отпоздрављали његове поздраве. Тако, на пример, када му је кобасичарев син једнога дана донео четири пара кобасица, та је прича гласила:

— Била два дечка, Сима и Ненад. Сима је био син једнога кочијаша, рђав, непослушан, глуп и неваљао, а Ненад је био син једнога кобасичара, врло честитога човека, ваљанога и примернога грађанина, па је, разуме се, и син био на оца, ваљано И добро дете.

Ако, рецимо, пиљарев син не би знао лекцију а донео му је данас, јуче или тих дана, двадесет главица купуса и три венца лука, онда би га овако саветовао:

— Видиш, синко, ти имаш честита и ваљана оца, па би требало на њега да се угледаш. Данас ти не замерам што не знаш, али гледај за сутра да научиш. Поздрави оца!

А ако гробарев син не би знао лекцију, онда би учитељев прекор овако гласио:

— Од тебе, синко, неће никад ништа бити. Ни твој рођени отац неће успети да ти ископа гроб, јер ћеш на вешалима свршити!

Према занимању оцева био нам је одређен и ранг у учењу и владању. Тако, на пример, најбољи је ђак био кобасичарев син, а одмах за њим касапинов, затим син једнога бакалина, па пиљарев (и то откако је, сем зелени, почео слати пилиће и ћурке), а тек у последњој клупи син гробарев, свирачев, кочијашев и уопште синови оцева непродуктивних занимања.

У непродуктивна занимања спадао је у почетку и мој отац, као трговац, и према томе, и ја сам био рђав ђак. Али кад сам једно два-три пута (о Божићу, Ускрсу и Новој години) однео учитељу нешто завијено у малој, белој коверти, ја сам прешао у прву клупу и она је прича гласила:

— Била два дечка, Сима и Ненад. Сима је био син једног кочијаша, рђав, непослушан, глуп и не ваљао, а Ненад син једнога трговца...

Могли смо чак, по свршетку основне школе, и израчунати шта је кога од нас коштало то што је научио читати и писати. Тако, на пример: Симу Јанковића коштало је 380 јаја; Перу Вукића два пара гусака, пет пари пилића и 140 јаја; Миленка Пурића 100 главица купуса, седамнаест венаца црнога лука и десет пари телећих ногу за пиктије; Јанка Поповића 294 пари кобасица, четири шунке, четири шваргле, две сланине и једанаест кила сувих ребара.

То би била на неки начин вредност писмености изражена материјалном вредношћу. Штета је што се данас изгубио тај идилски однос између учитеља и ђака, па на тај начин изгубила и мера којом би се дала ценити писменост, те је отуда ваљда и добила неписменост тако велику цену.

У основној школи научили смо: оченаш, азбуку и бројеве до сто.

„Оченаш“ смо научили напамет и изговарали смо га као неке тајанствене речи, отприлике као што гатара говори речи којима нити зна смисла нити значаја. Том молитвом,

коју нисмо разумевали, обраћали смо се, сви у један глас, сваки дан богу. Али то је још најмање што је ми нисмо разумевали, но сам ја уверен да је ни сам господ бог, коме смо је упућивали, није разумео и, да му је то било могуће, извесно би полицијски забранио ону дерњаву коју смо ми сматрали као молитву.

Што се тиче азбуке, ту се десила извесна пометња. Кад сам ја почео учити основну школу, затекао сам тридесет и два слова у азбуци. Некако убрзо затим нестало је два слова и сећам се да се учитељ грдно љутио што су му та два слова нестала. * Ми нисмо били начисто да није ко од нас украо и, рецимо, прогутао та два слова; да ли нису можда пала са учитељевог стола те их фамулуз почистио и бацио на ђубре, или их можда учитељ држи закључане у фиоци па неће да нам их покаже.

* Примена Вукове реформе којом су отпали из азбуке дебело и танко јер.

Измирили смо се са тим фактом на један чудан начин. Учитељ нам је једном приликом објашњавао да човек има тридесет и два зуба, што се поклапало са тридесет и два слова у азбуци, па се нама, у дечјој нам машти, чинило као да свако слово виси окачено о један зуб. Изгледали су нам зуби као дирке од клавира и чак неки Сретен Алексић, који је сва „јотована“ слова (ћ, ч, ђ и џ) изговарао као једно једино, не могући да их разликује, правдао се учитељу да су му испала три зуба, као да би тиме хтео рећи да су му из клавијатуре испале три дирке те једну, која му је остала, употребљава за сва та слова. Кад нам је још учитељ додао да човек у ствари има тридесет зуба, а да два умњака тек много доцније, у пуној зрелости, добија, — онда смо дошли до пунога уверења да је учитељ она два слова склонио у фијоку пошто за њих нема зуба.

Иначе смо азбуку доста лако савладали, благодарећи методи којом нас је њој учитељ привикао. Он би почео овако:

— Милане, јеси ли видео који пут жабу?

— Јесам, господине!

— Јеси ли је упамтио?

— Јесам!

— Је л' има овако: горе главу, доле реп, а са стране четири ноге, две унапред пружене а две уназад?

— Јесте.

— Ето овако! — и напише кредом на табли слово Ж, које нам је у томе часу одиста свима изгледало као жаба са главом, репом и четири ноге. И одиста, ми смо на тај начин слово ж добро упамтили.

Тако је он и за сва остала слова нашао упоређења: Б, на пример, била је буџа којом Цигани ударају у бубањ; Г вешала; О рупа; Ш плот којим је ограђен шљивак; Х ногаре за стругање дрва; У ракље за ражањ; Т чивилук за вешање одела; Д турски нужник, а Ф тетка Перса, фамулусова жена, која је одиста несносно зипарала по школском ходнику, наслањајући увек руке на кукове, те личила на слово Ф.

И како смо ми све то упамтили, то се он врло лако спомагао када би нас извео на таблу.

— Напиши, Иване, реч ,бог!

Иван би се, разуме се, најпре збунио, а учитељ би тада додао:

— Буџа, рупа, вешала.

И реч би одмах била исписана.

— Дедер ти, Перо, напиши реч дуд!

Разуме се да би се и Пера збунио док му не би учитељ рекао:

— Замисли јагње на ражњу између' два турска нужника.

И Пера би се одмах сетио те реч написао.

Тако некако учили смо ми и научили најзад азбуку.

Са цифрама такође није било великих тешкоћа. За појам један учитељ би нам показао један свој прст, за појам два два прста и тако редом, док није употребио пет са једне и четири са друге руке. Али је настала права пометња, која је и самога учитеља довела у забуну, када је требало да нам објасни значај нуле. Покушавао је на разне начине, али му то или није полазило за руком или га ми нисмо довољно могли да разумемо.

— Нула, децо, није ништа, а опет може да буде нешто. Кад је сама, није ништа, не вреди ни пола луле дувана, а кад је метнеш уз један, онда је десет, а кад је метнеш уз два, онда је двадесет. Зашто, бог ће свети знати, али тако је! Није то лако ни објаснити! Ал' ето, на пример, моја жена... рецимо, моја жена; док се није удала за мене, била је нико и ништа, је ли, а кад је стала уз мене, она је госпођа учитељица. Је ли тако?

— Тако је! — одговара цео разред.

И, разуме се, да смо од тренутка овога објашњавања сви сматрали нулу као супругу и свака десетица изгледала нам је као брачни пар. У нашој дечјој машти су сад већ све госпође у вароши личиле на нуле, а све цифре крај њих на њихове мужеве. Чак су нам поједини људи изгледали слични дотичним цифрама. Тако, на пример, окружнога начелника и његову госпођу сматрали смо као број 90. Али то није било произвољно сматрање, нити смо ми тако високу цифру узели из обзира на високи чиновнички положај начелников, већ стога што је господин начелник одиста личио на деветицу. Имао је кратке и танке ноге а изнад ових трбух, груди и глава, сливени једно у друго, изгледали су као буре које је својом тежином претегло уна пред. Доктор са госпођом био је за нас број 70, јер се из целе његове танке фигуре, као она кука код седмице, издвајао један од оних носева које су његови праоци превели негда неоквашен преко Црвенога мора а затим прешли преко Јонског мора у Европу и одомаћили га. Директор гимназије са госпођом личио нам је на 10, не зато што је један била његова омиљена белешка коју је обилато даровао ђацима већ зато што је сув и штркљаст одиста личио на телеграфски дирек. Тако исто директор банке са госпођом личио нам је на број 50, по томе што је он тако некако изгледао као да му је трбух од натраг, те је потпуно личио на петицу. Тако смо и свакој другој десетици нашли одговарајући брачни пар и једино нас је доводио у

забуну прота, који се због мантије није из далека разликовао много од своје жене, те су нам изгледали као две нуле.

Ми смо се овим поређењима необично лепо користили, јер кад би нас учитељ извео на таблу и рекао, рецимо, да напишемо 70, ми смо се само сетили докторовог носа и одмах умели да испишемо задати број.

И ствар је све дотле лепо ишла док једнога дана учитељ не исписа на табли број 100. То нас доведе у ужасну забуну, јер ту полигамију нисмо могли никако да разумемо.

— Не разумете, дабоме! — рећи ће учитељ, предвиђајући сву тешкоћу објашњења. — Знао сам ја да то нећете разумети. А шта би ви казали кад бих вам рекао да постоји и оваква цифра! — и он узе креду па на табли исписа 7,000.000.

Ми се згранусмо. Замислисмо грешнога доктора са огромним харемом и — недовољно упознати са добрим и рђавим странама човечјег живота — свима нам је у томе часу био одвратан. Учитељ увиде да нам ипак на неки начин мора да објасни цифру 100, коју смо морали научити, и узе овако да је тумачи:

— Један је, рецимо, муж. Је л' тако?

— Тако је! — одговара разред хором.

— Ова прва нула, то је рецимо његова жена, је л, тако?

— Тако је!

— Е, ова друга нула, то му је свастика, коју по који пут изведе са женом у шетњу. Је л' разумете сад?

— Разумемо!

Драли смо се из гласа да разумемо, иако нисмо разумели, јер најпосле, ако се и допусти да се једна свастика придружи жени, али какав би изгледао, на пример, грешни директор банке са трбухом од натраг у оној цифри где се уз жену прикључи још пет свастика? Зар не би личио на реморкер који са натчовечанским напором плови уз воду, вукући шест шлепова?

Све су то ствари које су нашу дечју машту необично занимале, али, морамо признати, и помогле да крај азбуке научимо и цифре и да тако свршимо основну школу.

Хајдемо дакле у гимназију!

ХРИШЋАНСКА НАУКА

Хришћанску науку мени је необично омилела незнабожачка вера. То долази вероватно отуда што нас је катихета, који нам је тај предмет предавао, тако нехришћански тукао да се ја и дан-данас у цркви, кад слушам проповед о хришћанском милосрђу, осврнем на све стране, зазирући да ме не звизне митрополит патарицом или ђакон кадионицом. Та је појава један доказ више да утисци из ране младости остављају врло дубок траг у души.

Сећам се, на пример, да сам због седам мршавих крава изео седам тако дебелих батина да о дебелим кравама нисам смео ни говорити. Па онда Марија и Магдалена мал' ми нису дошле главе. Због ове последње, тј. због Магдалене, морао сам једанпут да свлачим панталоне пред целим разредом, да се повалим по клупи и да издржим дванаест удараца по голоме телу. Од тога доба ухватио сам такав страх да ни доцније у животу, кад год бих срео женску која се зове Магдалена, ја не бих смео пред њом да свлачим панталоне.

Било је и лекција које ми нису правиле тешкоће. Тако, на пример, Адам и Ева били су ми врло симпатични, вероватно са своје наивности, а можда и стога што је први грех једне жене уопште симпатична ствар. Али док су ми Адам и Ева били симпатични, дотле су ми њихова деца правила ужасне малере. Због познате фирме „Каин & Авељ“ извукао сам три пута батине. Једанпут зато што сам казао да је Авељ убио Каина, други пут што сам казао да су Каин и Авељ били апостоли, а трећи пут, не сећам се, а чини ми се зато што сам казао да је Каин продао Авеља мисирским трговцима за тридесет сребрника.

На годишњем је испиту, разуме се, било грдне смејурије. Председавајући професор хватао се рукама за трбух и узвикивао: „Иди, дете, до ђавола, нисам се овако слатко насмејао већ толико година!“ а испитујући професор, односно катихета, трипут је стезао песнице и залетао се на мене, али се увек уздржавао с обзиром на свечаност тренутка. Једва што ми је онако кроз зубе поменуо нешто оца и мајку.

Разуме се, кад сам се већ једанпут збунио, да је после све ишло наопако. Тако, на пример, кад ми је катихета поставио питање о Адаму и Еви, не би ли ме том најлакшом и мени иначе најсимпатичнијом лекцијом помогао да се извучем, ја сам почео овако:

— Адам и Ева били су први људи... први људи... Адам је био први човек, а Ева је била прва жена. И они су, као први људи, живели у рају. И они су врло лепо живели, али једнога дана Адам загризе Еву... загризе Еву и због тога му Господ Бог пребије једно ребро...

И затим је, на задовољство председавајућег, све у томе тону ишло. Ја сам на испиту једноставно измешао Стари и Нови завет тако вешто као што би добар коцкар измешао два пакла карата. Катихета ме је двапут заустављао да не говорим, али ме је председавајући

храбрио и терао да наставим, обраћајући се катихети речима: „Ама пустите га, молим вас, да се бар слатко насмејемо!“

Ја сам, као што рекох, стрпао дванаест Христових апостола у Нојев ковчег; за Содому и Гомору рекао сам да су то два света храма у којима је Исус са успехом проповедао свој наук: „Љуби ближњега свог“; за Христа сам још рекао да је четрдесет дана провео у китовој утроби, припремајући се за своју божанску науку; за десет заповеди божјих сам рекао да их је Јуда продао на гори Арарату, и најзад сам целу ствар завршио тиме што сам, на питање: шта знам о Пилату, рекао да је Пилат син Мојсијев, да је изродио велико племе и, кад је тај посао свршио, да је опрао руке.

Уосталом, ја ни дан-данас не разумем чега у свима овим мојим одговорима има смешнога и чему се управо председавајући професор тада онако слатко смејао? Хришћанска наука за мене је — као што је то за врло велик број хришћана и дан-данас — била једна збирка разних чудноватих и невероватних прича и ја не видим да је то био неки страховити грех измешати све те приче као што сам то ја учинио. Не видим, наиме, шта би више о хришћанству знао онај који би све приче испричао онако како су оне у књизи записане?

Али, руку на срце, није се наш катихета задржавао само на библијским причама; улазио је он и у суштину Христове науке и управо због те суштине мал' не изгибосмо сви до једнога. Тако, на пример, он нам је говорио дуго и опширно о основним начелима Христове науке. Ми смо врло пажљиво пратили његова предавања, тј. врло пажљиво смо посматрали сваки покрет његових руку, бојећи се да не звизне кога.

Идућег часа, разуме се, настало би пропитивање онога што смо прошлога часа слушали.

— Које је прво основно начело Христове науке? — пита г. катихета првога међу нама са којим му се сретне поглед.

Онај грешник диже се са места и ћути као заливен. Катихету већ подилази гнев и понавља питање.

Ђак упорно ћути, са истрајношћу првих хришћана пред судом многобожачких тирана.

— Које је прво основно начело Христове науке, звекане један? — понавља гневно катихета и већ му се стежу прсти у песнице.

Па кад ђак ипак не одговара, он рукне:

— Милосрђе! — и тако немилосрдно звизне ђака по глави да овоме покуља млаз светлаца из очију.

Тад се катихета окреће другоме:

— Реци ми ти, које је друго основно начело Христове науке?

Онај се грешник чеше иза увета и врдара погледом да по покрету руке катихетине види с које ли ће га стране да флисне друго основно начело Христове науке.

— Љубав према ближњему, магарчино једна! — дере се катихета кад не добија одговор, а онај грешник пипа се по носу да види није ли начело љубави према ближњему обојено црвеном бојом.

Трећи ђак, разуме се, такође ћути на питање: које је треће основно начело Христове науке.

— Великодушност, уштво једна, али за тебе је великоушност! — дере се катихета и тегли грешнику уши као да се дочепао крајева хозентрегера.

Ми остали премрли живи. Има нас тридесет и четворо у разреду и, ако Христова наука има случајно тридесет четири основна начела, видимо да ћемо изгинути сви као први хришћански мученици, бачени у арену на милост и немилост дивљих зверова.

Ето, у таквим приликама ја сам заволео многобоштво и жалио сам што нисмо остали у тој вери. Прво: што више богова то мање основних начела; друго: многи богови не могу никада бити тако опасни као један једини бог; и треће: кад би били у многобоштву, не би се у гимназијама учила хришћанска наука.

СРПСКИ ЈЕЗИК

— Беше ли ти оно магаре што ни прошлога пута не знађаше лекцију?

— Јест, ја сам тај! — одговарам ја усхићен задовољством што ме се професор тако добро сећа.

— А нађох ли ја канда, на твоме писменоме задатку, ону мастиљаву мрљу коју ви, ђаци, крмачом називате?

— Да, да! — тврдим ја, сав усхићен што ме се професор тако добро сећа.

— Ја тада рекох теби, ако будеш био и даље тако немарљив и небрижљив, да ћу те казнити.

Ја и то потврђујем, али без усхићења, а он узима писаљку и мени „буде био“ бележи јединицу и упућује ме, једном чисто граматичком реченицом, да клечим иза табле.

— Остаћеш клечећи до краја овога часа, учећи за то време склањање заменице себе или се. Будеш ли био кадар научити то склањање, јавићеш ми се и исправићу ти белешку а даљу казну опростити.

Како ни до краја часа нисам „будем био“ научио то проклето склањање, остао сам на коленима све док није закуцало звонце.

То склањање нам је задавало нарочите главобоље. Сећам се, нпр., мојих мука да научим пети падеж од именице пас. Сви остали падежи ишли су којекако, али пети падеж једнине (покојни звателни) никако ми није ушао у главу, нити сам умео да га погодим.

И не само мени, већ и свима у мојој околини, задао је тај падеж главобољу. Мој најстарији брат, који је већ био у старијим разредима, изгледа да се провукао и није у животу имао посла са том именицом; мој млађи брат ми рече да је од именице пас пети падеж: куче. Отац ми није умео казати ништа, пошто граматика нема никакве везе са трговином, већ изгледа да ту чак важи правило: што мање граматике то више зараде.

Питао сам и бакалина, нашега комшију, пошто сам му претходно објаснио да се петим падежом зове, и он ми рече:

— Ја кад вабим куче, ја му кажем: куц, куц, куц! а кад га терам, ја му кажем: шибе! А бог ће га свети знати који је то падеж!

Питао сам најзад и господина проту, једном приликом када је био на вечери код нас, верујући необично у његову ученост, па се и он збунио и није умео да ме научи.

— Пети падеж, пети падеж! — узе да замуцкује прота, бринући се да пред мојом породицом сачува ауторитет учена човека. — Па колико падежа ви учите?

— Седам.

— Седам? — зграну се прота. — Е, то је много, то је баш много!

— Много! — уздишем и ја.

— Ја не знам само — окреће се прота мојим родитељима — што ће им толики падежи. То је просто професорски бес. Узмите само једна Немачка, колико је то пространа и силна царевина, па нема више него четири падежа; па онда Француска, па Енглеска, све велике и моћне државе, па немају више него четири падежа. А шта смо ми, једна тако рећи мала земља, тек неколико округа, па седам падежа. Па зар то није, молим вас, бес кад се не простиремо према своме губеру?

Те су протине мисли биле у ствари врло утешне за мене, али ми пред професором нису могле ништа помоћи. Он је одлучно тражио од мене да му кажем пети падеж од именице пас, чему сам се ја одлучно одупрео једним бескрајним ћутањем, једном од оних мојих особина којом сам се врло често у школи одликовао.

А колико је овај професор имао пик баш на падеже, показаће и случај некога Станоја Стамболића. Једно поподне, за време великога поста, он диже руку и замоли:

— Молим, господине, да идем у авлији.

— Реци, Стамболићу, ту реченицу правилно, па ћу те пустити, — одговори му професор.

Стамболић се збуни, узврда се, па очајно понови:

— Молим, господине, да идем у авлији!

— Реци правилно, па ћу те пустити.

Стамболић поче да се зноји и превија, које због падежа а које због невоље ради које је молио да изађе. Шапћу му другови и добацују, а Стамболић се ознојио, поцрвенио, дигао једну ногу и увио је око друге, па најзад, кад дочу реч коју су другови добацивали, он дрекну:

— У авлију!

— Тако, сад је правилно, сад можеш ићи! — вели професор.

— Е, сад је доцкан! — одговара Стамболић, сав опуштен и отромбољен.

А нису то само падежи са којима смо се борили. Било је у граматици и пуно других кукица и јексера и, ако не пазиш довољно, могао си се сваки час не само огребати већ и набости.

Има, на пример, речи које су тако каприциозне и превртљиве као хистерична жена; јављају се у свима могућим тоалетама. Ово није случајно упоређење, јер сам ја, учећи граматику, запазио да ова наука има много женских особина или, ако хоћете, жене имају много граматичких особина. Не мислим ја на неодређени и заповедни глаголски начин, за који би се могло рећи да је искључиво женски начин, али мислим на оно што се око сваке жене, као око именице у гра матици, врзма по један члан, по коме можеш познати ког је пола жена, а мислим и на то што и жене, као и именице у граматици, увек имају наставак и што тај наставак врло радо мењају при сваком новом падежу.

Има међу речима и таквих које се појављују, à la Fregolli, у свима могућим облицима. Изађе професор на таблу и напише реч црно, па онда почне да развија неку математичку формулу, пратећи је неразумљивим објашњењима: „Старословенско он пред муклим јус претвара се у новословенско... итд.“ или: Јус се претвара у цис, цис се претвара у бис итд...“, и на крају крајева реч црно сад гласи: бело.

Сећам се једнога предавања из историје Срба, које је професор овако завршио: „У бици на Велбужду 1330. године, у којој је погинуо бугарски цар Михајло, одликовао се нарочито млади српски краљ Душан. Град Велбужд, где се та битка десила, данас се зове Ћустендил. Како је од речи Велбужд постала реч Ћустендил, то историја не уме да објасни, али је граматика кадра и то оојаснити“.

Професори у том погледу иду тако далеко да су они већ пре Воронцова кадри били претворити петла у кокошку, и обратно, и онда никако чудо није што сам ја, као и многи моји другови, враћао се са табле где сам говорио лекцију са уверењем да сам добио четворку, а она се — јус у он, он у дебело јер, дебело јер у танко јер — на крају тромесечја претворила у двојку.

Колико су нам јада задавале те превртљиве речи у граматици, толико још више и разни знаци, који су, изгледа, зато измишљени да направе што већу збрку. Тачке, запете, питања, дивљења и још читава гомила разних знакова, које је грешни ђак морао знати где да постави, без обавезе да их и доцније; у животу, употребљава. Ја и данас познајем једног чиновника који је учио граматику кад и ја, и који ми се жали да га она само буни у животу.

— Узми, молим те, само оне знаке, — жалио ми се он. — Ја сам пре писао, писао, писао, па нанижем речи као женски тепелук. Па ето, молим те, сам реци, да л' би на женском тепелуку лепо стајале тачке и запете? Разумем још знак дивљења, то се још и може употребити. Кад год пишем неком старијем по чину од себе, ја метнем знак дивљења. Али наш секретар иде тако далеко да ставља знак дивљења чак и крај фразе: „Ти си магарац!“ Е па зар то не значи компромитовати не само тај знак већ и целу граматику, јер ако је ко магарац, он не мора бити баш граматички магарац.

А познат је и онај случај где командиру једне пограничне чете враћа командант рапорт да стави тачке и запете, јер је овако написан рапорт потпуно неразумљив, тако да се никако није могло разабрати да ли је у пограничном сукобу, који се десио, погинуо шеф крijумчарске банде или је погинуо сам командир који рапорт подноси: Командир, који се никад у животу није дружио са тачкама и запетама и, могло би се рећи, био чак и њихов противник, дошао је овим командантовим захтевом у велику забуну. Њему би много лакше било водити целу ноћ борбу са двадесет и пет пограничних бандита но разместити у своме рапорту толики број тачака и запета. Да се извуче из тешке ситуације а и да одговори захтеву командантову, он преви један чист табак хартије и на њему исписа десет тачака и петнаест запета, придружи то своме рапорту и врати га команданту с молбом да командант, својом наредбом, изврши распоред приложених тачака и запета и сваку од њих упути одговарајућој јединици, додајући

још и молбу да командант тачке и запете које би претекле, те остале неупотребљене, надлежно расходује.

Ја не могу да разумем зашто су нам те тачке и запете правиле толике неприлике, кад се врло добро сећам да нам је професор необично јасно објаснио њихову употребу. Овако нам је говорио:

— Један железнички воз, на пример, има да прође пут од Београда до Ниша. Лепо. Кад изведе тај пут, тј. кад стигне у Ниш, он је онда свршио оно што је хтео; његова је мисао била да отпутује из Београда у Ниш и он је ту мисао испунио. А једна мисао изведена и исказана, то је реченица. Воз је на крају своје мисли стао и не иде даље, а то значи, и на крају реченице треба казати: стани, не даље! Е, то „стани и не даље“ бележи се тачком. На крају реченице, дакле, бележи се тачка. Да, али воз не може да потегне из Београда па право у Ниш а да се нигде успут не заустави, јер то је врло дуг пут. Има успут да се укрсти с другим возовима, па мора машина узети воду, па се мора негде уставити да сиђу путници и да нове прими, да се штогод истовари или утовари. Мора се, дакле, воз зауставити гдегде дуже а гдегде краће, колико само да искочи или ускочи путник. Зато, видите, на путу има већих и мањих станица, такозваних постаја. Свака таква велика станица, где се рецимо укрштају возови, где има и ресторација, те се путник може и поткрепити, то вам је тачка и запета, а постаје, где се воз заустави само за тренутак, то су вам запете. Дакле, једна велика реченица може бити састављена из више мањих реченица, од којих је свака одвојена тачком и запетом, као што у једној реченици може бити више или мање запета, код којих се предахне. Је ли вам сад јасно?

Разуме се да смо сви казали да нам је јасно, иако сад тек нисмо ништа разумели, јер смо после професоровог објашњења водили међ' собом овакве разговоре:

— Да ли она нишка тачка, сасвим на крају пута, мора бити крупнија од младеновачке и ћупријске? — питао је Живко Јањић.

— А да ли тамо где је тачка и запета можеш да ручаш супу, говеђину и печење или имаш времена само да поједеш перецу? — домишљао се Стева Радојчић.

— Е па добро, ако се тамо где је тачка и запета укрштају возови, то и онај други воз има своју тачку и запету и онда ту се сретну две тачке и две запете, од нашег и оног другог воза! — резоновао је Јовица Станковић.

Знак дивљења и знак питања професор нам је са мање тешкоћа објаснио, али смо доцније, у животу, видели да то објашњење није тачно. По професору, на пример, знак питања би требало увек ставити на крају упитне реченице, док у животу знак питања се може ставити иза речи: поштење, љубав, родољубље, племенитост, доброчинство, верност, пријатељство итд., па биле те речи у средини или на крају реченице. Или, ако хоћете, знак питања у животу можете ставити свуд где вам је воља и, верујте, увек ће бити на своме месту. Почев од рођења па све до смрти, свакој појави у животу човечјем пристаје знак питања.

Што се тиче знака дивљења, он је у животу највише у употреби на прокламацијама, партијским зборовима и при изјавама љубави, па зато смо његово значење врло лако схватили.

Две тачке, као граматички знак, научили смо тек кад смо почели учити физику, јер се цела та наука састоји из разних а, б, в. Свако правило, свака дефиниција, има своје а, б, в. Стане професор на катедру па изговори правило: тако и тако, тако и тако, па онда дода: према

томе: а) то и то; б) то и то И в) то и то. Тако смо некако ухватили да после онога „према томе“ треба увек ставити две тачке.

Тачка и запета је неки хермафродитски знак, који није ни тачка а није ни запета. Можеш га метнути где год ти је воља, ништа не мења ствар. Један од мојих другова, неки Илија Сушић, стављао је при потпису тачку и запету на крају презимена и, да видите, врло је лепо стајала и ту.

Више тачака је знак који означава незавршену мисао. Није нам никако ишло у главу како може бити незавршених мисли; кад си је већ почео, заврши је. Да смо питали професора, он би нам вероватно рекао:

— Пође Воз из Београда за Ниш, али код Сталаћа се деси судар возова, три мртва и једанаест рањених, и воз не може да настави пут. То је ето несвршена мисао и ту дође неколико тачака!

А таквих изненађења, као што је судар возова, има често у животу, те према томе знак више тачака одиста може да буде врло користан. Тако, на пример, лопов завуче руке у туђу касу а наиђе изненада полиција; то је онда одиста недовршена мисао, која се означава са неколико тачака... Па онда, дечко изјављује љубав својој колегиници, студенткињи, иза капије и при првом загрљају наиђе њен отац. И то је недовршена мисао, која се означава са неколико тачака.... Или увуче се господин код младе жене кад јој муж није код куће и таман млада госпођа села у крило разнеженоме љубавнику, а неочекивано наилази муж. И ту је мисао недовршена и та се реченица у животу свршава са неколико тачака, а гдекад можда и са неколико удивителних.

Ето, то је знање које смо о знацима изнели из школе и допунили га у животу.

Али, да би нам дали прилике да нам ти знаци зададу што већу главобољу, професори су, осим предавања о њима, задавали нам још и писмене задатке, да би се навикли да исказујемо своје мисли и да примењујемо ове знаке.

Ти стилистички задаци, који тако често служе професорима као забава, да би се измеђ' часова, у професорској канцеларији, слатко смејали, обично су слични по стилу љубавним писмима која оџачари пишу куварицама, молбама које пијьари пишу општинама и рапортима које ноћне патролџије подносе командама. И професори српскога језика можда баш зато задају врло често такве задатке како би што више употпунили своје колекције ђачких глупости. А да би те глупости биле што дебље, да би се професори што слађе смејали, они обично задају такве писмене задатке на које многи од њих не би умели ни сами одговорити. Сећам се само колико нам је невоља донео писмени задатак: „Испеци па реци!“ Професор је просто, завршавајући час, рекао: Децо, писмени задатак за идућу недељу: „Испеци па реци!“ што нам је било тако исто јасно као да нам је казао: Децо, за идућу недељу писмени задатак: „Бифуркација Патагонаца у односу према осцилацији Ескима“.

Питао сам старијега брата, који је замакао већ у школи, шта је то „испеци па реци“, али ми ни он није умео објаснити. Вели:

— Реч може бити печена, може и кувана, може пржена, а може и похована.

Можете мислити већ како су гласили ти писмени задаци на тему „Испеци па реци“. Неки Живко Средојевић написао је цео писмени задатак у неколико речи. Тај је задатак гласио:

— Најздравија је реч кад је печена и онај се може сматрати за мудра који говори само печене речи!

Други опет, неки Сима Јагодић, — ко зна где се инспирисао том философијом — овако је решио задатак:

— Реч не треба извадити из уста све док не буде сасвим печена. А реч може да се испече ако се загреје столица код куће, па се на тој столици седи све док се не испече реч и за то време се учи српска граматика, као најважнији предмет, пошто без језика човек не може живети!

Трећи опет, неки Остоја Поповић, син сеоског свештеника, овако је народски објаснио ствар:

— Све што улази у уста треба да буде печено. Тако у уста улази погача, па улази ракија, па улази јагње са ражња, и зато и све што излази из уста треба да буде печено. Како из уста, осим осталога, излази и реч, то и реч треба да буде печена!

Други пут опет професор би нам задао тему: „Познај самога себе!“ На ту тему сећам се само једног одговора, који је гласио:

— Кад човек нема прилике да позна кога другога, није рђаво, од дугога времена, да позна самога себе. Најлакше човек може познати само га себе на огледалу. Ако је добро огледало, човек може том приликом да види своје добре стране, а ако је рђаво огледало, човек може да види своје рђаве стране!

Ја на ту тему: „Познај самога себе!“ нисам поднео никакав одговор, јер нисам умео да га нађем. Како тада тако, ево, све до данас ја на ту тему не умем да нађем одговор.

ИСТОРИЈА

Историја је несумњиво и на првоме месту корисна и стога што се ђаци код

ње вежбају да изговарају страховите речи, те се тако, пошто ту преломе језик, оспособе да могу изговарати разне вратоломне дефиниције из хемије, физике и више математике. Јер, одиста, владаоци старога века носили су тако страховита имена да је човеку била потребна факирска моћ да их изговори. А не само што су била страховита, већ налазим да та имена нису била нимало владалачка. Какав је то краљ, молим вас, који се зове: Узпртезен, Чандрагупта, или можда Кудурнагупта? Замислите одушевљени народ који овако поздравља свога крала: „Живело Његово Величанство Узпртезен I и Њено Величанство Узпртезеновица!“ Ја мислим да су овака имена довољан разлог да у народу клоне чак и династичко одушевљење, — још кад се узме у обзир да није био само један, но су се ти Узпртезени успртили на леђа мисирскоме народу и владали некаквих две стотине година под тим одвратним именом.

И да је то један или двојица, али цео стари век пун је тако страховитих имена да је човеку лакше проћи кроз непроходне америчке џунгле но кроз стари век. Сећате се сви можда онога несретнога Артаксерксеса, на коме су толике генерације ломиле језик? Све док нисмо први пут чули за реч Артаксерксес, ми смо ломили језик оним народним: „Поп посеје боб“ или „Туре буре ваља, була Туре гура, нити Туре буре ваља, нити була Туре гура!“ ал' откако смо чули име Артаксерксес, напустили смо све народне бројанице па се дочепали Артаксерксеса и на њему смо језик ломили и кладили се. Седнемо нас пет-шест у круг, уложи сваки по једно дугме као визу, па ко изговори реч Артаксерксес носи шњур.

Помагали смо се, разуме се, и на друге начине, како би савладали и сва остала имена која су нам задавала толике невоље.

У наше доба није била позната игра фудбала, тениса, нити ма којега од данашњих спортова. Ми смо тада играли мете, робова и јеницајес. За мете би се и могло рећи да је готово спортска игра, док робове смо играли циглама и готово редовно свршавали ту игру по којом разбијеном главом. Она трећа игра, јеницајес, остала нам је заједно са алвом, бозом и долдрмом од Турака и играла се на тај начин што би један од нас, на кога би пала коцка, повио се а остали га прескакали, старајући се да га не додирну ногама нити којим другим делом тела. Искупили би се нас пет и шест и стали у круг, а један би одбројавао, говорећи ове неразумљиве речи: Игис, Ипик, Ушур, Топидушур, Сојле, Манојле итд., или ове речи: ендем, дину, саракатину, саракатика, така, елен, белен, буф! На кога би пала последња реч: буф, тај би морао заузети Турску позу а ми га остали прескакали, изговарајући при сваком скоку опет неке неразумљиве речи, које су, колико их се сећам, гласиле: јеницајес, манџебиргебирговац, бир мамузлари, бир капаклари, бир топузлари итд. да би дакле могли научити она чудна историјска имена, ми смо пали на сретну мисао да њих употребљавамо у игри јеницајеса и тако смо, место досадањих речи у бројаници, употребили ова владалачка имена: Клеомброт, Кијаксар, Асерхедон, Сенохариб, Сезострис, Тахарку, Каракала, Артаксерксес! И на кога би

пала ова последња реч, Артаксерксес, тај је морао повити леђа а ми смо га остали прескакали, и том приликом изговорили ова владарска имена: Кудурнагупта, Чандрагупта, Асурбанипал, Навукодоносар, Тиглатпалисар, Набополасар, Агезилај, Аменемхат, Узпртезен!

На тај начин ми смо спојили корисно са лепим. Нашли смо начина да научимо ова краљевска имена, заменили смо у игри оне непознате речи новим и врло милозвучним речима и дали прилике овим силним краљевима да се и од њих може каква корист видети.

Кад смо на тај начин скрхали језике, осетили смо се чисто оспособљени да уђемо и у само изучавање историје, која иначе спада у најзанимљивије од свих гимназијских предмета.

Историја се, као што је познато, дели на стари, средњи и нови век. Испред старога века, као неки предговор историји, постоји предисторијско време, а на крају историје, после новога века, као поговор или можда као „исправке штампарских грешака“, што се обично и ставља на крају књиге, долази најновији век. Уосталом, овај најновији век, који почиње револуцијом, и јесте у ствари исправка штампарских или боље рећи политичких грешака прошлих векова.

Кад човек, овако удаљен од обавезе да зна лекцију, посматра историју, она му овако отприлике изгледа:

Стари век: зидање пирамида, дуге и красноречиве беседе, философирање, обожавање многих богова и многих жена.

Средњи век: вера у једнога бога и стални ратови и покољи због тога једнога бога. Обожавање жена и стална борба и убиства због жена.

Нови век почиње једним историјским фалсификатом, а свршава се фалсификовањем историје.

Историја бележи почетак новога века великим догађајем открића Америке, међутим, судећи по свима последицама овога догађаја, изгледа да је Америка нас пронашла. Американци бар стоје на томе гледишту и тврде да је то један историјски фалсификат да смо ми њих пронашли. Ја сам се пре више година упознао са једним, иначе врло симпатичним Американцем, господином Марком Твеном, продавцем лимунаде, но који се још бавио и фарбањем, бријањем и справљањем есенције за стављање краставаца у туршију. Водили смо разговор о тој теми, проналаску Америке, једном приликом кад ми је нудио ту исту есенцију као амерички проналазак.

— Не, господине! — одговорио сам му. — Не видим никаква разлога да купим есенцију из Америке. Ми смо Европљани пронашли киселе краставце, према томе ми смо обавезни да пронађемо и есенцију.

— Тако? — одговори он. — А ви сте тако исто пронашли и Америку, чини ми се?

— Да, господине, ми смо Европљани пронашли киселе краставце, а ми смо пронашли и Америку.

— Јест, јест, сећам се тога, — одговори г. Твен љубазно. — Ах, да знате како је то било пријатно изненађење за нас Американце кад сте нас пронашли.

— Како?! — учиних ја изненађено?

— Да. Ми смо знате хиљадама година очекивали, били смо већ нестрпљиви и једнако смо се питали: „Хоће ли ти људи доћи већ једном да нас пронађу?“ Сећам се баш, кад је једнога дана наишао Христифор Колумбо, да га је мој деда предусрео речима: „Но, јесте ли чули, ви сте се дали дуго очекивати!“

— Али како је, забога, ваш деда могао дочекати Колумба?

— И ја сам се увек то питао, али, знате, у историји се мора рачунати са тим необјашњивим појавама, које ће историчари вероватно објаснити.

— То значи, ви не признајете велико дело Колумбово?

— Ах, како да не! Ту скоро један мој пријатељ, господин Џон Бовтерс, покушао је на чамцу да пређе из Америке у Европу и није успео, што само увеличава Колумбов успех.

— А како ви сматрате акцију шпанскога краља Фердинанда, који је новчано потпомагао откриће Америке?

— О, ја је необично ценим, утолико пре што је у томе предузећу учествовао и амерички капитал. Ја и сад још имам седам акција „Предузећа за проналазак Америке“ које је краљ Фердинанд организовао, ал' могу вам поверљиво рећи да те акције код нас у Америци стоје врло рђаво.

— Зашто?

— Па зато, вероватно, што смо ми Американци врло разочарани проналаском Америке.

— Разочарани?

— Да, јер све више долазимо до уверења да је Европа пронашла Америку само зато да би имао ко да јој даје зајмове, и ја почињем веровати да Марсовци, користећи се нашим искуством, врло ревносно избегавају могућност да их Европа пронађе.

Ја мислим да је овај г. Твен потпуно у праву и зато рекох да је нови век почео једним историјским фалсификатом, проналаском света који је већ постојао. А тај се век, као што рекох, свршио фалсификовањем историје. Крајем новога века родио се један чудноват писац историје. Звао се Наполеон Бонапарта. Он није писао историју, као што је то ред, већ ју је правио. Развалио државне границе, пообарао династије, измислио нове народе и створио нове државе. Био је генијални фалсификатор историје, што ми Балканци можемо најбоље посведочити, и направио је такав историјски дармар да се свет почео плашити да му однекуд не суне у главу да измени облик глобуса. Иако сва његова радња припада најновијем веку, ипак он својим рођењем завршава нови век и његов је дар.

Од свих тих историјских векова, морамо признати да се нама ђацима необично свиђало преисторијско доба. Нити је било држава, нити владара, нити су се бројале године, нити је било писмености да се запише оно што би ми затим морали учити. Да се историја човечанства и даље развијала у томе правцу, данас не би ни постојала као школски предмет. Но не би она ни иначе постојала као школски предмет, да се међу народима није појавила једна нарочита секта људи, такозваних историчара, који су се, као они несносни инсекти, почели нагло множити. Ти људи, саграђени од радозналости и стрпљења, почели су се као мољци увлачити у старе књиге и међу прашњаве листине; почели су превртати камење и гребати зидове, узели

су се пети по бедемима, лутати по развалинама, копати темеље и раскопавати гробове и од историје, која се некада тако пријатно дала слушати уз гусле, правити школски предмет, који се с дана на дан проширује као хармоника. У староме их је и средњем веку мање било, те није, хвала богу, све ни записано, што чини да је стари и средњи век доста пријатна лектира. Како су нам, на пример, биле миле оне лекције у староме веку које су почињале са: „Мало се шта зна о догађајима тога доба“ или можда овако: „Друга половина мемфијскога периода, време од неколико столећа, покривено је тамом и скоро без икаквих споменика“. То „покривено тамом“ тако је пријатна и згодна фраза за ђаке да би, и у интересу ђака и у интересу дотичних народа, многи догађаји из познате и записане историје боље било да су „покривени тамом“.

Али се у записивању догађаја новога века отишло веома далеко, сваки професор историје сматрао је за дужност да по штогод запише, а можете мислити колико има професора историје на свету? Па не само што се сваки догађај опширно записује, већ се историја све више и више простире и на оне делове света о којима се досад није водило рачуна. Пре се историја развијала само на најужем делу истока, али се затим почела све више и више простирати на све континенте, све док није обухватила цео свет и допрла и у најзабаченије кутове света. Е сад, замислите векове који су пред нама, када ће историци почети да бележе и то како је Његово Величанство Престолонаследник Њуканука испекао на ражњу Његово Величанство Краља Оца Путафуту и заједно га, са својом краљевском владом, појео да би му могао наследити престо, или како је Њено Величанство Краљица Папарука одсекла главу своме седамнаестом мужу и узела осамнаестог, те га начинила краљем под именом Сисогора I. Замислите, другим речима, каква ће изгледати историја кроз пет стотина година, колико ће ту томова бити, колико имена, колико датума и каквих све догађаја. И замислите оне грешне ђаке који ће тада, кроз четири и пет стотина година, морати да уче историју! Кад год ми, грешници, падну на памет, а ја им се судбини пакосно насмејем, као онај Циганин у причи о Митад-пашином правосуђу.

Митад-паша, као валија нишки, необично је сурово кажњавао крађе и отимачине. Вешао би лопова за пар пилића, а крај обешенога стављао би предмет који је украо, како би свако видео зашто је онај кажњен. Једном доведоше преда њ три Циганина, од којих је први крао дрењине, други јаја, а трећи лубенице. Он их построји у ред и даде првоме једну дрењину, другоме једно јаје, а трећем једну лубеницу, те им нареди да свако мора прогутати, не жвачући, оно што је крао. Први Циганин олако прогута дрењину и удари у гласан смех.

— Шта се смејеш, бре? — пита га паша.

— Смешно ми, милостиви пашо, за оног трећег, како ће тај да прогута лубеницу?

Е, тим смехом насмејем се и ја увек када се сетим оних ђака који ће кроз четири или пет стотина година учити историју. Ми смо прогутали дрењину, али како ће они грешници да гутају лубеницу?

Но ми нисмо учили само историју света, већ и историју Срба, што би за нас имало да буде од већег значаја. Тај нам је предмет лакше ишао, јер смо се ваљда осећали код своје куће, а и зато можда што нам је професор тога предмета био симпатичан.

Тада је, не знам како је сада, професор српске историје самим тим морао бити велики родољуб. Он би држао посмртне говоре на свима пратњама, здравице на свима свадбама и поздравне беседе на свима концертима и све те говоре, без разлике, почињао је са: „Пет стотина је пуних година како српско племе стење под туђинским јармом. На часовима, кад би говорио о Душановој победи на Велбужду, као и о победама осталих Немањића, он би се тако бусао у груди као да нас је изазивао на мегдан, а када би се дочепао устанка и његових јунака,

Синђелића, Рајића, Зеке и Конде, онда би толико лупао песницама о сто да би се турска војска, када би однекуд опет наишла, морала преплашити и разбећи. Разуме се да нам је овај део историје више гудио но што је предавао. Мало, мало, па би се дочепао народних песама, које је тако некако читао као да су му гусле биле на коленима, па се тако некако унео у ту навику да би погдекад у десетерцу почео и да говори са нама:

Дедер, Жико, из четврте клупе,
Ако ли си јунак од мегдана,
Реци мени, мој соколе сиви,

Ко то беше Лазаревић Луко?

Живко, који је иначе из Ужичке нахије, иако није волео да дели мегдан са професорима, превукао би у души гудалом по струнама и почео такође десетерцем, као својим домаћим дијалектом:

Мало бјеше такијех јунака
Кô што бјеше Лазаревић Луко.
Из Шабачке родом је нахије
Из питома села Свилеуве,
Отац Тодор, мајка Јевросима
Родише га, дику рода свога,
У хиљаду и седам стотина

Седамдесет четвртој години.

— Тако је, Живко! — одушевио би се професор и, бележећи му петицу, додао би:

Твоје лице св'јетло на дивану,

Твоја сабља сјекла на мегдану!

Али то што је Живку било могуће није нама осталима. Тако сам ја једанпут, кад ме је запитао о Конди бимбаши, покушао да се на правим Ужичанин, па ми није испало за руком. Почео сам:

Нетко беше Кондија бимбаша,
Беше Конда из малене Мађедоније,
Из мале Мађедоније крај Поломља,
Па он где год дође води

Ту су њему броди.

Разуме се да овим дивним стиховима нисам успео одушевити професора.

Али је то тако ишло само са лекцијама које су се односиле на устанак, све остале периоде и све остале лекције морали смо учити напамет од речи до речи, као дефиниције из физике или геометрије. Научили смо их тако да би нас и усред ноћи могао пробудити и ми би их наизуст казивали. Ја и дан-данас, после толиког низа година, памтим од речи до речи поједине мудре закључке нашега професора историје. Тако, примера ради, навешћу их неколико, онако како их је он казивао:

— Краљ Милутин се четири пута женио, али се то не сматра као једина историјска заслуга тога владаоца. Он је још, сем женидаба, проширио и границе српској држави итд.

— Данас је већ историјски несумњиво да је цар Душан Силни отрован. За то има врло много доказа, а један је од њих и тај што није умро природном смрћу.

— Краљ Вукашин је погинуо у бици на Марици 1371. године. Тај факат, међутим, што је погинуо, учинио је да је престао његов лични утицај на државне послове.

— Стеван Дечански је у младости био ослепљен. Али се десило нешто чудновато, нешто што код других владара обратно бива. — Дечански је, чим је сео на престо, прогледао.

— Стеван Првовенчани је умро 24. септембра 1228. године, али ваља имати на уму да се сва политичка радња тога владара развија пре његове смрти.

Али, мада су нам и предмет и професор били симпатични, мада сам инстинктивно осећао извесну грађанску обавезу према овоме предмету, ипак нисам никако успео подесити да будем на доброј нози са њом. Професор нам је додуше говорио: „Само онај који се ослања на прошлост кадар је градити будућност“, али ја, ваљда стога што још нисам имао никакве прошлости те немајући на шта да се наслоним, нисам никако био кадар да градим себи будућност.

Баш због историје, „учитељице живота“, ја сам понављао разред, и то са једне доста чудне околности. Пао сам на испиту што сам збркао године смрти цара Уроша, тако да је по мени изашло као да се то десило после Маричке битке. Можете мислити како се шчепао за косе професор, који нам је бар седам пута прочитао песму „Марко казује на коме је царство“ и који је у својим лекцијама бацао тешка проклетства на Вукашина.

— А је л' теби познато да је Вукашин убио Уроша?

— Јесте!

— Е па, како је он могао потегнути мртав са Марице, где је погинуо, и доћи па убити Уроша?

— Не знам!

— Е, кад не знаш, а ти читај за време ферија, па дођи накнадно да полажеш испит.

И читао сам одиста, а кад је дошао накнадни испит, ја сам не само казао да је Вукашин убио Уроша, но сам ишао корак даље, те сам тврдио да га је двапут убио; једанпут пре, а други пут после Маричке битке. Ја сам ишао још и даље у концесијама; пристајао сам уз Панту Срећковића да је „и по трећи пут краљ Вукашин убио цара Уроша“, али изгледа да ми сва та моја помирљивост није помагала ништа и морао сам понављати разред.

Само, сад настаје једно занимљиво и чисто правничко питање, које све до данас нисам покретао, док нису дошле на дневни ред накнаде ратне штете.

Доцније, када сам ја већ изашао из школе, историјски се утврдило и данас се то сматра као несумњив факат, да Вукашин није убио Уроша, већ да је овај умро после Маричке битке. То сам ја и тврдио на испиту и због тога сам понављао разред и изгубио годину дана. Сад

настаје дакле питање: ко је надлежан да мени накнади тај губитак од године дана, који ми је нанет тиме што држава, у своје време, није знала своју сопствену историју?

ГЕОГРАФИЈА

Као књиге за изучавање географије служе корисно бедекери и ред вожње на железницама. Сви они који су пропустили да овај предмет савладају у школи служе се овим корисним књигама, из којих се могу сазнати не само границе држава, величине градова, брда, реке, но и многа друга корисна знања. Тако, на пример, из тих се књига могу сазнати цене фијакерске вожње, цене хотела, па чак и то где се налазе граничне царинарнице, како би путник могао за времена склонити предмет који има намеру да шверцује. Сва та знања, међутим, недостају географији коју учимо у гимназији.

Али, да се човек може правилно користити овим лепим књигама, ваља му изнети из гимназије бар она прва, основна знања, која ће му служити као основа за разумевање појединих појава. У та основна знања спада, на пример, то: да реке увек теку од извора ка утоку своме; да је Земља удаљена од Месеца толико исто колико је Месец удаљен од Земље; да су планине увек више но долине; да језера, била она плитка или дубока, морају са свих страна бити опкољена земљом, и многа друга корисна знања.

У та основна знања спада и то да је Земља округла, у што је наш професор на све могуће начине покушао да нас убеди.

деца су ближа богу, па тим самим ближа и религији. А деца и религија исплели су заједнички дивну бајку о бескрајности света, коју није била кадра да разбије чак ни она прича о човеку који је стигао на крај света, сео на ивицу, спустио ноге у ништа и задовољно пљуцкао у то ништа. И сад, и ону веру у бескрајност света и ову бајку на један мах заменити тиме да је Земља округла као лопта, да се врти као луда, премећући се акробатски на све могуће начине. У то нас је професор покушавао да позивајући се на велики број доказа, које смо ипак с неповерењем примали.

— Први је доказ — убеђивао нас је професор — да је Земља округла тај: што су Сунце, Месец и сва остала небеска тела округла, те, према томе, и Земља мора бити округла.

Нема сумње да у томе доказу има непоколебљиве логике, али је нама деци то изгледало као кад би нам ко рекао: пошто су лађа, чамац и кришка од лубенице дугуљастог облика, то и ципела на нози мора бити дугуљастог облика.

Други и трећи доказ о округлини Земљиној такође су нам били врло јасни. Кад путујеш лађом морем, ти на догледу копна прво сагледаш врхове планина и обратно: кад стојиш на обали па запазиш лађу на мору, ти ћеш прво сагледати њену катарку, а тек ће се доцније јавити и њен труп.

— Јесте ли видели, децо, море? — отпочео би професор објашњење тих доказа.

— Нисмо! — одговарамо ми једногласно.

— Е, врло добро! Замислите, дакле, море и замислите на великој даљини лађу која се још не види. Јесте ли замислили море?

— Јесмо! — одговарамо, а бог ће свети знати како смо га замислили.

— А јесте ли замислили лађу која се не види?

— Јесмо! — одговарамо ми, иако нам никако није ишло у главу да замислимо лађу која се не види.

— Е сад, реци ми ти, Милане, шта ћеш прво сагледа ти од те лађе?

— Дим, господине! — одговара Милан поуздано.

— Дим, добро... рецимо, видећеш дим, — наставља професор помало збуњен. — Видећеш, рецимо, дим кад се лађа дими, али шта ћеш да видиш ако се лађа не дими? 'Ајде реци ти мени, кад се тако из даљине лађа приближава а не дими се, чиме ће се прво јавити?

— Звиждањем! — одговара Милан још увек поуздано.

Ни са четвртим доказом о Земљиној округлини нисмо прошли сретније, иако је очигледно тај доказ најјачи. Према њему, кад би неко пошао са једног места и ишао, ишао, ишао непрестано у истом правцу, он би на крају крајева опет дошао на исто место са којега је пошао. Ми смо тај доказ овако замишљали: пођем ја, на пример, из првог разреда гимназије и идем, идем, идем и после неколико година вратим се опет у први разред гимназије, док моји другови уче већ четврти. Некако, по нашој дечјој логици, то није било довољно рећи: „кад би неко пошао“, јер то значи „кад не би пошао“ да не би ни било доказа о округлини земљиној.

Друге ствари појмили смо некако лакше, благодарећи томе што је професор географије радо примењивао очигледну наставу.

У нашој гимназији постојао је један глобус, који је годинама стајао на орману у директоровој канцеларији, али је тај глобус изгледао тако бедно да га је жалост било погледати. Осовина му се тако била искривила да би се, приликом експеримената, увек друкче окретао но што је професор тврдио да се земља окреће. Северну Америку покривала је једна огромна мрља од мастила, тако да смо ми били убеђени да је то управо Црно море, а тамо где треба да лежи Африка била је велика рупа, те ниси знао да ли су то Енглези ископали Африку да нађу фараонске гробнице или је каква америкaнска експедиција, по упутствима Жила Верна, сишла у утробу Земљину. Међутим, вероватније но обе ове претпоставке, биће да су се професори, између часова, објашњавали о дневној политици, па употребили и глобус као аргуменат.

Професор је у недостатку глобуса употребљавао главу једнога нашега друга, некога Сретена Јовића, који је одиста био тако глават да је представљао прави покретни глобус.

— Изиђи, Срето, овамо! — отпочео би лекцију којом би, рецимо, хтео да нам објасни дан и ноћ. — Изиђи и стани овде крај прозора да те дохвати сунце.

Глобус изађе из треће клупе и стане крај прозора.

— Е, видиш, кад овако десни образ окренеш сунцу, онда ти је цела ова половина главе осветљена а ова друга није. Је ли? Е, сад окрени леви образ сунцу и, ето, сад је ова друга страна осветљена а она није.

Тако би нам исто објашњавао и полове на Сретеновој глави.

— Ево овде, видиш? — и ту би упро кажипрст у теме. — Ту је Северни ледени пол. Ту је вечита зима, никад ништа не цвета, све је изумрло, а и ако има чега, то је закржљало. То су, уосталом, неиспитани простори.

Други пут опет објашњавао нам је на Сретеновој глави путању онога путника који би за љубав географији, да би потврдио четврти доказ о округлини Земљиној, кренуо се са једне тачке и идући увек у истоме правцу стигао опет на ту тачку. Професор је пошао од Сретеновог носа, као тачке која је врло јасно маркирана. То је објашњење отприлике овако изгледало:

— Узећемо дакле нос као полазну тачку — и ту наслони свој кажипрст на Сретенов нос, па га затим упути, вукући ноктом по лицу, ка левом уву — и кренућемо на исток, то јест на ону страну света са које Сунце истиче, затим ћемо... Сретене, да испереш уши, пуне су ти блата као да си сад из свињца изишао... затим ћемо обићи Земљину куглу и доћи на супротну страну света... Ја сам ти, Сретене, још прошлога часа казао да ошишаш ту косу. Иако на тој супротној страни света живе дивљаци, ја ипак нећу више да провлачим прсте кроз ту твоју прљаву косу... То је та страна где је ноћ кад је код нас дан и, обратно, где је дан кад је код нас ноћ. Затим ћемо ићи све даље и даље, прећи ћемо преко Сретеновог десног увета, па опет даље и даље и даље, и ево нас на Сретеновом носу одакле смо и пошли!

Сретен је нама ђацима необично импоновао због тога што се професор њиме служио. Изгледао нам је као одистински школски инструмент и на то смо се толико били навикли да нам је његова глава одиста изгледала као глобус који представља куглу земаљску. Његова чупава коса изгледала нам је као прашума у којој станују дивље звери; његово чело личило нам је на узоране мисирске равни; нос као недостижни врх Хималаја, а две реке, које су се изливале из носа, на Еуфрат и Тигар који су се, пред својим утоком у уста, спајали у једну реку.

Наше убеђење да је његова глава прави глобус било је толико да је, кад му је једном у игри неки Станко Милић разбио главу, на питање професорово зашто је то учинио, одговорио:

— Учио сам географију!

Разуме се да је професор тада пустио у саобраћај главу овога Станка Милића, али не ради очигледне наставе, већ ради тога да нам зада страх, како не бисмо убудуће оштећивали школске инструменте, јер тек не би могао Срету, са разбијеном главом, метнути на орман у директоровој канцеларији, тамо крај онога бившег глобуса.

А ваља знати да је наш професор географије имао доста тешку руку и да се врло радо њоме служио. Док би говорио о земаљским стварима, о рекама, планинама, језерима и морима, и којекако, али кад би се дочепао неба и небеских предмета, тако би се размлатарао рукама и тако би нас ни за шта ошамарио да нам је изгледало као да се на небу међу планетама дешавају катастрофални судари.

Тако, на пример, једном кад нам је објашњавао помрачење, извео је нас тројицу испред клупе. Најпре је позвао некога Живка, највећега ђака међу нама, коме су већ и бркови пробили и кога су сви професори саветовали да се жени. Прозвао га и поставио га тако да га сви можемо видети:

— Иако си ти иначе, Живко, прави магарац, али у овој прилици представљаћеш Сунце!

Затим се окренуо осталим ђацима:

— Пазите добро, глава овога Живка је Сунце и она осветљава и Земљу и Месец. Земља ће, као и досад, бити Сретенова глава, а за Месец узећемо овога малога из друге клупе.

Тај мали из друге клупе био сам ја.

— Е сад, видите, децо, кад Сунце стоји овде где је сад Живко а Земља овде где је Сретен и Месец овде где је овај мали, онда Сунце шаље своје зраке и обасјава и Земљу и Месец. Је ли тако?

Сви ћуте, јер не могу да замисле како то Живко обасјава и чиме обасјава.

— Али — наставља професор — Земља, на своме путу око Сунца, у једноме тренутку нађе се између' Сунца и Месеца... ето овако! — и ту нас поврста у једну линију, Живка, Сретена и мене. — И онда, као што видите, главати Сретен заклонио је овога малога и светлост Живкова не може да га обасја, те услед тога настаје помрачење Месеца. Је л' разумете?

— Ја не разумем! — прогунђа Живко, из којега има сва светлост да потече.

И баш та околност што му онај који светлост треба да позајми другима не разуме разгневи професора и звизну му такав шамар који је код грешнога Живка морао изазвати праву представу помрачења, те он жмиркајући додаде брзо:

— Сад разумем!

И не само што је он разумео шта је то помрачење, него смо и ми сви остали тога тренутка разумели зашто се овај део географије зове физичка географија.

Још горе би било када би нам објашњавао планетни систем.

— Нека изађу оне планете од прошлога часа — рекао би.

Те планете били смо Живко, Сретен и ја.

— Ти, Живко, као што се зна, ти си Сунце. Стани овде и тихо, мирно, окрећи се око себе!

— Ти ћеш се, Сретене, такође окретати око себе, а, окрећући се око себе, да трчиш и око овога Живка који представља, као што знаш, Сунце.

Затим стави мене у ред.

— Ти си Месец. Ти ћеш се окретати најпре око себе, па, окрећући се око себе, окретаћеш се и око овога Сретена и, с њим заједно, окретаћете се око Сунца, односно око Живка.

Он то нама тако објасни, па онда узме штап и стане са стране као укротитељ зверова како би нас кврцнуо по глави ако ко погреши, и онда, на његову команду, стане једно окретање и трчање да те бог сачува. Окреће се Живко у месту, окреће се грешни Сретен око себе и око Живка, окрећем се ја око себе па око Сретена и с њим заједно оптрчавамо Живка. Не направимо ни први круг честито, а ми се сва тројица срушимо онесвешћени од вртоглавице. Најпре паднем ја као Месец, на мене се сручи Земља, а на њу Сунце. Направи се једна гомила, нити знаш ко је Месец, ко Сунце а ко Земља. Видиш само, вири једна нога Сунчева или нос Земљин или тур Месечев.

А професор поносито стоји над том гомилом и, док ми стењемо, он објашњава осталим ђацима планетни систем и кретање небеских тела кроз васиону.

А можете мислити какву је панику тај професор произвео када нам је, полазећи са тога часа, рекао:

— Идућег часа објаснићу вам шта је то вулкан!

С обзиром на то што је он тако ревносно примењивао очигледну наставу, били смо озбиљно забринути ко ли ће од нас да бљује ватру идућег часа.

ЈЕСТАСТВЕНИЦА

Јестаственицу или, као што је другаче зову, природне науке спадају: минералогија, ботаника и зоологија. Све остале науке, као: математика, историја, земљопис, хришћанска наука, спадају вероватно у неприродне науке.

Што се минералогије тиче, свима су нам се допадале оне прегрђене кутије, са лепо поређаним и нумерисаним каменицама, које је професор уносио у разред за време часова и из којих би кутија увек нестао по један егземплар у току предавања.

Ботаника је још могла бити симпатичан предмет да нису професори и ту, без икакве потребе, утрпали латински језик. По цео дан учиш напамет: Spinacia olaracea, Raphanus sativus, Surcubita mole, и кад их изговараш, а оно изгледају у најмању руку као натписи Хорацијевих епистола, док те речи не значе ништа друго већ: спанаћ, ротква, бундева. Бадава су нам објашњавали да је то научно име тога зеља, то нас је објашњење још више бунило. Окружни начелник, па се зове просто господин Јаков Марковић и нема никакво научно име, а једна ротква па да има научно име! А окружни начелник, то ће свако признати, представља ипак нешто више од једне роткве.

Нарочито је мене лично бунило питање: Што ће ми то да знам како се ротква зове латински? Ја не могу доћи на пијацу па рећи сељаку: „Пошто, пријатељу, једна пишла Raphanus sativus?“ а не могу ни у ресторацији тражити да ми се донесе једна порција Raphanus sativus, јер кад бих тако тражио, ресторатер би ту порцију наплатио четири пута скупље но кад бих му потражио роткве. Не бих могао те речи употребити ни као цитат у каквом политичком говору, као што је то ред да се у политичким говорима наведе какав латински цитат, јер кад бих рекао на пример: „Господо вама који верујете да у демократији лежи морална снага једнога друштва, Raphanus sativus...“, онда би то још могло значити: „Господо, вама који верујете да у демократији лежи морална снага једнога друштва, роткве вам стругане!“

Дакле, кад су те латинске речи толико неупотребљиве, не разумем зашто их учити? Можда само зато да ђацима омрзне тако симпатичан предмет као што је ботаника.

Уосталом, и сам професор који нам је предавао јестаственицу као да није био наклоњен ботаници, а још мање минералогији. Он је био пасиониран за зоологију, те смо стога тај предмет најпреданије учили и, могу слободно рећи, из зоологије сам побрао многа корисна знања.

Тако, на пример, из зоологије сам изнео као поуздано знање: да човек има две ноге а животиња четири, што ипак не значи да је ћуран човек. Затим сам научио шта су то дебелокожари, које сам сазнање тек доцније у животу разумео. Сазнао сам још: да је магарац стрпљив, јагње питомо, коњ племенит, тигар крвожедан, лисица лукава, пас веран, зец

плашљив, твор подао, мајмун смешан и да човек има све те особине сабране у себи, те се стога и сматра вишим бићем од животиње.

А кад сам већ понео толико корисних знања из тога предмета, право је да овде, сећањем на њега, одам и достојну пошту професору зоологије.

Јесте ли приметили да је човек често пута својом физиономијом, понашањем, држањем и покретима, већ опредељен за известан позив у животу? И те се особине, које опредељују човека за дотични позив, опажају код њега још од малена, још од ранога детињства. Тако, на пример, ако је неко опредељен да буде калуђер, он већ од малена има притворну физиономију, добар апетит и навику да мери туђе залогаје; ако је опредељен да буде полицијски чиновник, већ од малена прислушкује туђе разговоре и оптужује другове учитељу, или, ако је опредељен да буде професор, он од малена већ заборавља да понесе књиге у школу, узима у расејаности тућ нов место свога старога шешира и рђаво учи предмет који ће доцније у животу предавати.

Отуда се у животу и сматра као највећа комика обрнута ситуација, тј. кад је неко предестиниран да буде поета а он постане касапин или, што је код нас много чешћи случај, кад је неко предестиниран да буде касапин а он постане поета.

Често је комика ту чак и кад неко има све подобности за позив коме се одао, али не и физиономију, држање или покрете. Замислите, на пример, једнога кројача женскога одела, са свима манирима које та професија намеће, па вам кажу да је то командант пука у пензији, или замислите човека са добрим апетитом и, овоме одговарајућим трбухом, са меснатим клемпавим ушима, задриглим вратом и касапским рукама, па вам кажу да је то композитор.

Мој професор зоологије био је богом опредељен да буде то и ништа друго. Као да је Усуд, онога тренутка кад се родио, спустио руку на њ и рекао: „Ти ћеш бити професор зоологије!“

Био је крупан; кошчат, узнетих рамена и унапред опуштених дугачких руку, те је изгледало као да је досада ишао на четири ноге и малочас се пропео. Кад је говорио, подврискивао је некако, те је изгледао као да, боже ме прости, рже, а кад се смејао, он је просто њакао. Једном речју, пљунути коњ са цвикером.

Кад нам је предавао о појединим животињама и њиховим особинама, племенитости коња, марљивости мрава, верности пса, оштроумности лисице, филозофској стрпљивости магарца, — он је све то са таквим одушевљењем говорио, толико нам је густирао, да човек чисто добије вољу да постане животиња.

Уосталом, ми смо ђаци то и били за њега. Никога од нас он није звао крштеним именом; свакоме је приденуо по једно име из зоологије и тим нас је именом и звао и прозивао, тако да за њега није ни постојао прозивник са нашим крштеним именима. Он би додуше загледао у прозивник и повлачио писаљком по именима, али, кад би се на коме уставио, рекао би:

— Изиђи ти, вепре, и одгрокћи нам шта знаш о...!

А вепар би се дигао из клупе, опуштена репа, изашао би пред таблу и почео гроктати лекцију.

Другоме би опет рекао:

— Ја ћу теби, орангутану мој, забележити јединицу; нека ти буде мало дужи реп, да можеш њиме покрити револуционарну задњицу!

Орангутан би трепнуо и зажмиркао очима, почешао би се хитро иза увета, искезио се на нас и увукао се на своје место.

Овакав професоров начин опхођења са нама имао је ту корисну страну што смо се, готово мимогред, много чему научили. Тако, на пример, научили смо да свиња грокће, да орангутан има црвено задње лице, да крава тели (једва си отелио тројку!), да твор смрди, да кукавица подмеће јаје, и многе друге корисне ствари.

Но тај његов начин опхођења са ђацима имао је и други утицај на нас. Свако од нас почео је полако, неосетно и постепено да се привикава имену које је носио, па не само имену већ и свима особинама дотичне животиње. У почетку се, разуме се, свако бунио, али се затим навикао, па онда измирио и најзад подао, док није навика већ постала тако јака да је почела да прелази у природу.

Тако, на пример, Љуба Слон, који је у почетку школске године био живахан и окретан дечко, поче полако, неосетно, постепено да прима слоновске манире, да се креће тромо, да лењо мисли и да доброћудно жмирка очима, па чак поче и кожа да му постаје неосетљива а нос да му се испушта у сурлу. Јовица Орангутан поче такође да стиче неке чудне покрете, које дотле није имао. Сваки час би се чешао руком по леђима, жмиркао би очима и кезио би се на другове, па чак поче, нарочито при тучама, да употребљава ногу место руке, да са извесном лакоћом прескаче школске клупе, искаче и ускаче кроз прозор, да се преврће преко столица, тако да ти је све изгледало као да би му требало метнути ланац око врата. Средоје Твор није баш морао да улаже неки нарочити труд да би се прилагодио особинама животиње чије је име носио, а Јова Магарац, који је додуше долазећи у школу већ био донео извесне магареће особине, необично се извежбао у стрпљењу. Не само цео професорски колегијум, већ га је и цео разред тукао, и док је раније донекле и реагирао, доцније се потпуно измирио са судбином и одиста је стојички подносио.

Тај утицај зоолошких имена, која смо носили, био је општи, те смо му се сви, вољно или невољно, потчињавали и прилагођавали се карактеру који томе имену одговара.

А интересантно је доцније, кад смо већ ушли у живот, ма колико да смо се старали да те утиске изгладимо и уништимо, ипак смо сачували нешто од онога карактера и оних навика и потражили себи у животу путеве и позиве који су нам одговарали и којима смо могли да послужимо особинама стеченим у детињству, Тако, на пример, Сима Ћуран је отишао у дипломатију и постигао је тамо лепе и знатне успехе; Јова Магарац је постао министар просвете и извршио је многе и многе корисне реформе у тој струци; Пера Сом је постао члан Академије наука, где и дан-данас ћути као риба; Спира Преживар је постао окружни прота и већ је одавно одликован црвеним појасом; Топта Камелеон се бацио сав на политику и необично је успешно води; Средоје Твор увукао се у полицију и, где год је био са службом, осећао се његов траг; Андра Крокодил је, као тутор, прогутао читаву једну масу, велику двоспратну кућу и седам хектара земљишта. И сви редом тако, свако је пошао још у детињство одређеним путем.

Стога што сам био најмањи у разреду, професор зоологије ми је дао име: миш. То је она домаћа животињица коју жене кад спазе, вриште и задижу сукње увис, и то је она домаћа животињица што грицка мрвице бачене са туђег стола. И најзад, да ми је судбина доделила у животу само то да жене, кад ме спазе, врисну и задижу сукње, то би се још и дало трпети, али изгледа да је судбина искористила само ону другу особину ове животињице. На основу тога

што та животињица грицка мрвице бачене са туђега стола, судбина ми је одредила да будем — српски књижевник.

СТРАНИ ЈЕЗИЦИ

Некако у то доба је уведен француски језик као наставни предмет у наше средње школе, те је била велика оскудица у наставницима који би га предавали. Али та околност није нимало бунила нити школску управу нити нас ђаке. Школска је управа одредила једнога грешника из наставничког већа, коме је ставила у дужност да, са нама заједно, учи француски, а нама је то добро дошло, јер нам на тај начин тај предмет није задавао никакве тешкоће. Напротив, час францускога језика служио нам је као пријатан одмор од осталих часова и на њему смо се врло лепо забављали.

Када би професор научио лекцију, и било је још повуци потегни, али кад је ни он не би научио, онда је лако ишло, јер се и он сам снебивао да говоримо о француском језику, већ би завео говор сасвим на друге стране. Причао нам је, на пример, како је Митридат VI, краљ понтијски, који је владао читав век пре Христова рођења, знао двадесет и два језика, па нам је причао како је он лично знао једнога Црногорца који је много лутао по свету и знао пет страних језика да говори, али их је све говорио црногорским наречјем.

А када би знао лекцију, отварао је час нарочитом беседом, коју би увек почињао овако:

— Децо, француском језику треба да поклоните нарочиту пажњу. Он вам није неопходно потребан ако ће, рецимо, ко од вас бити министар спољних послова, али ако ко има амбицију да буде портир у хотелу, онда знајте да без француског језика то не можете бити.

Затим би, после овако мудре беседе, ставио преда се познату књигу „Олендорфова метода за учење француског језика“, која је као једини уџбеник тада постојала и из које смо и ми и професор учили француски, и тада би између' нас отпочео овакав дијалог од речи до речи, по Олендорфовој методи:

Питање: Брат ваше жене, има ли он једну тицу која лепо пева?

Одговор: Да, брат моје жене има једну тицу која лепо пева!

Питање: Није ли ваша сестра од тетке род сестри од тетке мојега нећака?

Одговор: Да, моја је сестра од тетке род сестри од тетке вашега нећака!

Питање: Јесте ли видели ножић мога стрица?

Одговор: Да, видео сам ножић вашега стрица на клупи у башти моје тетке, која је јуче појела једну јабуку.

Питање: Ваш старији брат, говори ли он француски?

Одговор: Мој старији брат не говори француски, али он има један пероpез.

Питање: Једе ли ваша сестра радо сира?

Одговор: Да, моја сестра једе радо сира.

Као што се из ово неколико примера може видети, ова је Олендорфова метода необично подесна и добра за учење француског језика, а ја се сећам једнога нашег младог дипломате који је по Олендорфу научио француски и који је, приликом једне дипломатске посете, водио овакав разговор:

— Ваша држава, није ли она вољна бити у добрим суседским односима са нашом државом? Ваша држава, није ли она вољна учинити изјаву нашој држави, да је она, ваша држава, вољна живети у добрим суседским односима са нашом државом?

Разуме се да се млади дипломата користио знањем француског језика по Олендорфу и приликом дипломатских вечера. Тако је, једном приликом, папскоме нунцију, који је седео с његове десне стране, рекао:

— Једе ли ваша сестра радо сира?

А када га је маркиза Инес од Херера, жена шпанскога посланика, запитала:

— Говорите ли ви енглески?

Дипломата јој је, опет по Олендорфу, одговорио:

— Не, ја не говорим енглески, али ја свирам у флауту!

Немачки језик већ нам је ишао нешто теже, а савладали смо га једино благодарећи околности што смо имали професора који нам је необично лепо умео да објасни многе ствари које би нам иначе биле нејасне.

Примера ради само, да наведем како нам је лепо и разумљиво објаснио шта значи у немачком језику: помоћни глагол:

— Помоћни глагол, децо, то је онај глагол који помаже главном. На пример, ја копам виноград и онда ја сам глагол graben, дакле: ich grabe. Јест, ал' graben не може да стигне да окопа сам виноград, кратак дан па не може да стигне. Шта ће, како ће, него 'ајд' да позове свога комшију habena. Вели му: „Учини ми толико, комшија haben, помози ми да окопамо виноград!“ На ben, као добар комшија, пристане и онда запну на рад заједно, и то је онда ich habe gegraben. Haben је дакле у овоме случају помоћни глагол, то јест глагол који је притекао у помоћ grabenu. Јест, али није био само онда кратак дан кад је graben окопавао виноград; има још кратких дана у години. Тако опет једном приликом има graben да окопа кукуруз, па запео, запео, али не може да стигне. Кратак дан па не може да стигне. Шта ће, шта ће, домишља се он, јер не бива да опет зове habena, пошто му је он већ једанпут учинио љубав и помогао му окопати виноград. Тад се сети graben да зовне другога комшију werdena. А werden, неки добар човек, па се и он одазове молби и дође своме комшији у помоћ и запну заједно да раде, и то је

онда ich werde graben. Werden је дакле у овоме случају тако исто помоћни глагол. Јесте ли добро разумели, децо?

— Разумели смо! — одговарамо ми једногласно, јер одиста смо необично добро разумели ово објашњење.

Када је, на пример, идућег часа професор запитао Сретена Јовића шта су то помоћни глаголи у немачком језику, он је, са дубоким уверењем да је објашњење потпупо разумео, одговорио:

— Помоћни глаголи, то су комшије. Кад неко не може сам да сврши окопавање винограда, то он зовне комшију па га замоли и овај пристане, те заједно окопају виноград. Други пут, кад опет не може да сврши окопавање кукуруза, а он зовне другог комшију па му он помогне. Према томе, сваки помоћни глагол на немачком језику јесте комшија.

— Па добро, Сретене, кажи ти мени — вели му професор — кога ћеш ти да зовнеш у помоћ кад не знаш лекцију?

— Комшију Живка! — одговара Сретен.

— Овога Живка што седи до тебе у клупи?

— Јесте!

— А како ти он може помоћи?

— Да ми шапне.

— Шта да ти шапне?

— Оно што не знам.

— И онда би Живко био теби помоћни глагол?

— Јесте.

— Е па хајде ти, помоћни глаголе, устани и шапни да чујемо сви. Реци, дакле, шта је оно главно што је Сретен заборавио да каже?

— Заборавио је, — устаје Живко — заборавио је да каже да је био кратак дан и зато онај човек није могао да стигне да окопа виноград.

Разуме се да ми нисмо учили само помоћне глаголе. Било је и других мука и невоља. Професор би нам, на пример, задавао сваке недеље по двадесет речи, које смо морали научити напамет, и да смо то успели постићи, сваки од нас би морао постати живи џепни речник. Можете мислити какви су изгледали оних четврт сата одмора, испред часа немачког језика. Настала је једна паклена дрека, зујање и мумлање, јер би тада цео разред запео да научи задатих двадесет речи, како би их, одмах по свршеноме часу, заборавио. Кроз ту општу дреку, зујање и мумлање, чуле би се милозвучне немачке речи: Zerquetschen, entwurzeln, rikzihtslozigkajt, rikšritpartaj, cvirnštrumpf, feldgrafšaft итд. У значење тих речи нисмо се ни упуштали, јер смо ми били дубоко уверени да овакве речи не могу ништа значити и да су их

измислили професори само да би отежали лекцију ђацима. Мора се ипак признати да је било немачких речи које би се и дале научити стога што су врло мудро и практично смишљене. Немци су, вероватно из економских разлога, једној речи дали по два и три значења и уз то још, ваљда ради тога да би се лакше научиле, удесили да та значења имају извесне везе међу собом. Тако, на пример: замак се каже немачки Schloss, а тако се исто каже и брава којом се тај замак затвара. Или на пример: под, руинирање каже се Verfall и тако се исто каже немачки и рок, што је у тесној вези са падом. Тако исто versetzen значи заложити, а versetzen се каже и преместити ствар из куће у заложну банку. Unterhalten значи забављати се, а значи и издржавати, што је такође у врло тесној вези, јер онај ко се забавља с девојком сасвим природно треба и да издржава дете.

Највише јада и невоља су нама задавали изузеци, који су просто били гробница у коју је легао читав један разред ако не и читаво једно поколење. Оно, и у другим граматикама има изузетака, али су некако уљудни и пристојни, ал' ови у немачком језику, просто осећате да су их Немци измислили као једно од својих милитарних средстава за уништавање непријатеља. Или, ако не то, а оно као бодљикаву жицу, којом је немачки језик ограђен како се не би могло олако продрети у знање истога. Знојиш се, знојиш и знојиш док не скрхаш језик и научиш извесно правило, те сав срећан станеш пред професора, па све лижући прсте од задовољства говориш што си научио очекујући да ће ти сад професор рећи: „Добро, врло добро, иди на место!“ А он тек, место тога, рече ти: „Е сад, реци ти мени, има ли ово правило својих изузетака и који су то?“ А то му дође као кад са највећом слашћу посрчеш компот од бресака, а онај који те служи каже ти: „Е ајде сад да прогуташ и ову зелену оскорушу!“

Због тих изузетака у немачком језику, ђак са добром оценом из тог предмета у нашем разреду био је прави изузетак.

МАТЕМАТИКА

— Ја бих вас молио, господине докторе, да дете свестрано прегледате, јер почиње већ да ме брине његово стање.

— Шта је то, дакле, што вас брине; какве сте промене запазили на њему?

— Дете је било ведро, весело, расположено, па одједном постало суморно и ћутљиво. Некако ми је расејано, не уме ни да разговара као пре, не чује кад га питам и врло рђаво спава. Сања, вели, неке страшне снове и у сну се тако погдекад препадне да често пута скаче са кревета па га једва можемо умирити.

— Хм! Хм! — размишља забринуто доктор и додаје: — Доведите ви мени младога пацијента да га лично испитам.

Улази блед и испивен младић, лекар га пипа, куца по грудима, загледа му језик и преврће му очне капке.

— А рђаво спаваш, је ли?

Ђак потврђује.

— Би ли могао рећи какви су то снови, шта је то тако страшно што сањаш?

Ђак се престрављено обзире лево и десно, па онда почиње поверљиво:

— Сањам неку гадну жентурину, са оштрим, гвозденим зубима, змијама место косе, топовским ђулетом место срца, рукама у виду гвоздених вила и фосфорним очима, које се у мраку светле као мачје око, и стомаком од говеђе коже, пуним разних цифара које та наказа бљује на уста.

— То је математика! Да, то је математика! — врти брижно главом лекар, сећајући се своје младости. — Познајем ту болест, врло је добро познајем, прележао сам је и сам. А каквога си душевнога расположења, младићу, кад си будан? Јеси ли сачувао памћење, знаш ли, на пример, да ми рецитујеш штогод?

— Знао сам, али сам заборавио.

— Можда си упамтио какву народну песму?

— Знао сам, али сам заборавио.

— Или ма шта друго, ма какву песму, реци шта знаш?

Дечко се домишља, домишља, па тек запне:

— Квадрат од хипотенузе,

То зна свако дете,

Раван је квадратима

Од обе катете.

Лекару се мути чело бригом и обраћа се родитељима, као човек који је већ поставио дијагнозу, овим саветом:

— Дајте му да једе куване суве шљиве, упишите га у какав спортски клуб и будите измирени с тим да ове године падне на испиту.

Ето, такви смо пацијенти били сви које је ова болька, опаснија и од тетануса и од кочења врата, захватила. Сви смо могли јести куване суве шљиве и бити измирени с тим да ћемо пасти на испиту. Свима нам је математика била врста авети од које се ноћу трзамо иза сна, у мраку је се плашимо и усред дана дршћемо кад нам се само помене њено име. Математика нам је свима изгледала некако као море без хоризонта и без дна, у које су нас бацили те се давимо или очајним и безумним напорима спасавамо; личила нам је на замршени лавиринт, у који су нас угурали те се збуњено тетурамо, ударајући час у један час у други зид, и личила нам је на непроходну џунглу, пуну крвожедног зверињa, у коју смо залутали и не знамо наћи излаза, па смо стога ваљда и веровали да је она казна коју је господ бог изрекао приликом изгнања из раја, када је за први грех жену казнио порођајним мукама а човека математиком.

И онда, зар је чудо што смо се у сну трзали, што смо заборавили и народне песме и оченаш, па често пута и своје сопствено име и презиме, и место рођења, и имена својих родитеља.

— Одакле си родом, Спиро? — пита професор математике Спиру Најдановића.

Спира ћути, трепће и гледа у таван.

— Одакле си родом, Спиро? — понавља професор.

Спира ћути, трепће и гледа у таван.

— Зар не знаш, по богу брате, одакле си родом?

— Заборавио сам.

— Па шта онда знаш? 'Ајде реци ми да чујем шта ти знаш, кад већ не знаш ни одакле си родом?

— А плус b на квадрат равно је а на квадрат плус ab плус b на квадрат! — одговара Спира као из топа.

И док се професор зграњавао пред појавом што је Спира заборавио своје место рођења, дотле смо се дивили Спири што је тако лепо знао овај биномни образац, јер ми нисмо ни толико знали.

Ако смо и знали што, знали смо само оно што су раније генерације, оне које су пре нас лупале главу са математиком, стављале у стихове. Јер ваља знати да смо се ми вратили ономе лепоме обичају средњега века, стављању науке у стихове, као јединоме начину да поједине теореме, принципе и законе научимо напамет.

— Шта бива са заградом кад се пред њом стави плус? — пита професор.

Ђак одмах прошапће у себи стих: „Кад је пред заградом знак више, заграда се и изврши ту радњу.

Тако исто и Питагорино правило гласило је у стиху:

Квадрат од хипотенузе,

То зна свако дете,

Раван је квадратима

Од обе катете.

А несретна Карнова теорема гласила је:

Квадрат над једном страном

— Вели Карно, ћорава му страна —

Једнак је код троугла,

Са збиром квадрата других двеју страна итд.

А, дозволите, да није ових лепих и врло глатких стихова, ко је тај који би се смео подухватити да научи напамет тај исти Карнов принцип, који у прози гласи овако: „Квадрат над једном страном троугла једнак је са збиром квадрата других двеју страна смањеним за двоструки производ из тих других двеју страна и косинуса угла који заклапају“.

Али, ма колико да смо се спомагали стиховима, те су нам теореме ипак задавале огромне главобоље. Сећам се, на пример, оне Питагорине хипотенузе, која ме је толико измучила и са којом сам се толико рвао, па ипак, ево, ни данданас не знам шта је то хипотенуза, сем што ми је остало у памети да је то нешто што је равно збиру квадрата оба катета. Мени је увек изгледало као да је та хипотенуза сестра од тетке хипопотамусу.

Сећам се да сам једанпут, на часу опште историје, добио питање:

— Дедер, реци ти мени имена девет митолошких муза?

Ја сам према богињама лепих вештина имао нарочитих склоности и трудио сам се, више но иначе, да ту лекцију добро научим, па ипак нисам упамтио име једној од њих и мој је одговор гласио:

— Ерата, Калиопа, Клија, Мелпомена, Полимнија, Талија, Терпсихора, Уранија и Хипотенуза.

Уосталом, нисам ја једини био коме су хипотенуза и катети пореметили нормално расуђивање. Било је и других који су, учећи математику, потпуно забрљавили. Један мој друг, неки Ненад Протић, назвао је основаоца француске династије Људевитом Катетом и упорно је остајао при томе да су сви француски Лујеви—Катети.

Та хипотенуза постала ми је толико одвратна да сам је почео сматрати као реч која, бачена некоме у лице, може значити само увреду и ништа друго. Тако сам је ја једанпут и применио и због те примене имао тешких неприлика у породици.

Дошла нам је била у госте нека стрина, једна зрела девојка од четрдесет година, која се није удала јер „није смела да се одважи на то“. А та неодважна стрина била је иначе необично досадно створење, која је засипала питањима као мећава и која се интересовала за све, почевши од питања: ко свлачи митрополита увече кад хоће да легне, па до питања: да ли кокошка осећа извесну пријатност кад снесе јаје?

И таква једна стрина и са таквим навикама пала ми је у кућу баш кад сам се спремао за поновни испит из математике и кад ми је глава врила од разних синуса, косинуса, конуса, паралелопипеда, сегмената, тангената итд. Подносио сам, докле се дало подносити, да ме засипа сметовима питања, али кад ми досади, кад неодважна стрина преврши сваку меру, прекипе нешто у мени и, да би је каквом тешком увредом уђуткао, ја дрекнух:

— Ви сте хипотенуза!

— Јух! — врисну и иначе врло осетљива стрина и заклати се да падне у несвест.

На њен крик дотрча из друге собе мајка и стрина јој се узе горко јадати:

— Ја, ја, која твоју децу волим као очи у глави, ја то да доживим! — јецала је стрина и, разуме се, из очију је лила киша суза као из решетке за туширање кад се повуче онај ланчић.

— Црни сине, шта си јој казао? — пита очајно мајка.

— Рекао сам јој да је хипотенуза.

— Ју, а шта је то?

— Што га питаш шта је; то је извесно каква стонога, ако није што још и гадније, — пишти стрина.

— Шта је то, кажи ми одмах шта је то? — навалила мајка на мене, не би ли изгладила увреду. — Немој да ћутиш, него реци шта је то?

— Квадрат од хипотенузе раван је збиру квадрата од оба катета!

— Ето, ето, кажем ја да је то нека стонога! — пишти и даље стрина, која због те тешке увреде све до своје смрти није говорила са мном, живећи у дубокоме уверењу да је хипотенуза нека одвратна животиња.

И то је само један, један једини појам из математике који је мојој стрини личио на стоногу, а замислите на шта би јој личила тек цела математика, која је и нама изгледала као најкрволочнија животиња. И, ако би јој тражили сличности у животињском царству, она би најпре била слична одвратноме октоподу који је пружио осам кракова са сисаљкама на врху, од којих сваки посебице пије крв несретној жртви која би упала међу кракове те опасне животиње. Тих осам кракова представљају: аритметика, алгебра, геометрија, тригонометрија, стереометрија, гониометрија, планиметрија и аналитичка геометрија. Па изволите сад сами изабрати, који од ових пипака желите да вам се зарије у мозак, па изволите сад сами рећи: да ли је могуће избећи смрт кад човек западне у канџе овога одвратнога октопода?

Замислите, на пример, нека такав октопод пружи само један од својих пипака и кључне вас у главу. Јаукнућете, верујте, као да вам се у мозак зарило педесет змијских жаока, а ако запитате шта је то што вас је тако тешко озледило, добићете одговор да је то непозната количина.

Ах, те непознате количине, колико ли су нам оне само јада задале! И, како тада тако и доцније у животу, увек су то непознате количине које човеку задају невоље и бриге! Јер одиста, у животу, то сте извесно сви запазили, те непознате количине играју често врло велику улогу. Тако, на пример, у политици непознате количине имају погдекад пресудну реч; у јавноме животу непознате количине достижу погдекад врло велики углед; у литератури непознате количине узносе гдекад високо главу, па најзад и сам брак, као основица човечјег живота, није ништа друго до заједница непознатих количина.

То у животу бива и, кад већ човек загази у живот, он се, хтео не хтео, мири с том околношћу, али се ми у школи нисмо могли да измиримо са тим непознатим количинама, а још мање с тим да читава једна наука почива на непознатим количинама. Кад сам једанпут, у својој наивности, запитао нашто те непознате количине, кад већ постоје познате и кад оне врло лепо и корисно служе, један професор математике ми је рекао:

— Кад би све количине биле познате, онда математика не би била наука.

А бар да су само те непознате количине у математици, па човек и да јој опрости некако. Али је ту таква гужва и таква збрка разнородних и свакојаких количина да је човеку лакше оком сагледати цео планетни систем у васиони но мозгом схватити све те количине у математици. Тако, на пример, сем познатих и непознатих, има још и позитивних и негативних количина, па има количина бесконачних (бесконачно малих и бесконачно великих), па има имагинарних (уображених) и најзад комплексних количина, а то су оне које нису ни реалне а нису ни уображене, него нешто отприлике као пола риба а пола девојка. И што је најгоре, све се те количине међу собом сабирају, одузимају, множе, деле, степенују и уопште су у тако срдачним односима да не можеш никад знати ко је коме род а ко није. И из те мешавине порађају се такве некакве одвратне наказе, тако неки чудновати закони и принципи, да би у свакој другој прилици, кад би их ко поставио, требао у најмању руку да буде упућен у болницу на посматрање. Из те мешавине и односа међу овим разноликим количинама, као оно кад помешаш соду, лој и кишницу па добијеш сапун, добијате на пример овако чудновата правила, удаљена хиљадама километара од здравога разума: „Нула подељена са нулом може да буде нула, а може да буде и један, може и два и три, четири и пет и може да буде све штогод хоћете“

или: „Четири подељено са нулом даје бесконачно велики број“ или: „Уображена количина степенована са уображеном количином даје реалну количину“.

А кад већ у тој науци нема немогућности, кад она из познатих количина изналази непознате а из уображених добија реалне, онда по чему би у математици био немогућан и овакав задатак на пример: „Кад је шофер господина министра социјалне политике стар 40 година, 3 месеца и 12 дана а мост је у вароши Квибеку, у држави Канади, дуг 577 метара, онда колико жуманцета треба размутити у супу од резанаца справљену за четири особе разноликих старости, с обзиром на то што је ширина ускога колосека босанских железница 0,70 м2?“ Или, зар је онда немогуће и решење једнога задатка из више математике који сам ту скоро читао у неким новинама а који гласи: „Кад помножим датум мог рођења са бројем мога телефона, добијам из квадратног корена од тога, минус године моје таште, тачно број моје куће.“

Ви ћете се можда овим задацима насмејати, сматрајући их као измишљене тога ради да би се персифлирала математика као наука, међутим као потврду да овакве ствари, кад је реч о математици, не спадају у област измишљенога, прићите првоме математичару кога сретнете и замолите га да вам објасни Зенонов закон. Али, топло вам препоручујем, пре него учините, да узмете једну дозу брома за умирење живаца, јер ће вам тај математичар доказивати такве ствари да ће сасвим несвесно ваша рука тражити у околини какав предмет, пивску криглу, столицу или у најмању руку какву циглу, са жељом да га клепнете у главу.

Тај Зенон, кобајаги знаменити грчки филозоф, био је неки математички лудак, који је живео неколико стотина година пре Христа. Он је још тада, пре двадесет и четири века, измислио једну математичку загонетку, коју су сви они који не знају математику давно и давно решили и са којом сви они који знају математику још и дандањи лупају главу. Зенон је, наиме, математички утврдио да зец никад не може да стигне корњачу. По њему, ако корњача са једнога места пође а зец, рецимо, на сто метара за њом потегне у истом правцу, онда док зец учини половину пута од сто метара, дотле је корњача измакла две-три стопе и тиме продужила првашње растојање; док зец савлада половину новога растојања, дотле је корњача учинила два или три корака, те опет поставила ново растојање. И то тако иде у бесконачност. У животу, разуме се, јасно је као дан, док ви длаком о длан, да ће зец стићи, претећи и оставити далеко за собом корњачу, али у математици то не може никако да се деси.

Имам једнога пријатеља математичара, па сам га уиме пријатељства, уиме здравога разума и уиме човечности молио и преклињао да призна да је зец кадар стићи корњачу, али је он упорно остајао при своме тврђењу:

— у животу може, али математички не може!

Када сам већ пао у очајање, а пошто сам попио две дозе брома, ја сам га просто уценио пријатељством, па је најзад једва пристао да нешто мало попусти:

— Па оно, могло би! Могло би се можда и математички доказати да би зец једнога дана, после вишегодишњега трчања, стигао корњачу, само што је то један бесконачно дуг и врло комплициран рачун, тако да би пре цркли и зец и корњача, и ђак коме би тај задатак био задат, и професор који би га задао, но што би се тај рачун могао довршити!

А није то једини случај, тај Зенонов зец и корњача, где математика не признаје нешто што је иначе очигледно. Она узме, на пример, лопту па вас пита:

— Је ли ова лопта округла?

— Потпуно округла! — одговарате ви убеђено.

— Е није! — одговара вам математика. — Математички она није округла.

Тако исто за линију праву као стрела рећи ће вам да је не признаје за праву; тако исто за површину равну као стакло рећи ће вам да не признаје да је равна, па ће најзад, у тој својој негативној упорности, ићи тако далеко да ће и оно чему вас је сама она учила спорити. Док сте у геометрији учили да су паралелне линије оне које подједнако одстоје и никад се не секу, дотле ће виша математика рећи да се паралелне линије у бесконачности секу.

Када сам тога мога пријатеља, математичара, питао како је то могуће да математика не признаје оно што се тако јасно може и оком видети и руком опипати, он ми је одговорио:

— Математика не верује чулима!

Нисам могао у почетку да се измирим с тим да једна наука не признаје чула, те да за оно што очима видиш тврди да не постоји, али сам се сетио да то често бива и у животу. Сећам се, на пример, једне такве математичке љубави доајена београдских боема, мога пријатеља ЧичаИлије Станојевића. Он је имао једну пријатељицу, која је с обзиром на његове године и на уметничке напоре, којима је истрошио своје намучено тело — била и сувише млада. Та околност, вероватно, довела је до тога да је Чича-Илија, враћајући се једне ноћи после поноћи кући, затекао пред вратима своје собе један пар наредничких чизама. Можете мислити како су те чизме потресле уметникову душу. Бануо је гневан у собу и тамо је у своме рођеноме кревету, на своме рођеноме јастуку, видео својим рођеним очима наредника без чизама. Он се још једном затресе целим телом од гнева, и пред уметниковим очима заиграше крвави колути. За часак само, за тренутак, промишљаше како да одмазди увреду. Он у томе тренутку виде свега два начина: или да изађе у ходник, узме чизме и замоли наредника да их навуче и да му направи место, како би он могао лећи, или, не узнемиравајући наредника, да се врати у кафану и потражи себи утехе. Он изабра овај други начин, као тежу и суровију казну за неверницу, и оде, не бацивши ни последњи поглед на свој рођени јастук, на коме су почивале њихове две главе. Оде и настави да пије три дана и три ноћи, осећајући стално незасићену жеђ. Он је мењао кафане, али своју намеру да и даље пије није мењао. Четвртог дана, он доби поштом једну карту адресирану: „Господину Илији Станојевићу глумцу. Београд: Кафана „Руски цар“. Пострестанте. Карта је била њена и она му је писала: „Драги Чича, оно што си видео није истина“ итд.

Као што видите, математички принцип игнорисања чула нашао је у овој љубави своју најбољу примену и, како је Чича Илија човек који дубоко цени науку, као и све гране њене, није имао где но да, после овако математички убедљивог разлога, оде кући.

Али сем тих познатих и непознатих количина, сем коначних, бесконачних, уображених и полууображених количина које су, као што видите, до темеља заљуљале наше здраво расуђивање, било је у математици и других баука, аждаја, стонога, псоглава, гуштера, крокодила, гвоздензуба, медуза, шкорпија, кербера, пуноглаваца, ајкула и, врх свега тога, као змај са седам глава и са седам пламенова, које свака глава бљује из чељусти, била је: ректификација круга. Тај се задатак уздизао над нама као, рецимо, неприступачни врх Хималаја, до којега су разне експедиције тежиле да допру али су пропадале, стрмоглављивале се у поноре, бивале затрпаване усовима и умирале од глади у сметовима, а врх Хималаја остаје и даље неиспитан и непознат човечанству.

И сада се тек може замислити колико то мора бити натчовечански напор: преко свих ових тешкоћа и непогода пребродити и допрети до матурантске сведоџбе? Зар вам цео тај

напор, тај подвиг и тај труд, не личи на једну огромну тркачку стазу са победним стубом на крају и са нама, грешним ученицима математике на почетку, одакле ће нас пустити те ћемо неколико година трчати ка стубу, заплићући се, падајући, превртући се, ломећи успут ноге, руке и ребра или остајући насред пута онесвешћени од исцрпљености снаге? И кад још на тој стази замислите све оне силне препоне, намештене и удешене искључиво зато да тркач скрха врат? Зар вам, на пример, извлачење корена не представља већ прву страховиту препону на тој тркачкој стази? Нама бар, ђацима, то извлачење корена била је операција сасвим слична извлачењу кутњака из корена, и то здравога кутњака неспретним. ковачким кљештима. Ако не верујете, онда извол'те ви да извучете квадратни корен из минус четири, па ћете се згранути када вам професор рече да квадратни корен из минус четири нити је позитиван, нити је негативан, нити је уопште број.

А то је само прва препона, а где су тек остале? Замислите један широк и дубок ров, из којега вири читава шума опасних и смртоносних шиљака, синуса, косинуса, логаритама, радекса, дијаметара, сегмената, секаната, сектора, нормала, конуса, пирамида, паралелопипеда, тангената, хипербола, парабола, диференцијала, интеграла итд. И ту шуму смртоносних шиљака у рову треба по цену живота прескочити. Па онда, кад сте већ и тај напор постигли, ви наилазите на трећу препону: један широк простор и по њему расуто огромно стење и камење бесконачних и уображених количина, а прескочити једну бесконачну или уображену количину теже је много него неуображену. Па кад сте и тај натчовечански напор учинили и ту препону савладали, онда тек наилазите на један огроман зид, који се нити може обићи, нити прескочити, нити главом разбити. То је: ректификација круга, рачун који можеш писати целога живота, предати о смрти креду сину да он настави, с тим да он преда своме сину, па ипак да се то бесконачно писање бесконачних количина не сврши ни у седмом колену.

И онда, кад тако стоји ствар, настаје одиста занимљиво питање: како смо се ми могли провући, како преко свих тих препона доспети до матуре, а како тек дочепати се матурантске сведоџбе? То је питање утолико занимљивије што и ја сам ту чудну појаву не могу ни данданас да објасним, а вероватно је не уме објаснити ни свако други из моје генерације, као ни из генерације која нам је претходила, нити пак из оне која нам је следила.

Има одиста појава у природи које су, крај свих напора науке, остале необјашњене човечанству. Такве су извесне светлосне, па извесне психичке и многе друге појаве. И вероватно у ред тих појава, које ће човечанству остати заувек необјашњене, спада и та: како сам ја, и крај свих тих препона, пребродио математику и дочепао се матурантске сведоџбе.

Па ипак, математици као науци ја бих желео да одам овде и једно дубоко признање. Она је та која је нашој младој књижевности дала многи и многи драгоцени таленат и она је та која је младој нашој позоришној уметности дала многог и многог великана, којим се та уметност данас поноси. Да није било математике, ти би добри људи, данашњи песници и глумци, наставили своје школовање н били би можда велики и честити чиновници.

Један од тих, лирски песник није умео у школи да реши ни овај најобичнији рачунски задатак, из ниже математике: „Кад ти дневно зарађујеш пет динара а трошиш двадесет, колика је то разлика на крају месеца?“ И како тај задатак није умео тада да реши, никад ни доцније у животу није успео решити га.

А један наш велики трагичар, који је догурао био до виших разреда гимназије те окусио и вишу математику, ено га још и данданас води једну трагичну борбу са непознатим и уображеним количинама.

Као што видите, дакле, математика има и својих добрих страна.

ФИЗИКА И ХЕМИЈА

Ја не знам могу ли се та два предмета, физика и хемија, сматрати као ортаци, те да л' би им фирму требало тако заједнички исписивати, мада се још сећам неке дефиниције по којој оне чине заједничку групу природних наука, којој је циљ испитивање природних закона. Но, и без тога, та два предмета била су ми увек тако неразумљива и тако су ми подједнако задавала муке да сам их ја још тада сматрао као две сестре уседелице, пакосне на све што настаје да живи, те управо створене за то да загорчају младост.

Мени је изгледало да је физика наука којој је задаћа да здраве појмове о познатим и јасним појавама, које ђак донесе у школу, тако збрка и комплицира да ђак, који је по здравоме разуму знао и разумевао извесну ствар, ту исту ствар више не разуме чим му је физика објасни.

Ја сам, на пример, врло лепо, као и сви моји другови што су, знао шта је то свирала: цев од дрвета која свира кад се у један њен крај дува. Ето, то је просто и лепо и јасно. Међутим, по физици, то није тако. По физици: „Дувањем у једну дужу или краћу цев протерује се ваздушна струја кроз узани канал у горњем делу свирале и, ударајући на оштру ивицу отвора, ова се ваздушна струја цепа на два дела. Један део излази из свирале на мали отвор, а други улази у цев и ту производи згушњавање ваздуха. Овако згуснут ваздух ће за неко време спречавати отицање нове струје у цев. Кад пак ова згуснута партија оде дуж цеви, онда ће на том месту настати разређивање ваздуха, после чега ће непрекидним дувањем опет настати згушњавање. На овај начин произведени лонгитудинални талас рефлектоваће на крају свирале. Ови рефлектовани таласи са новима, који постају непрекидним дувањем, образоваће у свирали, интерференцијом, таласе што стоје. Ови ће таласи имати неку извесну дужину и време трептаја, па ће према томе бити одређена и висина тонова“.

Е, ето молим, па сами искрено признајте: је л' те да, после овога објашњења, сад већ нико више не зна шта је то свирала?

Али, вели се, пред науком се морамо поклонити и њену реч сматрати као старију, јер, веле, човечанство има науци да благодари за своје велике напретке, а, применом у животу и пракси, донела је она многе и велике користи. Стога, дакле, науку треба не само поштовати већ је и популарисати, како би допрла у најшире кругове народа те сузбила незнање. То је све лепо и тако је, али замислите једнога професора физике који, пун идеала да популарише науку у што шире кругове, сиђе у село и затече тамо, рецимо недељом по подне, коло које се вије око свирале. Професор, рецимо, прилази момку који дува у фрулу коју је сам градио па јој познаје не само сваки усек већ и саму душу, приђе му и вели:

— Слушај, на твојој свирали лонгитудиналан талас не рефлектује довољно!

— Шта велиш? — пита га момче.

— Мислим да таласи, образовани интерференцијом, немају довољну дужину.

Ја не знам шта би момче и они око њега окупљени на то одговорили, али знам да би кмет позвао два пандура да вежу овога бегунца из луднице.

А немојте мислити да је то само свирала тако објашњена. Боже сачувај! Објашњава нам физика на исти начин и све друго о чему смо ми дотле имали чисте, јасне и здраве појмове. Ето, на пример, чигра с којом смо се ми деца тако лепо и красно забављала, па и она ми је, после објашњења физике, толико омрзла да је доцније нисам хтео ни да погледам. Ја сам дотле знао да је чигра мала направа од дрвета, на дну зашиљена а у врху проширена, која се под ударцима бича дивно окреће, а ако је не удараш, клоне на земљу као пијан човек. И тај тако прост и јасан појам о чигри физика ми је просто збркала тиме што сам о њој морао напамет да научим: „да ће таква тела бити у индиферентној равнотежи кад буде моменат конусне запремине раван моменту полукугле, оба момента рачуната од ослонца“.

И сећам се, кад год сам доцније, као ђак који већ учи физику, вињао дечицу где играју са чигром, како сам их сажаљевао.

— Ах, дечице, — мислио сам у себи — како вас жалим, како вас жалим!

И све ме је копкало да им речем још:

— Како ли ће невина игра да вам преседне, мила дечице, кад будете сазнали да је чигра у индиферентној равнотежи онда кад буде моменат конусне запремине раван моменту полукугле!

Или, молим вас, има ли што простије на свету него што је клатно? О клатну стиче дете појам још у колевци. Најпре му над колевком обесе о канап какву стварчицу, те се она љуља а дете је прати погледима и забавља се. Кад мало одрасте, дете том направом забавља мачку; обеси о браву од врата парче папира о канап, па се од свакога додира мачкине шапе љуља тамо и амо. Па онда, колико смо се ми деца у старо, добро доба забављали кретањем клатна на тадањим зидним сатовима, а забављали смо се и покретима сунђера који је на канапу висио о школској табли. А већ и да не говорим о добу када би се дочепали црквеног торња, обесили се о уже и по цео дан љуљали црквено звоно. Све је то у нама утврдило појам о клатну. Тај појам је, додуше, био врло једноставан: клатно је оно што виси па се клати, али је за нас он био јасан и појмљив.

И сад, да би ту тако јасну представу побркала, долази физика и натера вас да о клатну научите ово: 1) време клаћења некога клатна изврнуто је сразмерно квадратном корену из убрзања земљине теже; 2) убрзања на разним местима имају се као дужина секундних клатна; 3) за једно исто клатно, које се клати на разним местима, производ из квадрата времена клаћења и убрзања теже стална је количина или производ из времена клаћења и квадратног корена из убрзања; 4) енергија клатна у свакој тачки путање је стална количина; и 5) амплитуда осцилације опада у геометријској разлици кад њихов број расте у аритметичкој.

Е, изволите, молим вас, па реците сами, зар вам после овога неће постати одвратно не само клатно него уопште све што се клати?

А варате се ако мислите да је то све чиме се физика постарала да вам објасни појам о клатну. Да би збрку компликовала, она још и дели клатно на разне врсте. И кад би вас ко запитао каквих све клатна има, ви би, је л' те, одговорили:

— Клатна има на дуварском сату, на ускршњем звонцету, на црквеним звонима итд.

Али физика каже: не, није тако! Клатна се деле најпре на математичко и физичко клатно, па затим постоји: реверзионо клатно, па конично, па бифиларно, па торсионо, па диференцијално и најзад циклоидно клатно.

И онда, оно што нам је највише омрзло физику, то је оно што се цела састоји из a, b, c. Не можеш ни једно правило да научиш а да ти не натовари на врат и a, b, c. И онда, разуме се, ако и научиш главно правило, Ти се мораш скрхати, или на a, или на b, или на c, тако да су нам a, b и c изгледали као заседе мимо којих не можеш проћи.

— Шта је то клин? — пита професор.

— Клин је тространа призма која се једном својом ивицом завлачи између два отпора које хоћемо да савладамо! — одговараш ти од речи до речи како си научио. Али то није доста, професор те сад тек навлачи на заседе и поставља ти питање:

— Какви могу бити случајеви што се тиче дејства отпора на клин?

— Могу бити ови случајеви — одговараш ако знаш — a) отпори дејствују управно на стране клина; b) отпори дејствују управно на висину клина и c) отпори дејствују ма којим правцем.

Ето, то a, b и c провлачи се кроз целу физику и наш нас је професор толико мучио тим трима латинским словима да смо га чак и прозвали: професор Абеца. Њему је то a, b, c прешло толико у навику да би, кад би ме прозвао да говорим, после постављених питања на која ја, рецимо, не бих одговорио, овако завршавао:

— Ти брајко: a) не знаш данашњу лекцију; b) ниси знао ниједну лекцију досада и c) по свему судећи, нећеш знати ни убудуће ниједну лекцију. Из свега тога да се извести као закључак да теби треба дати двојку и да ти можеш ићи на место.

Што се тиче оне рођаке физикине, хемије, која се у средњем веку друкче звала, па пошто се компромитовала а она променила име, ни за њу, иако сам далеко од намере да оговарам, немам много похвалних речи. Ево отприлике шта из ње човек може да научи и корисно у животу да примени:

— Хексозе су деривати манита који је шестхидроксилни алкохол: CH2 (OH), CH (OH); CH (OH), CH (OH), CH (OH), C2OH и то грожђани је шећер манитов алдехид: CH2 (OH), CH (OH), CH (OH), CH (OH), CH (OH) CHO, а воћни је шећер манитов кетон: CH2 (OH), CH (OH), CH (OH), CH (OH), CO, CH2 OH; дихексозе су анхидрити хексоза: C6 H11, 05 OH + HO. C6H11 O5—H2O — C6 H11 05 O. C6 H11 05 и то обичан је шећер ан/ хидрит грожђаног и воћног шећера:

CH2 CH (OH), CH (OH), CH (OH) CH (OH), CHO O < CH2 CH (OH), CH (OH), CH (OH), CO. CH2. OH,

малтоза је анхидрит грожђаног шећера и галактозе:

CH2 CH (OH) CH (COH) CH (OH) CH (OH) CHO O< C6H11O5.

Да су дихексозе анхидрити, тврди то, што се при кувању у закисељеној води у два хексозна молекула хидролизују: C6 H11 05 O C6 H11 05 + H20 = C6 H12 06 + C6 H12 O6. И полихсксозе су анхидрити хексоза: nC6 H12 O6—nH2O=(C6H10O5)n и зато се оне хидролизују у хексозу (C6H10O5)n + nH2O=nC6H12O6.

Водећи рачуна о здрављу мојих читалаца, ја не смем ниједан више пример из хемије да им наведем, али мислим да је довољан и овај да их убеди како је хемија корисна наука, јер ја мислим да би се ова мала лекција могла врло корисно да употреби у животу, на пример: као врло практично средство за редукцију чиновника. Факат стоји да се чиновништво јако намножило И факат стоји да је тешко наћи начин како да се држава тога терета ослободи. Док уредбе и закони једне редуцирају, дотле народни посланици, шефови клубова, тетке и метресе увлаче друге у службу, те редукција личи на оно чишћење државник вагона од стеница: док дирекција једне уништи, дотле путници, који су ноћивали по хотелима, уносе нове у вагоне. Мора се дакле употребити каква драстичнија дезинфекција за уништавање чиновника, а то би, вероватно, могла бити ова лекција из хемије коју сам навео. Могло би се наредити чиновништву да, ову лекцију научи напамет и да је објасни; ко то не успе, губи све квалификације за државну службу. На тај би начин, извесно, деведесет одсто државних чиновника сишло са државног буџета.

Али грешни чиновници имају и иначе довољно невоља на грбачи, па би грехота било још и ово им товарити. Пре бих ја ову лекцију из хемије употребио као квалификацију за народног посланика или за државног саветника, а на првоме месту можда за епископа. Да видим ко би се онда пограбио за та места кад зна да мора ову напаст од лекције да научи. Ако не то, али бих у свакоме случају захтевао да сви чланови Просветног савета, они што кроје наставне програме, морају знати ову лекцију напамет.

Када нам је лекцију професор изговорио он је полазећи са часа пружио прст на и рекао ми:

— Спреми се, ти ћеш идућег часа говорити.

Мене прође кроз тело грозница, као оптуженога коме је суд саопштио да је осуђен на смрт. Још горе, јер сам ја већ унапред знао и дан и час када ћу погинути, док осуђеник на смрт то не зна, па се заварава надом.

Тешке и суморне мисли су ме спопале, али нисам ни покушавао да приступим учењу ове лекције, јер зашто бих се упуштао у тако вратоломне немогућности. Домишљао сам се да ли да се јавим полицији тражећи заштиту или да се јавим друштву за заштиту животиња или можда да се одметнем у хајдуке. Дошао сам био и на мисао да напишем професору Абеци једно врло учтиво писмо и написао сам овако:

„Поштовани господине Професоре,

Лекцију о хексозама, које су деривати монита, који је шестхидрални алкохол, и о манитовом алдехиду и кетону, као дихексози, који су анхидрити хексоза, — нисам научио, јер CO64 (OH) CO (OH), 072 H112 OH + Ho, C36H606 O17 = C14 CH (OH) O46 OC52 H348. Ви ћете

то разумети и поj мити, јер CH (OH) CH (OH) CH (OH), OH + CH2 05 = C18 H27 072 + C32 H17 O9. Стога молим да ме извините.

Ваш несретни ђак,

CH (OH) CH (OH) + Ц14 O72 = O19 H32 OH.“

Мислио сам, ово би писмо могло професора тронути, а, ако не то, а оно да му њиме задам главобољу, као што је и он мени задао лекцијом. Али писмо нисам послао. Решио сам се да одем на час и, као прави Шпартанац, да мирно, без узбуђења, не говорећи ни речи — погинем. И тако је и било: погинуо сам, а речи нисам изустио.

МРТВИ ЈЕЗИЦИ

Као остаци изумрлих народа, римскога и јелинскога, живе још и данас, расути по разним гимназијама, професори латинског и грчког језика. Да нису Цицерон и Тацит, Омир и Демостен, Тит Ливије, Сенека, Марко Аврелије, Овидије и други написали неколико школских задатака, којима се вековима убијају у главу младе генерације, ови остаци старих Римљана и Јелина, професори, сасвим би изумрли.

Латински и јелински сматрају се данас као мртви језици. Мени ни данас још никако не иде у главу тај појам: мртав језик. Ја разумем да изумре један језик а да живи народ, али да изумре народ а да живи језик, то никако не разумем. И још, да тај језик живи под именом мртав језик! Замислите, молим вас, какво је то занимање: професор мртвог језика? Јер ја мислим да мртав језик и не може за што друго бити употребљен до као професорска професија. Не можете га, на пример, употребити у службеној кондуити као квалификацију, јер не би могли у дотичној рубрици написати: „Сем матерњег, служи се још и мртвим језицима“. А не можете га ни у практичном животу употребити, јер ја мислим да вам не би ништа вредео овакав оглас, рецимо: „Млад и способан човек, који сем матерњег зна и један мртав језик, нуди се итд.“

Па и крај свега тога, професори ових мртвих језика, то сте извесно и сами приметили, живе у дубокоме уверењу да су деца дата у школу искључиво зато да те језике науче. Све су друге науке споредне за њих, све је друго сувишно, а једина и неминовна потреба за живот, то је знање грчкога и латинскога језика. Шта ти вреди читати и писати, шта сабирати, одузимати, множити и делити, ако не знаш беседу Антонијеву, филипику Демостенову или философију Демокрита, такозваног смешног философа? Имами, учитељи корана у Аја-Софији и на багдадској теологији, много су милостивији у том погледу. Тамо, кад млади софта не зна коју суру напамет, учени имам погледа у небо и проговори: „Нека те Алах умудри да научиш!“ А професор латинског језика, кад те ухвати да не знаш Цицерона од речи до речи, са одвратним задовољством трља руке што му се дала прилика да ти сто и четрдесет шести пут у току текуће школске године каже: Quousque tandem abutere, Ристо Јањићу, patientia nostra!“ [1]

Јер ваља знати да ти професори латинског језика не умеју више ни о најобичнијој ствари да говоре без латинског цитата. Када би нас, на пример, наш професор опомињао и саветовао да приљежније учимо његов предмет, тај би његов савет овако, отприлике, гласио:

— Пази шта радиш, јер quilibet fortunae suae.[2] Мораш запети, учити, радити, јер non volet in buccas tuas assa columba.[3] И онда мораш мислити шта говориш, а не тек quidquid in

1 Докле ћеш злоупотребљавати стрпљење наше!
2 Свако је своје среће (ковач)
3 Печени голуб неће ти улетети у уста!

buccam,[4] јер ваља знати и упамтити да ће ти све то у животу требати. Non scholae sed vitae discimus! [5]

Други пут, кад би нам говорио о владању, рекао би нам:

— На што ти добра белешка кад си иначе неваљалац. Qui proficit in literis et deficit in moribus, plus deficit, quam proficit![6]

Отуда ваљда и долази да му ниједан савет нисмо послушали, јер га нисмо разумели, а тек, није се могло захтевати од нас да се заријемо у речнике зато да би преводили професорске савете.

А ваља посматрати те професоре, те видети са каквим задовољством увлаче полако ђаке у све дубље и дубље вирове и матице, пружајући им погдекад и руку, не би ли их само довели до средине реке, где су огромне дубине, и где ће га дочепати чеврнтија и окретати у место, а професор се са задовољством измаћи и посматрати дављеника. Јер ваља видети каквим се задовољством озари лице тих професора када вас једном довуку до друге деклинације или до треће коњугације. А трећа коњугација, то је то смртоносно место у латинској граматици, које је теже препливати но канал Ламанш. То је та коњугација због које су вероватно и изумрли стари народи који су се морали служити латинским језиком. Као што има народа који су изумрли од куге или од чуме, тако је латински народ изумро од accusativ cum infinitivo[7] и коњугације перифрастичне активне и пасивне.

У средњем веку, за време знамените инквизиције, consecutio temporum[8] је служио као једна од најопаснијих справа у мучилишту. Дође, на пример, великоме инквизитору калуђер-тамничар да му реферише о стању ствари, и овај га пита:

— Је ли још жив дон Мигуел Фернандес граф од Сакрамента?

— Јесте!

— А признаје ли да се занимао безбожним мислима?

— Не признаје.

— Јесте ли га разапињали на точак?

— Јесмо!

— Јесте ли му стављали жеравицу под табане?

— Јесмо!

— Јесте ли му ударали клинце под нокте?

4 Што ти дође на језик
5 Не учимо за школу већ за живот!
6 Ко напредује у знању, а не у владању, више назадује но што напредује!
7 Акузатив с инфинитивом, латинска реченична конструкција
8 Слагање времена

— Јесмо!

— Јесте ли му сипали врело уље у грло?

— Јесмо!

— Па ипак не признаје?

— Не!

— Тад — грми велики инквизитор — нека ми бог опрости што морам употребити и последње средство да истерам демона упорства из тог безбожника. Дајте му конструкцију акузатива cum infinitivo у коњугацији перифрастичној пасивној из треће коњугације. Ако зна перфектум и супинум, праштa му се, ослободите га!

Тако је то изгледало у средњем веку, али и у наше дане покушавано је нешто у томе смислу. Када је у Немачкој, у току дуготрајног рата, запретила оскудица хране, када су се немачки научници озбиљно бацили на то да измисле и хлебац од хартије, тада је један немачки економ предложио да се заробљеницима — којих је био врло велики број — зада да мењају трећу перифрастичну коњугацију, како би се проредили. Тај предлог није усвојила немачка врховна команда из разлога што би се тада непријатељска војска упорније борила, јер би сваки непријатељски војник радије погинуо но што би дозволио да буде заробљен, знајући да би морао мењати трећу перифрастичну коњугацију. А томе је предлогу била противна и сама царска влада, бојећи се да би том варварском мером изазвала целу светску штампу против себе.

А колико је одиста то бездушна мера, та трећа коњугација, најбоље се види по тешким последицама које учење латинског језика оставља на нашој омладини. Жалосно је по који пут погледати ту децу осуђену да уче латински. Са њихових се усана обично изгуби осмех младости, са образа им ишчезне руменило, у очима угаси сјај и младо им се чело избразда. Крећу се блесаво, расејана погледа, без воље су и без апетита и по целе ноћи, од мркла мрака па до ране зоре, они у сну шапућу: falo fereri falsum u tango tetigi tangum.* [9]

Таква су деца права напаст у родитељској кући, јер уче латински наглас; из дана у дан и из ноћи у ноћ, и то месецима, месецима, месецима, тако да, хтели не хтели, сви по кући науче латински. Отац напушта наше лепе националне псовке, које су нас кроз толико векова одржавале, и почне псовати латински, а тако исто при игри санса у кафани, место матерњег, почне употребљавати латински, нарочито ако му рђаво иде; мајка, потплетајући чарапе, пева Овидијеве експонте на глас гусларских песама, а служавка, перући рубље, држи такт у класичноме хексаметру или, сецкајући црни лук, изводи нежнија места из „Пирама и Тизбе“.

Па онда, треба видети оно узбуђење које обухвати целу кућу кад наиђу испити. Родитељи не спавају ни дан ни ноћ и склањају револвере, кујнске ножеве, соду, креч и сва смртоносна средства, јер позната су већ ђачка самоубиства због латинског језика, са опроштајним писмом које гласи:

„Драги родитељи,

9 Правилно је fallo, fefelli, falsum u tango, tetigi, tactum. — Прим. ред.

Волео сам живот, али ме латински језик отера у гроб. Бог убио Латине и нека им никад није просто што су свој језик измислили! Опрости, мајко, и чувај осталу децу од латинског језика!“

Тако они који падну, али нису нимало боље судбине ни они који положе испит из латинског језика; изгледају као да су преболели најтеже запаљење, од којега се годинама не могу да опораве. Било би одиста и оправдано и човечански установити једну нарочиту бању за ђаке који су положили испите из латинскога језика; једну, тако рећи, латинску бању, са хладним душевима и добром, снажном храном, да се таква деца поврате у живот.

Кад год сам размишљао о томе, увек сам се питао: зашто „Друштво за заштиту напуштене деце“ не би узело под своје окриље и ову децу која су осуђена да полажу испите из латинскога језика? То би друштво могло, на пример, да изда нарочите илустроване плакате, сличне онима противу алкохола.

На тим плакатима би могао бити нацртан млад човек, испивена лица, угаслих очију и повијене грбаче; једном руком чупа косу, а другом држи револвер. Под сликом би се могло крупним и уочљивим словима написати: „Не учи латински!“ и такве би се плакате могле лепити свуд по јавним местима, на железничким станицама, по ресторацијама, на трговима, по вестибилима и фоајеима јавних зграда и уопште свуд где би пало у очи те скренуло пажњу свету да се чува ове смртоносне опасности.

Али немојте мислити да ја овако говорим са оне оправдане срџбе свих оних којима је латински језик загорчао младост. Не, ја тако говорим са уверењем, које сам додуше стекао у младости, али које је доцније, у животу, нашло пуно поткрепљење. Ја сам пажљиво пратио оне који су са положеним испитом из латинског језика ушли у живот да своје знање корисно примене, на основу онога non scholae sed vitae discimus. Мене је нарочито интересовало шта је ко од знања латинскога језика сачувао и колико је тога сачуванога знања применио у животу?

Један бивши срески начелник, који је трипут из службе истериван а четири пута кривично оптуживан, казивао ми је да је у својим протестима због истеривања и одбранама против оптужаба преко јавности врло корисно употребљавао једну једину фразу коју је упамтио: Fiat justitia, pereat mundus! Један адвокат ми је признао да је упамтио и да је увек, кад би адвокатским наградама пунио џепове, шаптао речи из Персиусових сатира: O, quantum est in rebus inane! Један бивши министар, који је у политичкој борби пао као косовски јунак, пошто је задобио седам тешких афера, рекао ми је, уздишући, да је из латинскога упамтио само фразу: Sic transit gloria mundi, а један виши официр, коме су одузели команду и бацили га у некакво економско одељење, шаптао је стално празу: Quintile Vare, redde mihi legiones, док један владика Христову реч „Љуби ближњега свога!“ изговарао је на латинском језику овако преведену: Proximus sum egomet mihi!

А један новинар ми рече:

— Све сам друго позаборављао, али две латинске фразе врло добро памтим, јер их врло често употребљавам у својим написима. Једна је: De gustibus nihil nisi bene! а друга: De mortuis non est disputandum!

Међутим, ипак има професија које одиста знање латинског језика примењују у животу или, тако рећи, живе од латинскога језика. Такви су, сем професора латинскога језика, још и доктори И апотекари. Позната је ствар, на пример, да обично ђак који у петом разреду гимназије падне из латинскога језика, ако не изврши самоубиство, оде у апотекарске

помоћнике, где после краткога времена научи толико латински да чак и истуцани пиринач зове pulveris risense и продаје га скупо под тим именом.

Што се тиче лекара, сећам се да је моја покојна мајка тврдила: „Чим чујеш да доктор крај болесника говоре међу собом латински, знај да ће скупље наплатити визиту!“ И ја сам, право да вам кажем, то донекле и искусио. Био сам озбиљно болестан и моји су се необично забринули. Наш кућни лекар преписивао ми је неке прашкове, пилуле и слане воде; облагали су ме мокрим завојима и вршили су на мени неке одвратне операције и све и сва чинили, али се болест све на горе развијала. Најзад, дошао је и дан кризе и лекар тога јутра рече: „Ако се мали данас ознoји, свака је опасност прошла!“ Тога ради он прописа и нове лекове, али се ја, упркос тих лекова, никако нисам знојио и на лицима се мојих родитеља, од часа до часа, исписивала све већа забринутост. Најзад се одлуче да сазову конзилијум и предвече се скупише три лекара око моје постеље. Пошто су ме свестрано прегледали, они поновише мишљење нашег домаћег лекара: „Дајте му и даље лекове које је лекар прописао. Ако се мали ознoји, онда је свака опасност прешла!“ Али, да би конзилијуму дали што већи значај, и стекли право и на наплату појачане таксе, они проговорише међ' собом и латински:

— Volete ire, colleguae, ad bibendum pivae?

— Ego praefero ante vesper bibere aquam slivovensem.

— Cum cucurbitis aegris ex aqua.

Све су то говорили тајанствено и поверљиво, тако да је правило утисак као да се разговор односи на моју болест. А кад онај трећи помену „cucurbitis aegris ex aqua“, они одобравајући климнуше главом, као да су тога часа донели одлуку по којој ја треба да се ознојим.

Али, и упркос те њихове одлуке и упркос свима прашковима које сам једнако гутао, ја се никако нисам знојио. Најзад, покојна мајка, стрепећи пред опасношћу пред којом сам био, позва неку тетка-Насту, жену Стеве сапунџије, да ми гаси угљевље.

Тетка Наста дође, седе крај моје постеље, донеше јој један земљани суд пун воде и она поче бајати и шапутати:

— Трчак, натрчак, протрчак,
Протрч', грознице,

Крај глогове кућице... итд.

Нисам је даље ни слушао. Осетио сам само да ми је овлажила шаком чело, слепоочнице и образе, а затим ме прекрстила и покрила преко главе.

Тако, под покривачем а од дуга времена и досаде, покушах да поновим у себи речи теткаНастине, али од свих остаде ми у памети само реч натрчак и та се реч страховито окоми на мене. Покушавао сам да је се отресем, покушавао сам да мислим што друго, да говорим разне стихове, да читам оченаш, да бројим до пет стотина, али све то није помагало, реч натрчак ми је лебдела на уснама и једнако сам је шапутао. Превртао сам се, жмурио, смејао сам се без икаква разлога, не бих ли само одагнао од себе напаст, али се она као коњска мува наврзла на мене и нисам могао да је се одбраним. Да би се ствар још више комплицирала, мени паде на памет најлуђа мисао на свету: како ли би се та реч мењала по другој

деклинацији? А кад ме и то већ освоји, ја западох у један натчовечански напор, с обзиром и на то што ја другу деклинацију никад нисам знао. И ја почех под покривачем да шапћем:

— Номинатив: натрчкус; генитив: натрчкуси; датив: натрчкусо... и, у томе очајном напору, спопаде ме тежак зној.

Мајка диже покривач са мене и сину јој лице срећом.

Сутрадан, пошто је било утврђено да је криза већ прошла, сви смо били задовољни. Доктор је веровао да су то прашкови који су донели успех, а тетка Наста је веровала да је то њено гашење угљевља. Ја једини сам знао да сам се ознојио од друге деклинације, и то је уједно била и једина прилика којом сам ја корисно применио своје знање латинскога језика.

ПРВА ЉУБАВ

Ја сам о првој љубави требао већ раније да пишем, јер и она иде упоредо са школовањем и могло би се чак рећи да и она спада у школске предмете, али нисам хтео да прекидам онај низ школских предмета који тек тако у групи изложен даје јасну слику онога беизлазнога лавиринта кроз који смо се у младости провлачили, називајући тај мучни пут школовањем.

О љубави сам ја имао прве основне појмове већ за ранога детињства. Тада смо ја, наша служавка и један практикант из начелства свако предвече разговарали иза капије о љубавним стварима. Штавише, ја сам тај који је и дао повода овој љубави, јер се практикант прво са мном упознао, а ја сам га тек представио нашој служавки. То је познанство било сасвим случајно. Ја сам био пред кућним вратима у наручју куваричином. Практикант, пролазећи улицом, пришао је мени, помиловао ме је и рекао:

— Како је слатко ово дете, је л' то ваше?

— Ију! — цикнула је служавка — откуд бих ја могла имати дете кад нисам ни удата!

На основу тога питања, да ли може или не може имати дете иако није удата, они уђу у дубљи разговор, који сутрадан наставе, прексутра су већ били у најтешњем пријатељству. Отада смо се нас троје свако предвече састајали иза капије.

О, каквих ти ту све разговора није било, да ме је који пута било срамота погледати у очи нашој служавци. А бивало је да сам се по који пут и ја умешао у разговор, за који случај практикант је имао спремне бонбоне у џепу, те чим бих ја зинуо да што кажем, он би ми стрпао шећер у уста, иако нисам ја већ он имао намеру да говори слатке речи.

Може се сматрати као штета за литературу што сам ја тада био још неписмен те нисам био у могућности да забележим погдекоје разговоре које смо водили иза капије.

— Јоцо, — рекла би наша служавка практиканту — дођи после вечере, кад полегају моји, оставићу ти шницлу од вечере.

— Ох, душо моја, — одговорио би он — зар је мени у овоме тренутку до шницле, ал', ако је будеш оставила, остави и мало салате. Мени је до тебе, само до тебе. Једва чекам да те притиснем на груди, па макар се шницла и охладила.

Било је и других, још нежнијих разговора. Тако се сећам кад је практикант једном питао:

— Јуло, хоће ли се скоро код вас у кући прати веш?

— Хоће, а што?

— Па ако би могла да потуриш и мој, да не бих плаћао прање.

— Донеси! — одговорила је она љупко.

— Ох, душо моја, како си добра. Донећу три кошуље и четири пара гаћа, анђеле мој!

Најзад, ти су ме разговори могли и занимати и пружити извесну практичну поуку, која ће ми доцније у животу требати, али је бивало и других ствари, нарочито неделом по подне кад никога од мојих није било код куће. Тада би ми сви троје ушли у куваричину собу; мене би метали на клупу, а они би сели на кревет. У таквим приликама ја сам сматрао за најпробитачније да жмурим, старајући се само брижљиво да не паднем са клупе.

Ја сам дакле, тако практично извежбан и очигледном наставом о љубави опремљен, ушао у живот потпуно спреман, те није никакво чудо што сам се већ у првом разреду гимназије заљубио. Нисам ја то нарочито одредио да се заљубим баш кад пређем у гимназију. Према спреми, коју сам из ранијег детињства изнео, могао сам то и раније учинити. Али, све до гимназије, носио сам панталоне натраг разрезане, па ми никако није ишло у главу да будем заљубљен са натраг разрезаним панталонама. Тек кад сам, у првом разреду гимназије, добио панталоне које се напред закопчавају и откопчавају, осетио сам да је време да се заљубим.

Заљубио сам се у Персу, нашу комшику, јер она ми је била најближа. Перса је била пегава, носила је жуте чарапе и увек су јој биле искривљене штикле на ципелама. Док се нисам заљубио, нисам ни обраћао пажњу на њу, али, од часа кад сам се заљубио, изгледала ми је божанствено лепа и довољно ми је било да је видим, ма и издалека, да видим само њене криве штикле, пада се одмах узбудим и похитам јој усусрет, не бих ли што пре срео осмех на њеноме пегавоме лицу.

Она је била ћерка професор а који нам је предавао рачуницу и који о мени, не знам зашто, није имао тако добро мишљење. Било јој је девет година и учила је трећи разред основне школе. Љубав сам јој исказао на један необично романтичан начин Једном приликом, када смо играли жмурке, ми се заједно сакријемо у једно буре, у коме је моја мајка зими киселила купус. Ту, у том бурету, ја сам јој исказао љубав и, због те миле ми успомене, и данас ме још троне кад год прођем крај каквог бурета.

Једанпут се нађемо после школе и пођемо заједно кући. Ја јој дам једну кифлу, коју сам јој сваког петка куповао, јер сам четвртком после подне зарађивао на крајцарицама бар толико да сам могао по једном недељно кифлом да јој изразим симпатију и пажњу. Том приликом сам је озбиљно запитао:

— Шта мислиш, Персо, хоће ли ми те дати твој отац, ако те запросим?

Она поцрвени, обори очи и у забуни преби легиштар на три парчета.

— Не верујем! — одговори ми полугласно.

— А зашто? — запитах је узбуђено и пођоше ми сузе на очи.

— Зато што си код њега рђав ђак!

Заклео сам јој се да ћу и ноћу и дању учити рачуницу, само да поправим белешку. И учио сам, али зар сам ја могао савладати оно на чему су толико њих сломили своју снагу — зар сам могао измирити љубав и рачуницу? Имајући да бирам између' љубави и рачунице, изабрао сам као лакшу љубав и идућег часа место двојке, коју сам досад имао, добио сам јединицу.

Идућег четвртка нисам ништа добио на крајцарицама, зато се у петак ујутру увучем у шифоњер и поодсецам са очевих зимских хаљина двадесет дугмета те их продам у школи за десет пара, колико ми је требало за кифлу. На подне сачекам Персу пред њеном школом и, пратећи је, признам јој да сад још горе стојим, јер сам добио јединицу из предмета њенога оца. Она боно рече:

— Онда никад нећу бити твоја!

— Ти мораш бити моја, па ако не на овоме а оно на ономе свету! — узвикнух ја ове речи које сам неколико дана раније чуо на позоришној представи.

— Како то може да буде? — упита она радознало.

— Отроваћемо се, ако пристајеш.

— А како ћемо се отровати?

— Тако, — наставих ја све одлучније — попићемо отров!

— Добро, — одговори она решена — пристајем! А кад?

— Сутра после подне.

— Е, сутра после подне имамо школе, — присети се она.

— То јесте, — паде и мени на памет. — Не могу ни ја сутра, јер би ми забележили одсуство, а имам их већ двадесет и четири, па би ме могли истерати из школе. Него ако хоћеш у четвртак после подне, онда немамо школе ни ја ни ти.

Она пристаде и споразумесмо се да ја припремим све за тровање.

Идућега четвртка после подне ја украдем од куће кутију палидрваца и пођем на уречени састанак са Персом, где ћемо заједно отићи на онај свет.

Састали смо се у нашој башти и сели на траву, а из душа нам се отимао дубоки уздах страсти и чежње. Ја извадих из џепа кутију са палидрвцима.

— Шта ћемо сад? — пита Перса.

— Да једемо палидрвца.

— Како да једемо?

— Ето овако! — одговорим ја, па откинем главић и бацим га, а оно дрвце поједем.

— А што то бацаш?

— Па то је гадно.

И она се реши и пружи одлучно руку. Ја откидох главић са палидрвца и дадох јој дрвце. Она узе и поче одважно да га једе. Појела је три, па јој ударише сузе на очи.

— Ја не могу више! Никад у животу нисам јела дрва, не могу више.

— Онда ти мора да си већ отрована.

— Може бити! — одговори она. — А осећам да ме нешто гребе у гуши.

— Е, то је. Ти си већ отрована!

Ја наставих истрајно и поједох девет дрваца, па и ја изгубих апетит и осетих да ме гребе у грлу.

— Свршено! И ја сам отрован! — рекох свечано, као што у таквоме тренутку треба рећи.

Настаде затим један тренутак мукле тишине, при коме сам ја размишљао колико је четири пута седам и никако нисам могао да се сетим, а она, не знам шта је мислила, ал' знам да је чачкала зубе, јер јој се било заглавило између' зуба једно дрвце. Најзад, она прекине ту свечану тишину питањем:

— Па шта ћемо сад?

То ме питање доведе у ужасну забуну, јер, одиста, пошто смо тровање као главни посао свршили, ја нисам знао шта би сад друго имали да радимо! Најзад, паде ми сретна мисао на памет.

— Знаш шта, пошто смо већ отровани, 'ајде прекрсти се!

Она се прекрсти, а то исто учиних и ја.

— А сад — наставих ја — да идемо сваки својој кући да умемо. Срамота је, знаш, да умремо овде, у башти. Ми смо деца из бољих кућа, па је срамота да умремо у башти!

— Јесте! — рече она и пођосмо.

Цела се ствар, међутим, свршила овако:

Она је отишла кући и замолила мајку да јој спреми постељу да умре. Том приликом јој је признала да се отровала, односно да је јела дрва са мном. Мајка њена, без икаква обзира на њен положај и на њене осећаје, рече:

— Е, кад си могла да једеш дрва у башти, јешћеш их и овде у соби!... Задигла јој је затим сукњицу и почела јој је с те стране истеривати оне осећаје који су Перси дубоко у срцу били усађени.

Због тих батина Перса ме је омрзла и тако се свршила моја прва љубав.

ПРВА И ПОСЛЕДЊА ПЕСМА

Написао сам свега две песме у животу и са обема сам толико страдао да сам се зарекао чак и да не читам више стихове а камоли још и да их пишем. О, колико ме је пута гонило и голицало нешто у души, колико пута ме је дражила инспирација, колико пута мамила каква прилика, али сам се увек јуначки уздржавао.

Зар може, на пример, бити узвишеније инспирације до кад вам каква госпођица сањалачка погледа и топла осмеха поднесе своју лепо укоричену споменицу, на којој златним словима пише „Poesie“, а која представља тако раскошну колекцију људских глупости. Ах, та књижица, која је испуњена са безброј лепих жеља и наказних стихова, у којој кипте „ах“ и „ох“ и у којој се ритмови тако милозвучно сликују на речи: мојим, твојим, нећу, срећу и рујна, бујна.

Колико сам пута био већ и замочио перо, у мастило, па се ипак уздржао.

— Али запишите, молим вас, запишите макар један стих! — шапћу вам њена уста „рујна“.

Ја понова умачем перо у мастило и понова се уздржавам.

— Молим! — понавља она.

— Извините, али ја сам на дијети! — правдам се.

И одиста, то је била једна врста дијете коју сам ја издржавао. Додуше, ја нисам одлазио лекару, да му исплазим језик и да му се пожалим на рђаво варење, јер би ми он у том случају најпре преписао да не читам стихове наших поета; већ сам издржавао сасвим супротну дијету — нисам писао стихове, што је необично добро чинило и мени и мојим читаоцима.

Написао сам свега две песме у животу, и обе су ми толико шкодиле да сам морао прибећи мерама које би ме окрепиле и опоравиле. Моја прва песма била је увреда једне жене, а моја последња песма била је увреда једног краља, а кад се узме у обзир да су краљеви и жене најосетљивија и најосветљивија створења, онда већ можете мислити како сам прошао. Мој један друг, који је такође написао свега две песме у животу, много је боље прошао, али је он првом песмом честитао седамдесетогодишњи рођендан једној својој врло богатој тетки и пожелео јој још „много, много лета“, а другом песмом честитао је једноме министру наименовање, завршујући стихове са „такви синци понос су рода свога“. Тај мој друг није морао издржавати никакву дијету, већ је успешно наставио писање стихова, те ено га и данас

још пише стихове за надгробне споменике и натписе на општинским славолуцима, приликом великих свечаности.

Прву сам песму написао још врло рано, још кад сам понављао први разред гимназије.

Ја не знам како се код мене јавио тај нагон да пишем песме. Једни веле да се то јави код човека као свраб, што код мене није био случај, јер сам ја осетио свраб и чешао сам се тек пошто сам написао прву песму и схватио њене последице. Други кажу да је поетски нагон једна врста кијавице која је врло прилепчива. Можда, само што код обичне кијавице, кад кинеш а ти извадиш марамицу и убришеш нос, а кад искијаш рђаву песму, онда ти критичари тако избришу нос да ти кијање никад више и не пада на ум. А чуо сам да веле и то како млади поета осети у души неко надахнуће, отприлике као што жена осећа зачеће у четвртом месецу. Ствар се и даље, изгледа, развија као и код породиље. Бремени младић почне осећати извесне тешкоће, гађење, па затим и болове и најзад леже у постељу и порађа се.

Упоређење би могло бити тачно, с обзиром на поједине песме у нашој литератури, па ипак неће бити да тако постају прве песме. Писање песама се јавља као колективна болест читавих разреда гимназијских, који се на првом месту инспиришу оним стиховима које су њихови претходници написали на зидовима скривенијих одељења. О, колика и колика збирка нежних лирских песама, изданих доцније у животу, има свој заметак у тој далекој, у тој првој инспирацији! Тај се траг код појединих песама у нашој литератури чак и осећа. Па онда, те се младе поете инспиришу такође и са корица старих књига, јер, традиционални је обичај у нашим школама, чим свршиш један разред, ти продајеш књиге онима који у тај разред ступају, а ти купујеш књиге од оних који су ступили у старији разред. А на корицама тих књига, па често и на унутарњим листовима, где има само мало више места, леже драгоцени трагови неколиких генерација. Има ту стихова, има мудрих изрека, има афоризама и има врло корисних записа. Има, крај појединих лекција, из којих је неколико претходника, ималаца дотичних књига, пало на испиту, и врло корисних опомена, сличних оним таблицама на улици која је раскопана због канализације, на којима пише: „Пази, не иди лево!“

Ето, ту леже прве инспирације, које заразе цео гимназијски разред те пропева. Разуме се, има их који се већ код првога покушаја зауставе, има их који шарају стиховима не само своје но и туђе књиге, а има их и који се наврзу па упорно наставе писање стихова и онда кад већ сви остали те залудице напусте, те ђаци дотичнога прогласе за песника свога разреда. Ако овај у упорности устраје и даље, он постаје песник дотичне гимназије и онда већ пушта дугу косу, почне се алькаво носити, симулира расејаност и тако постаје поета са свима квалификацијама.

Интересантно је, ипак, да се још код тих првих појава гимназијскога певања често наглашава како правац коме ће дотични, ако остане песник, припадати тако и средина која песму инспирише.

Зар, рецимо, овај стих, којега се тако добро сећам, не указује јасно и прецизно како на поетски правац тако и на средину која је младога поету, мога тадањега друга, инспирисала:

Волем и сутлијаш и кисело млеко,
А волем и кисео купус са сланином,
Волем и резанце а и питу с месом,

Ал, највише волем ђувеч с говеђином.

На унутрашњој страни корица једне латинске граматике, која је по свој прилици припадала некоме поповскоме сину са села, сећам се да сам прочитао овакав стих:

Господе небески, који владаш светом,
Милошћу окрепи целу нашу нацију,
И помози мени у невољи тешкој,

Да научим трећу коњугацију.

Тако исто сећам се мога друга, свирачевог сина, који је пред крај школске године често пута певао:

Опа-цупа, коло игра,
Момак до девојке,
Опа-цупа, испит иде,

А ја имам двојке.

Они који су понављали разред обично су певали гусларским десетерцем. Не знам да ли зато што се њиме боље изражава национални бол. Тако је, на пример, онај Живко, иначе Ужичанин, сазнавши да мора понављати трећи разред, овако зацвилио:

Леле мене одсад па довека
Ће погибо', за бога милога,
Ни у боју нити на мегдану,
Нит' од пушке, нити љута ножа,
Већ од руке професора Луке,

Са проклета латинска језика!

И ја сам своју прву песму написао десетерцем. Не знам само да ли сам је зато написао десетерцем што сам понављао разред или сам понављао разред зато што сам написао ту прву песму.

И као што се онај што га малочас наведох инспирисао кујном као својом средином, јер је вероватно гдегод послуживао; као што се онај попов син инспирисао псалмима а свирачев подскочицама, извесно сам се и ја морао инспирисати оговарањем, као средином у којој сам се кретао између' мојих тетака и стрина. Моја прва песма, које се ја не сећам довољно, реконструисана би отприлике гласила:

Поранила госпођа Аница
У недељу прије јарка сунца,
На кући је отворила прозор,
На прозор се млада истурила,
Главом шета и лево и десно,
Очекује Пају секретара,

Јер ће туда у Начелство проћи.

Песма је направила сензацију, као што је уосталом и ред кад се је дан нов и млад таленат јавља. Највише су се у мојој кући згранули и почели узвикивати: „Ију ију, ију!“ Ти

узвици нису значили дивљење, већ пре једну пренераженост, као кад бих, рецимо, разбио велико огледало у сали.

— Како си могао тако што написати! — узвикивале су све три тетке у један глас.

— Што да не напишем, кад је истина? — бранио сам се ја.

— Ију, а откуд ти знаш да је то истина?

— Па ви сте то говорили.

— Али забога, дете, оно што ми говоримо не мора бити истина! — брани се средња тетка.

— Ију, ију! Сад ће још изаћи да смо му ми казали да напише песму! — узвикује најстарија тетка, која је иначе у души била врло задовољна песмом и која ће извесно ту песму пустити у циркулацију, старајући се да допре и до руку саме госпође Анице.

И, одиста, песма је допрла до госпође Анице пре но што сам ја и слутио, и начинила читав лом у дотле мирној апотекаревој кући. Госпођа је врискала и ваљала се по поду, чупала је косе, преврнула је диван, разбила лампу, гађала је ципелом кућњег момка, ујела је апотекарског помоћника и, најзад, испила је читав сифон соде да би се отровала. Апотекар је морао да се закуне пред иконом светога Архангела Михајла, своје кућне славе, да ће ме као мачку испребијати.

Знајући да су апотекари уопште крвожедни, а имајући притом на уму да је господин Сима још и заклетвом на то везан, ја сам морао уложити сав труд и све напоре да избегнем ове батине.

Заобилазио сам улице одлазећи у школу, прескакао плотове да бих избио на другу улицу, проводио по читаве сате скривен на тавану и уопште чинио све чиме бих се могао спасти невидовне беде. Седећи тако погдекад сатима на тавану, размишљао сам о злој судбини литерата код нас. Место да једнога младога поету околина подржи и охрабри, а оно, ето, та иста околина га јури да га бије. Замислите када би то била општа појава, када би поете за сваку своју песму морали извлачити батине. Вероватно би у том случају било врло мало песама, али оно што би било бар би вредило батина.

Када је апотекар исцрпео све могуће начине да откупи своју заклетву, када је већ почео био да поставља и заседе, да се крије у разне капије, да се изненадно појављује по улицама које ни како не воде његовој кући и када је, најзад, увидео да ја сваку његову потеру вешто избегавам, да му сваку заседу пажљиво обилазим, решио се он на друге и другаче кораке. Оптужио ме је директору гимназије.

Извели су ме пред читаво професорско веће, као да сам у најмању руку спалио александријску библиотеку. Сви озбиљни, натмурени и брижно оборили главе, тако да сам ја добио утисак као да ће ме осудити да будем жив спаљен на ломачи и већ сам видео масу света како се скупила око ломаче, видео сам моје три тетке како леже онесвешћене на земљи, видео сам Марицу, поштареву ћерку, како горко плаче и видео сам апотекара како части народ сирупом за покој душе моје.

Узе најпре реч директор, обраћајући се осталој господи професорима око зеленог стола:

— Господо, у нашој се школи зацарила једна ружна појава, којој треба свима силама стати на пут. Ђаци су почели да пишу стихове и то их пишу где стигну, по књигама, по школским таблама и по зидовима. Нарочито су исписани стиховима од врха до дна зидови у интимнијим одељењима ове зграде и ти су стихови често безобзирни. Ето, пре неки дан, наредио сам фамулузу да изгребе један стих, који се односио на вас, господине професоре, — обрати се директор професору латинског језика — и у коме се одвратно говори о вашој већ познатој навици да попијете коју ракију више но што вам достојанству одговара.

— A bove maiori discit arare minor! — гунђа у себи латинац, хотећи као да пребаци колегама да су ђачки стихови последица њихових оговарања.

— Па онда — настави директор — већ сам ове године двапут кречио та одељења због стихова који се односе на вас, господине катихето, и на неку Росу удовицу.

— То су они из трећег разреда, да им... — и, сасвим заборављајући да сам и ја присутан седници професорског већа, катихета опсова колективну мајку трећем разреду гимназије.

— Па онда — наставља директор и фиксира професора земљописа — не могу да се сетим, али било је стихова и о другој господи наставницима...

— Ја их се сећам, — прискаче професор земљописа, осећајући шта је директор хтео — било је, на пример, и оваквих стихова:

Школа хладна кô штенара. Пећи никад топле нису,
Мрзнемо се на хемији, историји, земљопису.
Мрзнемо се исто тако и на математики,

А директор школска дрва шаље својој свастики.

— Пре свега, то није правилно, морало би би ти: математици и свастици, јер слово к пред и претвара се у ц, — објашњава професор српског језика.

— А затим — додаје гневно директор није ни истина, нити је уопште било таквих стихова на зиду, но сте их ви сами измислили.

— Било је и због тих стихова сте и наредили да се окрече она одељења.

— Дабоме. — добацује катихета — а не због Росе удовице.

И настаје једна паклена гужва и подвикивање и лупање песницом о сто, и једва се на крају крајева сетише да сам и ја присутан седници и изгураше ме из канцеларије. Бура је и даље трајала, кроз општу ларму чуле су се погдекад речи дрва, Роса, ракија, а, по свему судећи, изгледа да је и онај глобус слазио са директоровог ормана и узимао учешће у објашњењима. Најзад, кад се бура стишала, позван сам ја опет унутра, где сам затекао озбиљна сва лица, као да су до малочас расправљали о наставним методама. Директор опет поче:

— Господо, у нашој се школи зацарила једна ружна појава, — али његов увод сад већ није био дуг, већ је одмах прешао на саму ствар — и пред нама је, ево, један од тих што пискарају песме, а који је иначе, према школском дневнику, врло тражав или, боље рећи, рђав ђак.

Сви професори дигоше главе, погледаше ме и свима им се развукоше усне, као да би хтели рећи: „Јесте, знам га, и код мене је рђав ђак!“

— Јеси ли ти написао ову песму? — отпоче ислеђење директор и показа парче хартије, које му је вероватно апотекар дао.

У мени се тога тренутка појави очајна борба између два бића, човека и поете. Човек ме узе саветовати да се просто одречем песме, да кажем да није моја већ сам је од другог чуо, рецимо од моје најстарије тетке, и да изјавим своју одвратност према тако ружним појавама; поета узе да голица моју сујету, узе ме саветовати да се не одричем свога првенчета, јер преда мном лежи велика будућност. И као што увек у борби између човека и сујете ова друга побеђује, тако је и овде било, те ја признадох директору да сам писац песме.

— Ето, господо, он признаје! — окрете се директор професорском колегијуму.

— То му може послужити као олакшавајућа околност! — рећи ће професор географије, који већ четири године тера бракоразводну парницу са женом, те претендује да је ушао у дух нашега законодавства.

— Пред нама је, дакле, један аутентичан случај и према њему треба применити што строжију казну, како би иста послужила као пример и свима осталим анонимним писцима стихова по анонимним местима! — рече директор, и ја наново сагледах ломачу, и осетих пламен како ме лиже, и видех три онесвешћене тетке прострте по земљи, и видех Марицу уплакану, и видех апотекара како служи народ сирупом за покој душе моје.

— Ја бих желео да чујем и мишљења господе наставника по овој ствари! — настави директор и почеше да се нижу професорска мишљења, која су отприлике овако гласила:

Катихета: Треба га истерати из школе, нек иде у тамбураше па нек измишља песме! Или, ако не то, онда га бар осудити на једнонедељни пост.

Историчар: Он је учинио два злочина. Један, мањи, што је увредио једну апотекарску породицу и други, већи, што је стих којим је опеван Краљевић Марко, Синђелић и Хајдук-Вељко — оскрнавио опевајући Пају секретара. За ово друго га треба казнити.

Природњак: Човек се узвишеношћу осећаја разликује од животиње. Отуда, на пример, код човека свих ступњева поезије, док је магарац нема. Као што је познато, магарци не пишу песме. Али бива погдекад да људи пишу такве песме да би се могло помислити да су их магарци писали. Према таквим поетама треба применити исте методе које се према магарцима употребљавају, тј. треба им извући уши. То би се могло и према овоме младоме поети учинити.

Математичар: Ја бих из ове појаве извукао корен, односно не корен него бих ја извукао једну корист. Ми имамо овде две познате количине: уврећену апотекарску породицу и писца песме, плус саму песму. Ми би из тих познатих могли добити непознату количину, тј. сазнати који су они остали што пишу песме о својим професорима.

Географ: Ја бих њега у апсу, у школски подрум, па да се потпуно увери о помрачењу сунца, јер такве су песме кадре да баце угарак у домаћи живот И онда није никакво чудо што код нас има толико бракоразводних парница.

Латинац: Мада Хорације вели: Pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas[10], ипак овај ђачки безобразлук премаша све границе. Ја сам за врло строгу казну.

Наставник српског језика: Њега на првоме месту треба казнити што није запетама одвојио споредне реченице, које се налазе у главној, а затим што није на крају друге строфе ставио тачку. Иначе је стих, може се рећи, доста течан; мисао је у свему изражена и, с обзиром на то, могла би се на њега применити и блажија казна.

После овако прибраних стручних мишљења, директор ми се окрете и, после неколико родитељских савета, дочепа се мојих ушију и поче их теглити (природњаково мишљење), а затим ми изрече казну: три дана школскога затвора (географово мишљење).

Тако ме је прва песма отерала у апс, а то ће ме исто постићи и са последњом песмом. Пуних седам година ја сам се, мада ме је то грдних мука стало, уздржавао да пишем песме, па ипак сам једног дана подлегао ономе нагону по коме се човек радо враћа своме првоме греху. Када сам ову другу, односно последњу песму написао, поновило се готово исто што је било и код прве. Није ме, додуше, јурио никакав апотекар, али су ме јурили жандарми; нису ме извели пред директора гимназије, али су ме извели пред председника првостепеног суда.

— Јести ли ви писац ове песме? — питао је председник, онако исто као и директор.

— Јесам! — одговорио сам, пошто је у мени опет сујета победила човека. — Али, молим вас, то је једна шаљива песма, нема смисла схватити је тако озбиљно.

— То је тачно, — вели председник — али, видите, кривични законик и шаљиве ствари схвата озбиљно.

— Па онда — браним се ја даље — та песма и не одговара потребним условима за једну песму.

— Али она потпуно одговара условима које тражи кривични закон за оптужбу, — одговара ми председник.

— Па онда, видите, господине председниче, ја се у неку руку осећам невин, јер ту ми песму није диктовала никаква намера, већ више један нагон.

— Да, да, разумем вас ја, — прекида ме председник — али кривични закон, видите, баш тај нагон кажњава.

— Чудновато! — изненађујем се ја.

Пошто ме је, на тај начин, председник упознао са свима добрим странама кривичнога закона, изјавио ми је да ме тај исти кривични закон кажњава са две године тамнице за увреду Величанства.

Ето, тад сам се зарекао да никад више не напишем песме и отада па до данас упорно одржавам ту дијету и, да видите, добро ми здрављу чини.

10 Сликарима и песницима увек је подједнако дато: на све се осмелити могу.

ДРУГА ЉУБАВ

Прва је љубав онај пожар за који полицијски рапорт вели да му је узрок непознат. Она се пали чим се укреше, као палидрвце, и гаси се сама, као догорео алкохол у шпиритусној лампици.

Прва љубав личи на онај свраб код младог овна, који набада први предмет који сретне не би ли почешао рогове који му се помаљају.

Прва је љубав уједа комарца, који не инфицира крв већ те само натера да се почешеш.

Прва је љубав једна врста регрутације, при којој се неко огласи за способна с тим да одслужи рок кад буде позван.

Прва љубав је опасна само када је уједно и последња.

Друга љубав је у ствари прва.

У другој љубави човек се осећа као да понавља разред, познати су му сви предмети, а ипак нема поуздања да ће испит положити.

Друга је љубав недолечена болест, која се са непажње реконвалесцента повратила.

Друга је љубав одслужење рока у сталном кадру, обавезно за све који мисле да ступе у државну службу.

Али, и без обзира на све ове мудре речи о првој и другој љубави, код мене се прва љубав јавила као покушај, а друга већ као навика. После трагедије којом се завршила моја прва љубав, ја сам осећао потребу да се опет у неког заљубим. Тражио сам на све стране у коју бих се заљубио и, када сам једног дана срео пред школом једно плаво девојче које горко плаче, одлучио сам да се у њу заљубим.

Каже се: девојка која плаче има осећаја, жена која плаче нема их. То ме је определило да се заљубим у девојче са осећајима.

Плаво девојче звало се црномањастим именом Марица и ја га упитах:

— Зашто плачеш, Марице?

Она болно зајеца и исповеди ми се:

— Госпођица ме пред целим разредом назвала гуском, рекла ми да сам глупа гуска... и све се смејале... и...

— Па то није ништа! Због тога не вреди плакати. Шта је то гуска, ништа! О, колико, пута је мени професор, пред целим разредом, рекао да сам глупи магарац, а магарац је много крупнија ствар него гуска. Па, ето, ништа. И твојој учитељици, кад, је била мала, рекла је њена учитељица да је глупа гуска, па, ето, она је данас учитељица.

Изгледа да су моје речи утехе благотворно деловале на душу плавог девојчета. Она диже уплакане очи и погледа ме са пуно поуздања, тако да сам, ја у томе тренутку осетио дужност да наставим тешити је.

— Па онда... гуска... — наставих, тражећи шта бих још могао казати. — Гуска баш није ништа тако... то није увреда. Ето, ја на пример... ја волем гуску.

Она ме погледа значајно, хотећи ваљда да проникне није ли то изјава љубави.

— Јест, ја волем гуску, — наставих, не бих ли искористио и сам то као изјаву љубави. — Нарочито волем батак.

— Како батак? — упита плаво девојче изненађено.

— Па тако, кад мајка испече гуску на пиринцу, ја увек тражим батак.

Сутрадан сам опет срео плаво девојче и затим готово сваког дана. Ми смо се волели и без изјаве љубави. Она је моје речи утехе, којима сам јој први пут пришао, сматрала већ као изјаву љубави. Та се појава јавља и код удовица, које често пута речи утехе сматрају већ као изјаву љубави. А у плавога је девојчета било већ удовичке сентименталности, јер, као што ми је доцније признала, она је пре мене волела једног ђака првог разреда гимназије.

Иако смо се састајали сваки дан после школе и ја је пратио до куће, осећали смо ипак потребу да се састанемо насамо. Љубав само онда има праве дражи кад се заљубљени састану насамо. Уговорили смо да се састанемо у четвртак после подне на старом гробљу. Гробље је, као место састанка, некако одговарало заљубљеној плавој девојци с осећајима и заљубљеноме младом момку који воле батак од гуске.

Састали смо се и разговарали, разговарали дуго и много. Говорили смо о испитима, о њеној госпођици како је строга. Казивала ми је затим да је њена мама данас за ручак правила пуњене тиквице, а ја сам јој се хвалио да смо ми синоћ имали штрудлу са сиром. Разговарали смо још о неким стварима, а затим смо се растали.

Састанак нам је, као што се види, био сасвим узалудан, јер на таквим састанцима треба говорити љубавне речи, а ми смо разговарали оно што смо могли и улицом, кад је пратим до куће.

Али је тешкоћа лежала у томе што ни ја ни она нисмо знали љубавне речи. Лупао сам главу. неколико дана како ли бих дошао до љубавних речи и најзад ми паде на памет једна књига коју моја тетка чита свако вече и при читању уздише и плаче, а кад сврши читање, ставља књигу под јастук. У тој књизи мора да има љубавних речи, јер само при читању таквих књига маторе девојке плачу.

Украо сам дакле једно пополдне ту драгоцену књигу, завукао се у шупу и почео је прождрљиво прелиставати. Заустављао сам се нарочито на странама које су овлажиле теткине сузе и, на таквој једној страни, нађох одиста пуно љубавних речи и, што је још много згодније, говорили су их једно другом двоје заљубљених који су се састали на гробљу. Овако је отприлике гласио тај разговор у књизи, између дон Родрига Мондега и Хуане, сироте девојке, гробареве пасторке:

Дон Родриго: Девојко, исповедам ти се овде, пред овим мртвим сведоцима, да је моја љубав искрена и дубока као што је туга која на овим мртвим пољима почива.

Хуана: Ах, кад бих смела тим речима веровати!

Дон Родриго: Те речи теку са усана и из душе једног племића, коме је реч светиња а за клетва равна вери.

Хуана: Толико је за мене среће у твојој љубави да ја немам довољно храбрости тој срећи да се подам.

Дон Родриго: Ал' имај бар храбрости рећи оно што ти душа осећа...

Хуана: Волим те!

Дон Родриго: Ах, драга моја Хуано!

Хуана: Слатки мој Родриго!

Све су то биле речи као написане за нас. Преписао сам лепо у два егземплара и књигу оставио опет под теткин јастук. Затим сам један препис дао Марици, а други задржао себи, да до идућег четвртка научимо напамет, како би и ми могли на гробљу говорити љубавне речи.

Када смо се идућег четвртка састали, прво што сам је запитао било је:

— Јеси ли научила оно?

— Јесам!

— Дај да те слишам!

Дивно је знала, од речи до речи, напамет. Затим сам ја њој дао мој препис да ме слиша и, мада сам по навици, коју сам у школи стекао, муцао мало, ипак сам знао доста добро. И онда, кад смо већ обезбедили да све глатко иде, почели смо казивати једно другоме љубавне речи, исто онако као дон Родриго Мондега и Хуана, сирота девојка, гробарева пасторка.

Цела ствар је необично успела, изгледали смо као одистински љубавници. Она је врло слатко изговарала оно: „Волим те!“ а и ја нисам муцао кад сам казао: „Ох, драга моја Хуана!“ И мени се и њој допало и одлучили смо да ствар у том смислу наставимо.

Одмах дакле после овога састанка ја сам преписао из оне књиге друго место, које је било још много боље, и дао га Марици да га за идући четвртак научи.

Ах, како би тек тај четвртак успео, али — ја нисам отишао на гробље, где ме је плаво девојче очекивало више од једнога сата. Нисам могао да научим љубавну лекцију напамет и поступио сам исто онако као што бих и у школи у таквоме случају поступио — изостао сам са часа. Боље је добити одсуство но јединицу, мислио сам ја, заборављајући да су одсуства у љубави најопаснија ствар.

Но другачије није могло ни бити, чим су се у нашу љубав увукле лекције. Чак и љубави које се браком свршавају лекције су кадре упропастити, те неће зар моју, кад се зна да сам ја према лекцијама имао исту одвратност као и према кинину и кад се зна да су мене увек силом терали да прогутам лекцију каогод и кинин.

А штета је велика што нисам могао отићи на састанак, јер у овој другој лекцији, коју смо имали да изговоримо једно другом приликом састанка, било је много слађих љубавних речи. Дон Родриго је своју реч завршавао овим: „'Оди, 'оди, љубљена Хуана, на моје груди, наслони твоје усне на моје, нека нам се кроз први пољубац слију душе једна у другу!“ — и затим су се, иза једнога надгробнога споменика, дуго грлили и љубили. Али, као што би ми то место било необично слатко, било је и једно смртоносно место у тој лекцији, које ми је било немогуће научити напамет. Наиме, дон Родриго, да би уверио Хуану у своју љубав, доводи је до споменика на гробу свога деде и овако јој се заклиње:

— „Кунем ти се именом дон Алгуацила од Ла Фуенте, који води порекло од знаменитог Кастилијанца дон Хиацинта Нунеца де Коркуеле, који је лично својим мачем одсекао главу Мухамед абу-Сахибу Барбароси, а чији је унук Дон Пелажио од Мондонеда, са Шпанцима из Кастиље, опколио Гранаду и протерао преко Гибралтара абу-Абдалу Боабдила!“

Можете мислити шта је за мене било научити тако вратоломну лекцију, за мене који сам шест месеци ломио језик да научим реч Артаксерксес и који сам због мисирског крала Узпртезена трипут добио двојку.

Разуме се, кад сам изостао на заказани састанак, почео сам да избегавам плаву девојку, а када сам се једанпут ипак одважио да јој изађем на очи, било је доцкан. Плаво девојче заљубило се у другога.

ОД ТРЕЋЕ ДО ЗАКЉУЧНО ДВАНАЕСТЕ ЉУБАВИ

Љубав је једна врста пијанства. Кад човек превали прву и другу чашу, отвори му се апетит и јави жеђ а онда сручује чашу за чашом. Тако је, отприлике, било и код мене и могу рећи да сам постао прави алкохоличар. Још се не бих отрезнио од прошле љубави, а ја бих већ прихватио чашу која би била преда мном.

Или се можда тиме потврђује моја слутња да је љубав навика, као што је на пример пушење. Има их који никако не пуше, а има их који не могу без цигарете; има их који одмерено пуше, а има их који не испуштају цигарету из зуба; има их који често мењају дуван, због чега их мучи тежак кашаљ, а има их који су кадгод пушили па, увиђајући да им шкоди, напустили дуван да би повратили апетит. Ја сам спадао у страсне пушаче, био сам пушач који је радо мењао дуван и који је одмах палио нову чим би му се угасила допушена цигарета.

Тако сам ја своју младост испунио читавим низом љубави, све док се није десило оно што народ вели: крчаг који често иде на воду мора се једном разбити.

Моја трећа љубав садржавала је већ извесне реалне тежње, које су биле далеко од тога да једем палидрвца или да учим шпанска имена напамет да бих се слишавао иза надгробних споменика. Заљубио сам се био у нашу служавку, која је на вази тежила осамдесет кила и која ми је свом том тежином притискала срце.

Та љубав пробудила се у мени као реминисценција из прве младости, када сам на рукама наше тадање служавке срицао азбуку љубави, васпитавајући се очигледном наставом. И одиста, када сам Фани (тако се звала) изјављивао љубав, мени је треперило наврх језика да узвикнем:

— Ах, душо, зар је мени овога тренутка до шницле, ал' ако је будеш оставила, остави и мало салате. Мени је до тебе, само до тебе. Једва чекам да те притиснем на груди, па макар се шницла и охладила!

Сећам се и једне своје необјављене песме из тога доба:

Ја те, Фани, љубим,
Јер ти је стас голем,
Па ту барем могу рећи:
Имам шта да волем.
Ти си прави терет
На мом срцу бедном;
Да л' ме волеш, Фани,

Ах, реци ми једном?

Ту моју лепу и идеалну љубав разрушила је туђа интрига, као што то често код љубави бива. Чим су родитељи осетили да се ја шуњам по кујни више но обично, отпустили су је из службе и тако, у недостатку предмета, и сама се љубав морала угасити.

Четврта моја љубав била је једна ученица више женске школе, црних, жарких очију и несташна осмејка. Ал' то је била нека врста писмене љубави, јер ми никад нисмо ни речи проговорили, већ смо, после првих измењених осмеха, једно другом писали, непрестано писали. То је опет имало ту корисну страну што сам се ја у Тој преписци много више вежбао у исказивању мисли но у писменим задацима: „Испеци па реци!“ и „Познај самог себе!“ И не само што сам се вежбао у исказивању мисли већ и у употреби свих синтактичних знакова, јер сам их ја све од реда нештедимице употребљавао, како ниједан знак не би могао пожалити да сам га мање употребио од осталих. Такво једно моје љубавно писмо гласило је на пример:

Душо!!!

Ја, те љубим?... свом душом и; свим „Срцем“, бића, мог?! Ја те молим. — да ми, на ово Писмо! одговориш; што пре?.....

Твој љубећи те, ах; до Гроба?

. . . . . .

Њена су писма била без икакве интерпункције, што значи да је била слаба из српске граматике, кад се није, као ја, служила синтактичним знацима.

Љубав се ова није свршила, она се просто угасила. Она је једног дана престала да ми одговара на писма и ја сам једног дана престао да јој пишем. И тако смо полако и нечујно заборавили једно на друго.

Моја пета љубав била је једна глава сентименталнога романа, који није ни завршен. Заљубио сам се у једну госпођу, која је била двадесет година старија од мене, али је имала тако примамљиве јамице на образима, тако ситне, беле зубе и тако сочна уста, да бих ја целим телом задрхтао када би прошла крај мене.

Ја јој ту љубав нисам смео да изјавим, бојећи се да ме не би исмејала, а бојећи се донекле и њенога мужа, који ми је био необично одвратан. Изгледао ми је као дивља звер, која је канџама шчепала јагње па га коље и замишљао сам себе ко светога Ђорђа, на беломе коњу, који спасава девицу. Нисам ни слутио тада да се те бедне девице необично пријатно осећају у канџама таквих дивљих зверова.

Та љубав моја остала је и вечита тајна моја, коју никоме нисам исповедао, до једноме јастуку, који сам грлио и љубио кад год бих сам остао код куће и коме сам упућивао пуно слатких речи, које су се односиле на лепу госпу са јамицама на образу и сочним устима.

Код шесте љубави дотерао сам до пољупца. То је уједно био мој први пољубац, а први пољубац дође му као нека мала матура, после које дете прелази у више разреде, где се учи виша математика љубави са свима познатим и непознатим количинама.

Док га нисам окусио, ја сам о пољупцу мислио да је то само једна нешто слађа бонбона, али чим сам наслонио усне на усне, ја сам из основе променио мишљење. Мени се први пољубац учинио као чаша пенушавог шампањца, од које на уснама осетиш неку сласт, затим ти узавре и узбуди се крв, засјакте ти очи и замути глава. И, чудновато, чим сам одвојио усне са усана, ја сам се осетио наоружан искуством, које је у љубави тако исто потребно као и у свима другим појавама живота.

И као што искуство увек доноси разочарење, тако се то и код ове моје љубави десило. Уосталом, разочарење је најобичнији и облигатан крај свију љубави.

Моје седме љубави, за дивно чудо, не сећам се. Знам да сам је волео и знам да је она мене волела, знам да смо се једно другом заклињали да ћемо се и иза гроба волети, па ипак, ето, не могу да се сетим која је то била.

Срео сам једном једну лепу госпу, која се пријатно насмешила на мене, и мени сену кроз главу: да није то случајно она коју сам заборавио. Прибрао сам сву одважност и пришао јој:

— Госпо, да ли се ви сећате, јесам ли ја који пут вас волео?

— А откуд ћу ја то знати?

— Морали би знати, јер ја извесно нисам пропустио да вам то кажем.

— Нисте ми никад казали.

— Штета!

Другу једну госпођу сам чак и уверавао да је то она али се не сећа можда, на што ми је она врло поуздано одговорила:

— Не, господине, ја имам тачан списак свих с којима сам се пре удадбе волела и ви нисте у томе списку!

И тако се, ето, и крај свих напора, не могу да сетим моје седме љубави.

Осма ми је љубав од почетка до краја била по рецепту који је уопште усвојен за љубав. Она је имала богату, плаву косу и сјајне црне очи и волела ме је врло искрено. Она је чак захтевала од мене да јој се закунем на верност, а заклела се и она мени. А једнога дана — мало времена после заклетве — заљубила се у другога.

Девета љубав била је, као оно у Вуковој збирци народних песама, то исто само мало друкчије, те је чинила утисак подгрејаног јела. Она је имала богату црну косу и топле плаве очи и волео сам је врло искрено. Ја сам чак захтевао од ње да ми се закуне на верност, а заклео сам се и ја њој. А једнога дана — мало времена после заклетве — заљубио сам се у другу.

Десета моја љубав, то вам је једна весела трагедија, која ће вас можда и интересовати.

Упознао сам се најпре са њеним мужем, који је био необично љубазан према мени. Он ме је одвео и својој кући и представио ме својој жени, једној враголастој, малој дами, која је била говорљивија очима но језиком. Ја сам већ од првога сусрета био заљубљен у ту женицу и

био сам необично срећан кад год би ме муж позвао да их посетим. Изгледало ми је да и она мене радо гледа, јер, кад год бисмо остали тренутак два сами, она је бивала много љубазнија према мени но кад је муж био присутан. Но ни муж није био мање љубазан; напротив, он ми је поклањао нарочито поверење и показивао ми се врло искрен пријатељ.

Једном смо приликом, он и ја, шетали врло дуго усамљеним стазама парка, и тада се међ' нама водио овај чудан разговор:

— Колико сам могао приметити, вама се допада моја жена? — поче он сасвим мирно и хладно разговор.

Ја се ужасно збуних и поцрвенеше ми уши као архимандритски појас.

— Ја... овај — почех да муцам — да... госпођа је врло љубазна... ја је особито поштујем.

— Та идите, молим вас; нашто то устручавање! Ми смо већ толико пријатељи да смемо и отворено говорити. У вашим годинама се млада жена не поштује, но се воли. Зар не?

— Али... овај... како то... ако ви сумњате штогод...

— Ама не сумњам, човече, апсолутно не сумњам, но сам просто уверен да сте ви заљубљени у моју жену. Само, да бих вас умирио, изјављујем вам одмах да се ја не љутим на то. Нимало, верујте ми, нимало!

— ???!!!

Поразиле су ме његове речи. Зинуо сам и гледао га. Цео сам се претворио у знак питања и дивљења.

— Ви не можете да ме разумете! — наставља он. — Па да, мало чудно изгледа да ја као муж, али...

Мени у том тренутку паде на памет да ме је овај нарочито завео на усамљене стазе, да хоће да изазове моју исповест и да ми скреше у груди пет револверских метака, те узех врло одлучно да се браним.

— Али, господине, ја одбијам од себе то да ја гајим према госпођи такве осећаје. Ја њу само поштујем.

Он разумеде мој страх и одмах похита да ме охрабри:

— Ви можда зебете да ја имам какве зле намере према вама. Боже сачувај! Исповедићу вам се и тада ћете већ разумети.

Он поче затим једним пријатељским, поверљивим тоном:

— Видите, млади пријатељу, ја и моја жена смо у рђавим односима. Још више него то, ми смо и пред бракоразводном парницом.

— Ви!? — згранух се ја.

— Ви не верујете зар?

— Али то је немогуће!

— То је могуће, пријатељу, и нека вас нимало не вара околност што се ја и моја жена иначе лепо односимо. То долази отуда што се ми споразумно растајемо. Она неће мене, а ја нећу њу, зашто — немојте питати. За вас је, међутим, оваква ситуација врло повољна. Ако успете са својом љубављу код моје жене, имаћете је једнога дана слободну И потпуно вашу. Само, да би то било, ја и ви треба заједнички да радимо, треба да се пријатељски испомажемо...

— Заједнички?

— Да, да! Ја ћу са своје стране све учинити што би вам могло помоћи, а ви би, са своје стране, могли мени помоћи.

Ја сам још увек са чуђењем посматрао овога чудноватога мужа, који настави:

— Да бих лакше добио бракоразводну парницу и, да би се ова решила у моју корист, мени би необично био потребан један доказ, који засад још немам. Тај доказ могли би бити ви!

— Ја?... Како?...

— Врло просто. Мени је потребан доказ да је моја жена неморална...

— Али...

— Чекајте, молим вас. Може она бити морална или неморална, то је за мене индиферентно, али је мени потребан један такав доказ, а тај доказ могли би ми ви дати, ако уложите само мало добре воље.

— Не разумем?

— Разумећете. Јесте ли већ изјавили љубав мојој жени?

— Али...

— Слушајте, ви морате с тим пожурити, ја ћу вам већ дати прилике. Изјавите јој што пре. Ако би се она опирала и бунила, ви немојте попуштати, навалите. Деведесет одсто жена буни се против изјаве љубави само зато што је то ред. Дакле, пожурите и навалите! Чим пристане, ви се немојте заустављати само на изјави; најгоре пролазе код жена они који се заустављају на пола пута. Навалите дакле и тражите састанак, тајни састанак. Она ће се извесно још више бунити, рећи ће вам: „Ах, тако далеко не, то не!“ али је то фраза, коју жене кажу са онолико исто искрености са колико вам се трговац куне говорећи вам: „Верујте ми, толико мене то кошта!“ На крају крајева, ако сте истрајни, ви морате успети. Она ће пристати на састанак, али ћу бити сметња ја. Ми ћемо се, ја и ви, споразумети и ја ћу, рецимо, отпутовати.

Све са већим дивљењем слушао сам овога чудноватога мужа.

— Е, сад долази оно што је најглавније. Ви ћете отићи на састанак, а ја, међутим, нећу отпутовати, као што сам жени казао, већ ћу остати и са два грађанина, као сведоцима, банућу у кућу баш кад се ни ви ни моја жена не надате. Ако би ви успели да у томе тренутку будете без панталона, утолико боље. Моја ће жена, разуме се, цикнути и пасти у несвест, а ја ћу скочити на вас, оборићу вас на земљу, изгазићу вас ногама, затим ћу вам разбити песницом нос и ишчупаћу вам прамен косе, колико отприлике у бесу један праведан муж може ишчупати; узећу ваше панталоне као корпус деликти, а вас, онако у гаћицама, избацити из куће. Све то, разуме се, пред двојицом грађана. Ето, разумете ли сад?

— Али, господине...

— Знам, ви се буните због батина. Е па, господине мој, љубави нешто морате жртвовати; љубав тражи жртве. У средњем су веку ритери гинули да би изабраници свога срца доказали љубав; зашто не би дакле и ви били један такав ритер и пристали да извучете батине?

— Да, али какав бих ја изгледао у очима госпођиним?...

— У моменту кад сте без панталона, изгледали би врло добро. Затим, кад би извукли батине, ви би извесно изазвали сажаљење, а не заборавите да је сажаљење често извор најдубље љубави.

— Да, али та ружна улога коју ми нудите?

— Ама, човече, реците ми, какав сте ви ђак били из математике?

— Рђав!

— То се види. Овде ви имате пред собом један чист и јасан рачун. Моја жена добија бракоразводну парницу као морална, чиста, исправна жена а међутим млада и лепа. Шта ће бити онда? Грабиће се за њу и узеће вам је испред носа. А обрните ствар, па ћете видети како стоји. Моја жена губи парницу као неморална, компромитована са вама и шта јој остаје онда? Остајете ви, разумете ли, ви!

Овај је човек имао одиста силну логику, штета само што је та логика почивала на батинама.

При растанку звао ме је да му дођем по подне, а, када сам отишао, нисам га затекао код куће. Очигледно је да је овај човек сматрао да смо већ закључили погодбу и почео је већ да ми даје прилике за прве кораке.

Међутим, ја сам био донео другачу одлуку. Казаћу госпођи цео свој разговор са њеним мужем, она заслужује да према њој будем искрен.

— Госпо, ја бих имао са вама нешто да говорим, имао бих много да вам кажем, — отпочео сам ја узбуђено.

— Тако? — учини она.

— Да... — замуцах, не знајући како да почнем — ви видите, ваљда, ви сте увидели... овај, да... колико вас ја поштујем.

— Хвала вам, господине!

— Само што се тај осећај, који ја зовем поштовање, друкче зове у овим годинама у којима смо ви и ја.

— Е, зар друкче, то нисам знала! Па како се другаче зове? — упита она смешећи се више очима но уснама.

Ја се за један тренутак домишљах, најзад преломих и одважих се:

— Тај осећај се зове љубав!

— Тако дакле! — рече она мирно. — Уосталом, ја сам то већ очекивала.

— Очекивали сте? — преплаших се ја да јој није штогод муж говорио.

— Да, прочитала сам ја то из ваших очију, из вашег понашања, из свега.

— А?...

— А одговор, хтели сте да питате?

— Да! — једва и преплашено прошапутах.

— Будите само стрпљиви. То вам могу рећи тек кад се уверим колико сте ми одани.

— Ох, кад би ми дали прилике да вам То докажем.

— Разуме се да ћу вам је дати и то одмах. — Она поћута мало, а затим настави: — Видите, драги пријатељу, ја и мој муж смо у рђавим односима. О, више него то, ми смо пред бракоразводном парницом.

— Исти почетак као и код њеног мужа.

— Верујем — настави она — да вас то изненађује, јер вас буни то што се ја и мој муж иначе лепо опходимо. То долази отуда што се ми по споразуму растајемо. Ја нећу њега, а он неће мене, а зашто — немојте питати. Ако су ваши осећаји, које сте ми исказали, искрени, онда је све ово што сам вам рекла само повољно по вас, али ви ми морате у овој борби са мојим мужем н помоћи.

— О?...

— Ви би ми могли необично много помоћи. Мени би требало што више доказа о моме исправноме држању у браку. Ја их имам, али би ми требао и један еклатантан доказ, јер мој муж би желео о мени обратно да докаже.

— Да, познато ми је, то сам хтео и да вам кажем...

— Ево дакле какав је мој план. Ви ћете доћи к мени једнога дана и часа који вам будем одредила. Ја ћу у томе тренутку имати у другој соби спремна два грађанина као сведоке; они

ће ту бити случајно и не знајући зашто су ту. Ви ћете ми изјавити љубав гласно, што гласније; ја ћу вас одбити речима да сам ја удата и часна жена, али ћете ви навалити, па чак покушати и да ме пољубите. Ја ћу тада дићи ужасну дреку, тако да ће она два грађанина морати дојурити у ову собу; тада ћу вам ја, пред њима, опалити шамар, почупаћу вам косу и налетећу на вас ноктима и гребати вас немилостиво по лицу. Затим ћу замолити она два грађанина да вас и они пропусте кроз шаке и да вас избаце из куће.

Можете мислити како ми је било. Какав је ово брачни пар са нагоном да мене туче? И откуда долазим ја да се на мојим леђима расправља њихов брачни спор? Јер, као што видите, пристао ја уз мужа или уз жену, предстоје ми увек једне батине. Сва је разлика у томе што бих једне батине извукао у панталонама, а једне без панталона.

После дужег размишљања, нашао сам да је најсретнији излаз из ове ситуације, као и излаз из ове љубави, — да се ја некако нечујно и невидљиво извучем. Тако сам некако и учинио.

Тек после неколико месеци срео сам се једанпут на улици са њима. Млади пар, чије међусобне тужбе леже пред конзисторијом, ишао је под руку, а са њима и један младић.

— Где сте ви, где сте ви? — повикаше и једно и друго у један глас, као да би свако за се хтео рећи: А што ми измаче кад смо тако лепо удесили ствар! Ја се извиних некако и са саучешћем погледах онога грешнога младића, којега извесно, место мене, хватају за доказ.

После ове бурне, моја дванаеста љубав била је врло тиха, још мало па побожна. А она је одиста и личила на икону. Била је издужена и бледа лица, глатка чела и црне, дуге косе, са светлим раздељком на темену; малих, пурпурних усана и благих очију које су скривале дуге трепавице.

Била је необично нежна и тиха, скромна и срамежљива. Када сам јој изјавио љубав, она је најпре оборила поглед, поруменела, зажмурила и дуго ћутала. Најзад је дигла главу и рекла:

— То сте ми сад казали, па никад више!

Када сам јој једном стиснуо руку, она је најпре оборила поглед, поцрвенела, зажмурила и дуго ћутала. Најзад је дигла главу и рекла:

— То сте сад учинили, па никад више!

— Па лепо, реците, на који начин да вам искажем своју љубав?

— Мени је довољно да вас видим само и, ја вас молим, задовољите се и ви тиме да ме видите само.

И тако се цела та љубав састојала у гледању. Гледао сам је и она мене; виђао сам је и она мене. А једнога дана, нисам је видео ни она мене, и затим је нисам више виђао ни она мене.

Изгледа да је ова љубав била нека врста дијете или поста, тако потребног стомаку покваренom од љубави, као што је био мој. И ја сам тај пост сасвим хришћански издржавао. Требало је дијетом окрепити стомак да буде кадар сварити тринаесту љубав.

Q. B. F. F. F. S.

Q. b. f. f. f. s. пише у врху докторских диплома. Quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit!), што у слободноме преводу значи: „У добри час!“ или: „Но, хвала богу једанпут!“ Изгледа да је то заједнички узвик и универзитета који се опрашта студента који му је досадио учењем, и студента који се опрашта универзитета који му је досадио мучењем. На мојој дипломи, коју сам добио по свршеном универзитету, нису била исписана горња слова, али сам ја, кад сам је се дочепао, из дубине душе ускликнуо:

Q. b. f. f. f. s!!

На врху моје дипломе, највише ако би се могле исписати речи нашега професора кривичног права: „Има казнимих дела, која се на извесноме месту и у извесној средини не прогањају, јер их је друштво легалисало путем предрасуде, заблуде, обичаја, навике или погдекад и путем закона“.

Читаоци ваљда не очекују да са њима прођем цео онај пут којим сам ја доспео до универзитетске дипломе, и то можда да прећем сво универзитетско школовање по предметима, онако као што сам то учинио код средње школе. Ја бих од ове књиге, у, том случају, начинио врсту енциклопедије, науке која пружа сва знања, са свима условима да ниједно не научиш. И ко зна не би ли то, када бих говорио о свакоме предмету посебице, натоварило и мени и читаоцима једну много већу опасност на врат. Могло би се десити да изазовем професорску полемику, а позната је ствар како су професорске полемике и опширне и досадне. Сећам се једнога уредника повременог часописа, који се преварио те пустио професора да напише „реч-две“ о уџбенику другога професора. Није ни слутио каква га је гуја тога тренутка ујела, јер кад је пустио већ напад, морао је и одговор, па затим одговор на одговор, па одговор на одговор одговора и тако даље редом, у бесконачност. Та два професора заузела су грешном уреднику пола листа и терали су се годинама из броја у број. Читаоци су почели јавно да негодују, претплатници да враћају лист, а уредник очајно да чупа себи косе. Најзад, као једини начин да се спасе ове професорске беде, престао је са листом и одселио се у једну варошицу где нема професора, пошто је претходно, лично од министра просвете, добио гарантију да се у тој варошици неће ускоро отварати гимназија.

Један амерички уредник је у том погледу био много практичнији. Да би се обезбедио од сличних евентуалности, он је у заглавље листа ставио овакав поднаслов: „Лист за све јавне интересе као и за сваку јавну реч, изузимајући професорске полемике“.

Да бих дакле све те могућности избегао, боље је да прескочим универзитет, као што сам га у ствари и прескочио, и да се једнога дана нађем са Q. b. f. f. f. s. дипломом пред вратима универзитетске зграде.

Излазећи још из ректорове канцеларије, где сам диплому примио, и силазећи низ степенице, мислио сам: сад су све стазе живота преда мном отворене, мој је цео свет, у руци ми је онај кључ што свака гвоздена врата отвара; у руци ми је Аладинова лампа, пред којом се стене отварају; у руци ми је само да помислим, па ће ме диплома одвести тамо где сам пожелео. Али — кад сам се једном нашао на улици, пред вратима универзитета, ја сам стао збуњено пред питањем: хоћу ли лево или десно?

Развио сам још једном и прочитао још једном диплому, ту на улици, и тек сад увидео да ми она не нуди ништа више до бити или чиновник или глумац.

Чиновник?

Одиста примамљив позив. Захтева се да не мислиш и зато добијаш уредну месечну плату. Довољно је знати превити табак и превити леђа; имати високо мишљење о своме претпостављеноме, а врло рђаво мишљење о ономе који је пре него он био на томе месту; ласкати старијем од себе и натресати се над млађим од себе; извежбати ухо да не чује све, а око да не види све; умети, према потреби, у ономе што је црно назрети и погдешто бело, а у ономе што је бело погдешто црно; умети читати између редова, зажмурити на једно око, задржати зубима језик, љупко се смешити кад си увређен, благодарити кад си изгрђен и бити обавезан кад си награђен. Ако све то савладаш и све преживиш, живећеш сто година и дочекати луну пензију.

Адвокат?

Одиста примамљив позив. У теорији: браниш невинога и прогониш кривога, а у пракси: браниш кривог а прогониш невиног; јер кад би се остало при теорији, адвокатски би позив постао илузоран. Невиног, ако је већ невин, није потребно ни бранити; кривога, ако је већ крив, прогони сам закон и без адвоката. Стога је најбоље немати посла ни са невинима ни са кривима, утолико пре што је врло тешко знати ко је невин а ко крив па се бавити само продавањем савета, јер то је једина срећна професија која продаје савете; све остале, као што су родитељи, учитељи, професори и кућни пријатељи, дају их бесплатно. И што је најглавније, када као муштерија одеш адвокату, ти немаш права ни да пипнеш савет па да кажеш: „Имате ли ви на лагеру какав бољи квалитет?“ Немаш право ни да му вратиш савет па да му кажеш: „Слушајте, господине, овај вам је савет нешто прокисао и заудара на буђу!“ Немаш никаква права, па свиђао Ти се савет или не свиђао.

И замислите још каква би то пакосна шала судбине била: ја, који нисам никад у животу послушао ничији савет, сад да продајем савете.

Новинар?

Одиста примамљив позив. Реч, која је иначе код нас тако јефтина, која се не штеди, баца се, растура, расипа, ти претвараш у трговачки артикал и продајеш је по скупе новце. Не мораш ништа знати, па ипак важиш за човека који све зна; не мораш бити мудрији од оних који ћуте, па ипак ти говориш у њихово име.

И колико чаробништва у томе позиву. Дотакнеш ли се само тајне, она престаје бити тајна; дотакнеш ли се само чијег угледа, то престаје бити углед; дотакнеш ли се само чијег мира, тај престаје бити миран. Претвараш вино у воду и воду у вино; црно замазујеш белим, а бело црним; дижеш мртве Лазаре из гроба, а живе Лазаре сахрањујеш. Кадар си измити без сапуна, обријати без бријача и опрати веш без цеђа.

Глумац?

Одиста примамљив позив. Позив узвишен, ван дневнога, далеко од свега што је профано — изузимајући позоришног благајника. Позив који најдрскије и најочитије утврђује факат да се велика реч, реч истине, реч правде, реч љубави, реч свега узвишенога може само онда рећи јавно ако се покрије и окити лажима. Храмови, палате, градови, шуме од намолованога платна; круне од хартије, одело од лажнога злата, мачеви од дрвета; и лажне сузе, лажни уздаси, лажна узбуђења и лажне радости, а све то да би се рекла она велика, она вечита реч. Где је оно срећно детињство коме је превртнуто корито служило као престо, на коме је седео цар излизаних колена на панталонама и поцепаних лактова на капуту, са једном гушчијом перушком за капом? Па ипак, дечја је машта умела да замисли на његовим плећима хермелине, на глави круну и да верује да на кориту седи миропомазаник и да му са страхопоштовањем шапће: „Ваше Величанство!“ људи то називају дечјом наивношћу, а колико је неискреније наивности и лажне спољашности потребно да би се лудима приказало то што деца себи маштом стварају.

И зато, ваљда, што глумци казују велику реч истине, под шареним и лажним орнатима, назвали су их свештеницима Талијиним. Кад сам први пут, као дете, чуо да глумце називају свештеницима, ја сам се овако домишљао: онај што игра љубавника мора да је архимандрит; онај што игра интриганте мора бити да је окружни прота; онај што игра комичне улоге мора бити да је председник конзисторије, а онај што игра Краљевића Марка и размахује буздованом мора да је ђакон, јер и наш ђакон тако кади о служби као да му је буздован у руци. Доцније сам појмио и признао да су глумци одиста свештеници, само без свештеничких прихода, без чинова, и без црвенога појаса, јер би им овај спао са мршава трбуха.

Оно што је у глумачкоме позиву нарочито пријатно, то је што он своју јавну реч, свој посао, своју задаћу, врши маскиран. То чине, додуше, и сви остали у животу, само је разлика између њих и глумаца у томе што глумац узима на себе праву маску, маску која одговара роли коју изводи: себичност маскира као себичност, злобу као злобу, а пакост као пакост, док у животу то другаче бива, тамо се једна рола игра а друга маска ставља. Политичар, на пример, на своју себичност ставља маску родољубља; насилник на своје насиље ставља маску правде; богаташ на своје зеленаштво ставља маску доброчинства; распуштеница на своје искуство ставља маску наивности, а злобник на своје савете ставља маску пријатељства.

И када су сви ови позиви, са свима својим добрим странама, прошли крај мене, ја сам још увек, са дипломом под пазухом, стајао нерешен куда ћу и на коју страну: у адвокате, новинаре, глумце или чиновнике?

Кажу, добро је у недоумици обратити се искуству, иако ја лично о искуству немам тако одлично мишљење. Вели се: искуство је мајка мудрости. Можда, али је лакомисленост мајка искуства, јер, да нема лакомислености, не би било ни искуства.

Распитао сам се где је биро искуства и у које доба прима клијенте и обратио сам му се:

— Имам диплому универзитета која ми даје могућности да будем адвокат, новинар, глумац или чиновник. За остале су ми професије затворена врата овом дипломом. У недоумици сам на коју ћу страну?

— Иди у државну службу! — одговори ми искуство.

— Ја бих радије какву слободну професију.

— Коју?

— Адвокат, на пример.

— Адвокат? — учини искуство и узнесе обрве на чело. — Ако се држиш закона, остаћеш гладан целога живота, а ако ћеш мимо закона, онда не мораш, брате, у адвокате. Отиди у шуму па пресрећи путнике, тако ћеш брже стећи а никакве ти школске квалификације за тај посао нису потребне. Или шта друго: да браниш невине или можда криве? Невини мало плаћају, а кривци немају пара. Или да дајеш, можда, савете женама како да се разводе са мужевима, или кирајџијама како да не плаћају киријy, или сеоским председницима општина како да се извуку од суда због поједене порезе. Све су то ситна посла. Друго је то да ти падну шака браћа која су наследила богатог оца, па још да успеш да их завадиш. Јер браћа кад се заваде, терају парницу кроз цео живот, па ти, као адвокат, у ствари постанеш наследник онога великог имања и на рачун тога наследства живиш као мали бог. Јест, ал' такве су прилике ретке, на то не можеш поуздано рачунати.

— А новинар?

— Новинар? — учини искуство и поново му се узнеше обрве на чело. — Одиста, водити јавну реч врло је мужаствен позив, па ипак тај тако мужаствен позив састоји се из женских особина. Добар новинар мора најпре бити необично радознао, мора завлачити нос и у ствари које га се ништа не тичу, мора бити лајав на перу и мора, то нарочито, умети да преувеличава ствар. А то преувеличавање ствари доноси му нарочита и свакодневна задовољења: јуре га жандарми са позивима јуре га увређени са револверима; налећу на њега жене са амбрелима, пишу му анонимна писма, грде га, и за све то сатисфакција му је: што га високо цене и што је ниско награђен.

— А глумац?

— Зар глумац?

— Да!

— Одиста, — учини искуство и узнеше му се опет обрве на чело. — Одиста, много истине у лажљивости тога позива и много лажи у истини тога позива.

— А слава?

— И заборав!

— Аплаузи, овације?

— И звиждање.

— Венци?

— И празан стомак!

— Па ипак, глумац је бар љубимац публике...

— Које и до којих граница? Има две публике, једна која симпатише твојој уметности и друга која јој симпатише док си млад. Она прва заборавља те чим сиђеш са позорнице, а она друга чим ти се прва бора испише на челу.

— И онда... шта онда дакле?

— Сви путеви воде у државну службу. Обрати се мајци држави и подојиће те. Свакога двадесет и шестог пружиће ти дојку, а ти само наслониш усне и срчеш и ни о чему не бринеш.

— Али — буним се ја — зар се баш мора у државну службу?

— Па, брате, држава те је школовала па је право да ти она и плати то твоје школовање. Не мислиш ваљда да ова твоја диплома има какву вредност за заложну банку или, можда, да представља какву вредност која би се могла на берзи котирати. Не, брате, то само за државу може имати вредности.

Искуство је искуство и ваља му се потчинити. Закуцао сам једнога дана на државна врата. Дочекао ме је, у име државе, човек са обезбеђеним годинама службе и подваљком, који је као државно сисанче стекао. Поднео сам моју диплому и он баци немаран поглед на њу па, пошто ме одмери, рече:

— Нема потребе. Имамо довољно чиновника!

Вратих се очајан, али ми рекоше, што дотада нисам знао, да на држави има неколико врата а не само једна, као што сам ја дотада мислио. Заредих на сва врата редом и свуд затекох људе са обезбеђеним годинама службе и са обезбеђеним подваљком и свуд ти људи немарно завирише у моју диплому и свуд ми рекоше:

— Нема потребе. Имамо довољно чиновника!

Разочаран, ја се сетих опет искуства, те пођох њему:

— Држава ме неће!

— Куцао си?

— Јесам!

— На сва врата?

— На сва!

— Па шта веле?

— Ништа. Ја имам утисак као да ми ова диплома смета.

— Можда, врло је могуће! — учини искуство као размишљајући о нечем. — Одиста, заборавио сам рећи да би то могла бити сметња. Писменост код државе не представља највећу вредност; напротив, неписменост је врло цењена. Универзитетска је диплома највећи луксуз у Србији. Него пођи ти опет на иста врата, али послушај ме: крij као змија ноге да си свршио

универзитет. Реци да си неписмен, да си само омирисао неку школу и, видећеш, свуд ће те лепо дочекати, свуд прихватити, свуд понудити.

Охрабрен новом надом, ја стрпах универзитетску диплому у поставу од капута и закуцах опет на државна врата.

— Господине начелниче, — почех врло обазриво, како човек са обезбеђеним државним подваљком и годинама службе не би ни из једне једине речи наслутио да сам свршио универзитет — дошао сам да вас замолим за службу.

— Шта си свршио?

— Па... некаквих четири разреда гимназије, али нисам положио испит.

— А јеси ли писмен?

— Нисам баш као што треба, али поучићу се.

— Сасвим, сасвим! — одговори начелник. — Ако будеш вредан, поучићеш се. Ето, ја сам свршио два разреда гимназије, па шта ми фали.

И тако добих прву неуказну службу, у којој сам се својски старао да испољим што више неписмености, што ми је обезбеђивало сјајну каријеру. Ту бих каријеру ја одиста и направио да моје колеге, чиновници, не прокљувише однекуд да сам свршио универзитет и денунцираше ме код претпостављених. Претпостављени ме одмах узеше тога ради на зуб, начелник чак рече да сам ја фалсификатор, који универзитетску сведоџбу преправља у сведоџбу четвртог разреда Гимназије; почеше ме прогањати и најзад и изагнаше.

Али ја, од тренутка кад сам сазнао за путеве којима се добива служба, нисам се већ тако олако подавао очајању. Пустио сам да прође извесно време, док се у владиним круговима заборави да сам свршио универзитет, и упутио се начелнику другога министарства.

— Господине начелниче, — отпочех снисходљиво и изјавих жељу и молбу.

— Шта си био досада?

— Па... био сам поднаредник.

— А јеси ли што учио?

— Нешто мало... у војсци.

— Доста, брате, сасвим доста. И ја сам био жандармеријски поручник, па ето, хвала богу! Да су Карађорђеви устаници били писмени, не би се никад ова држава ослободила!

— Сасвим! — кликнуо сам ја усхићен.

И ја опет добијем неуказну службу, у којој бих можда далеко дотерао, али отпоче однекуд страховита кампања противу мене. Најпре печеше да стижу министру анонимна писма, у којима му се доставља да сам свршио универзитет, па онда стручни гласник службеника истог ресора у коме сам и ја поче отворено да пише: „Не може бити напретка овој

струци догод се у њу увлаче и људи који су свршили универзитет!“ Затим овај покрет узе и шире размере, те у скупштини паде и једно кратко питање: „Зна ли г. министар и води ли о томе рачуна што се у државну службу увукао и један човек који је свршио универзитет?“

После тога, разуме се, није ми било више опстанка и ја сам се једнога дана опет нашао на улици са Q. b. f. f. s. Да бих умирио савест, дао сам да ми се урами та диплома и обесио сам је крај урамљене дипломе којом сам примљен за редовног члана неког певачког друштва.

Кад сам и тај посао обавио, те дипломи одредио њено право место, ја сам опет стао, пред питањем: лево или десно? Адвокат? Новинар? Глумац?

Па ипак, држава је као рођена мајка; учини ти неправду, али ти учини и љубав те заглади неправду. Такав је случај био и код мене. Видећи ме да сам се о својој судбини замислио и, претпостављајући да ћу се ја још дуго мислити, држава ми је притекла у помоћ. Да би ми дала могућности да смислим шта ћу, упутила ме је у Пожаревачки казнени завод, са пресудом која ми је обезбедила две пуне године размишљања између четири тамничка зида.

Одиста, ретка пажња од једне државе.

ТАМНИЦА

Међу првима у моме новоме друштву пришао ми је један вашарски кесарош, мигнуо оком на мене, као да би хтео рећи: „Познајемо се са аранђеловачког вашара!“ и пружио ми пријатељски руку.

— Добро дошао, новајлија!

— Боље те нашао, пријатељу!

— А ухватише браћа, а, ухватише?

— Ухватише!

— А ти други пут пази кад завлачиш руку у туђ џеп. Оно, и мене су ухватили, али ја сам хтео да одсечем кесу, а то је мало тежи посао.

— Ама нисам ја за то осуђен.

— Ниси? — изненади се кесарош. — Него? Можда за злонамерну паљевину?

— Не, брате!

— Или као малолетни саучесник у убиству?

— Није ни то!

— Него?

— Написао сам једну песму.

— Песму? — насмеја се кесарош. — Причај ти то, пријатељу, другоме коме.

— Одиста ти кажем.

— Чудо не кажеш, осуђен си што си ишао у цркву на службу божју.

— Ако хоћеш, веруј ми.

— О, мај, то сад први пут чујем. А је л' свако који напише песму треба да буде осуђен на робију?

— Требало би, али, знаш како је, многи се извуку. И обично се извуку они који напишу рђаву песму.

— А твоја је песма била добра?

— Све судије првостепеног суда и судије касације тврде да је добра.

— А колико су те осудили?

— Две године.

— Ајаој! А мене за крађу годину дана. Мора да је то неки гадан посао — писање песама.

— Разуме се да је гадан. Мучиш прво себе док је напишеш, па мучиш уредника да ти је штампа, па онда мучиш оне који је читају, па државног тужиоца да те оптужи и, најзад, судију да те осуди.

— А зар ниси имао олакшавне околности?

— Ама, зар се ти и у томе разумеш?

— Како да не разумем, зар је мени ово први пут! Знам цео кривични закон напамет. Ниси, дакле, имао олакшавне околности?

— Имао сам их.

— Које?

— Добро владање.

— То је, брате, отежавна околност. Код нас ако си доброг владања, то ти је сигурно да ћеш страдати, а ако си сумњивог владања, можеш још некако и да се извучеш. Заузме се за тебе и адвокат, и сресни начелник, и председник среске партијске организације, па прођеш. Ето, мени је баш сумњиво владање помогло те сам осуђен само годину дана. А имао си ваљда и признање?

— Јест!

— Ето ти, знао сам! А и то ти је отежавна околност. Кад те ухвате на делу, признај. То разумем, То се мора признати, али ако ти признаш и кад те не ухвате на делу, онда је то отежавна околност. Јест, у пресуди пише да ти се то рачуна као олакшавна околност, али те, заједно с том околношћу, отерају на робију, па шта ти онда вреди.

— То јест!

— А кад изађеш одавде, хоћеш ли опет да пишеш песме?

— Нећу више!

— Па дабоме. Никакве хасне немаш, а лежиш бадава робију. Него ако хоћеш да ме послушаш кад се пустиш одавде, да отпочнемо заједно посао.

— Какав посао?

— Па да сечемо кесе по вашарима. Знаш, кад смо удвоје, онда лакше иде. Ти га завараш или му прићеш да припалиш цигарету, а ја му одсечем кесу. После делимо.

— Није то посао за мене.

— Него шта је?

— Ја сам свршио универзитет.

— Универзитет? Обеси ти то мачку о реп.. Овај универзитет овде, што га сад свршаваш, ако ти донесе штогод у животу, а онај што си га ти свршио обеси мачку о реп. Шта може оно да ти донесе?

— Могу да постанем велики чиновник.

— Па утолико пре извежбај се да сечеш кесе.

— Могу бити и министар.

— Можеш, ама и то ти не вреди ако се не научиш да сечеш кесе. Мислиш ти: тако се то пролази кроз живот са универзитетом и са песмама. 'Ајд' ти пиши песме а ја ћу да крадем, па ћемо се срести кроз једно двадесет година. Упамти, срешћемо се. Ја, ако не догурам да будем народни посланик оно догураћу сигурно да будем председник управног или надзорног одбора какве банке. Ти ћеш тада проћи крај мене излизаних панталона и излизане памети и скинућеш ми дубоко капу и изјавићеш ми своје поштовање и понудићеш ми да ми, за педесет динара, напишем честитку у стиховима за мој рођендан. Јавиће се, вероватно, дотле и једна или две књиге твојих песама, са твојим потписом, али ће се јавити дотле и стотине хиљада акција са мојим потписом. Твојим ће књигама сваки дан падати цена, а мојим ће акцијама расти; твоју ће књигу ценити двојица-тројица таквих као што си ти, а моје ће акције имати цену и на самој берзи; теби ће се смејати кад прођеш кроз чаршију, а о мени ће се с поштовањем говорити. Је ли тако?

Са запрепашћењем сам слушао кесароша, којега ћу одиста срести кроз двадесет година.

— Е па, кад ето признајеш да је тако, а ти ми реци сам: који је универзитет бољи за живот, да ли онај што си га ти свршио или овај што га ја сад свршавам? Размисли добро, размисли!

И размишљао сам, дуго сам размишљао о томе, јер, ако ништа друго, тамница је бар за размишљање необично погодна установа, а размишљање је једина и бесплатна и безопасна забава човекова. Само, треба умети размишљати, јер има их који ни то не умеју.

Моја данашња куварица, госпа Ленка, тврди, на пример, да не уме да размишља, онако исто као што не уме да прави кнедле од сира и питу са орасима.

— Па добро, госпа-Ленка, кад сте били млађи, јесте ли онда умели да размишљате?

— Нисам.

— Ви сте удовица, према томе сте били удати. Е па зар приликом удаје, кад сте се имали одлучити хоћете ли поћи за покојника, зар нисте онда размишљали?

— Нисам.

— Како то?

— Па ја и покојник смо се израније познавали и, кад сам ушла у седми месец нашега познанства ја сам се без размишљања удала.

— Лепо, то је одиста врло могуће на тај начин. Али, када сте се упознали са покојником и кад вам је то познанство имало да донесе онај седми месец познанства, зар ни онда нисте размишљали?

— Нисам.

— Како то?

— Па у таквим се приликама обично не размишља.

— Ви сте после годину дана брачног живота остали удовица; нашли сте се без заштите, без потпоре, а живот је тако тежак. Јесте ли бар онда размишљали?

— Нисам ни тада.

— Зашто?

— Па била сам млада и лепа.

— Сасвим, сасвим! Али, госпа-Лено, отад је прошло много времена; прошла је и младост и лепота и ви сте, по свој прилици, имали често прилике да размишљате?

— Имала сам; али нисам размишљала. Не умем, нисам се вежбала па не умем.

— Како то не умете?

— Па ето, тако! Прекодан сам у послу, па ми и није до тога да размишљам, већ остављам за увече. А увече легнем, пребацим покривач преко главе и кажем сама себи: е 'ајд' сад, Лено, мисли о тој и тој бризи. И почнем лепо, а тек мисли наједанпут пођу у раскорак, скрену и оду на деведесет и девету страну. Ето тако, не умем да размишљам, па то вам је.

А није то случај само са госпа-Леном. Мени се и један начелник министарства жалио да не уме да мисли, у што ме је необично лако убедио. Па ипак сам му, из учтивости, рекао:

— Али како, забога?

— Тако, господине, не умем. Понесем ја кући акта, какав важнији предмет о коме ми треба добро размислити пре но га реферишем министру. Кажем сам себи: е, о овоме ћу озбиљно промислити, и развијем акта на сто и наслоним главу на руке и почнем мислити. Али се ред мисли код мене овако отприлике развија: ово потраживање деоничарског друштва није ни у ком случају административни спор, према томе Онај млади инжењер опет је данас пролазио покрај моје куће, а моја жена чини ми се да је била на прозору; уосталом... Да ми је само знати што је слудовао Антоније Ђорђевић те назидао трећи спрат на кући, јер ако узме човек у рачун да... Мораћу да опоменем сутра господина Панића да не доводи више свог ловачког пса у канцеларију, јер где би нас то одвело ако сви чиновници почну доводити своје домаће животиње у канцеларију, што уосталом... Баш ми се пријео нешто пилећи паприкаш са ноклицама, мораћу ујутру да кажем Нати да ми спреми, а могла би... Па добро, зашто је Петковић предао кључеве трговачком суду кад му је посао ишао необично добро, или је то можда... — Па се наједанпут тргнем и сетим се да су преда мном акта и да сам ја о њима узео размишљати, те се приберем, вратим се себи и узмем поново размишљати: ово потраживање деоничког друштва није ни у ком случају административни спор, те према томе... Нико други није могао написати министру оно анонимно писмо о набавци дрва за огрев министарства него онај Арса писар из трећег одељења, а тај исти Арса... Баш штета што ми се разбила ова ћилибарска муштикла, а тако сам је волео... Како би било да сачекам оног инжењера на прозору па да му проспем бокал воде на главу... — Ето, тако то иде редовно. Просто не умем да мислим, па то ти је!

А како би спасоносан санаторијум за те који не умеју да мисле била тамница, иако је њу држава установила, бар у погледу политичких криваца, баш за оне који умеју да мисле. Одвојен потпуно од хуке живота и од догађаја, одвојен од вреве и комешања светског, као робинзонски усамљен чувар куле светиље, који посматра буре на пучини које не допиру до њега, човек се између' четири тамничка зида повлачи у себе, збере све мисли те као рефлекторска жижа обасјавају предмет на који се простиру.

И како је то прекрасна панорама када се из усамљености посматра свет кроз такво једно стакло на догледу као што је апсански прозор!

Као набујала река тече живот широким стазама; тече и руши препоне, разрива обале, крха бране, плави долине и односи собом све, све што нађе, све што збере. Читав корзо људских врлина и људских слабости дефилује испред стаклета на овоме чудноватоме догледу. О, колико новина, колико занимљивости и колико истине која се голим оком не опажа!

Ја сам све те слике познавао док сам и сам био на тој стази, али одавде, увеличаване стаклетом, оне сасвим друкчије изгледају. Ено је невиност, на пример, са кратким сукњицама више колена, са ажур-чарапама кроз које се виде румени листови, у провидној хаљини која јој оцртава све чаробне угибе на телу и са деколтеом из којега вире набрекле дојке. Ено га поштење, обукло лудачку кошуљу, натакло на главу шарену капу са прапорцима и поскакује пеливански и хистерично се церека. Ено га и доброчинство, истурио му се сити трбух као у породиље, дигло главу увис осврћући се лево и десно у очекивању да му свет скида капу и клања му се. Ето је одмах затим и сујета, пре гола но обучена, те јој се кроз танку кожу истурај у кости и сагледа свако ребро; покварених зуба и усахлих дојака, нафракана и навучених образа, као оне женске што их ноћне патроле збирају са улице. Ено је и гордост, обесила три лисичја репа позади, задела неколико обојених гушчијих перушака у капу, узнела главу и стаје на жуљ свакоме трећем пролазнику. Ено је и злоба, укусно и лепо одевена, љубазна и предусретљива, са једним топлим осмехом на уснама и мачијим погледом. Ено је и матора уседелица правда, заменила лажнима поиспадале зубе, задигла сукњу те јој се види доњи прљави веш; метнула мутне наочаре на нос да би сакрила разроки поглед; подметнула читава повесма вуне у груди да би формирала усахнуле дојке из којих још и данас доји човечанство. И

за њима још многи, још врло многи; родољубље, лицемерство, себичност, врлина, порок, лаж и истина, и сви други, сви који изблиза, када си међу њима, нити изгледају тако одевени, нити су таквога понашања какво се кроз ово стакло на догледу сагледа.

А овај доглед, тамнички прозор, има и ону другу познату особину истинскога догледа. Кад гледаш кроз мало стакло на велико, онда се предмет који гледаш увелича, и обратно: кад обрнеш доглед, и гледаш кроз велико стакло на мало, тада се предмет умањи. Тај је експеримент необично занимљив и даје се необично лепо извести баш кроз доглед који представља апсански прозор.

Видиш, на пример, кроз велико стакло увеличанога политичара, великог државника, чија свака реч бележи епоху у развитку државе, чији сваки корак представља корак историје, чијој се мудрости гомиле клањају и који масама замењују олимпијске богове који су живели међу људима. А обрнеш ли ону другу страну догледа, те погледаш кроз велико стакло на мало, ти видиш умањеног државника; видиш себичњака чија је свака реч срачунато лицемерство, чији је сваки корак грабљиви потез, коме се клањају и кога обожавају плаћене гомиле и који је као старозаветски сараф ушао у храм господњи ради пазара.

Или: на велико стакло видиш увеличану племенитост гласовитога мецене и добротвора. Његова дарежљива рука блажи сваку беду и јад; његово племенито срце саучествује у свакој невољи. Он је већ многу сузу утро, многи бол олакшао, многу беду ублажио; њега невољници за живота сматрају свецем и његова је душа, по смрти, обезбедила себи место у рају. А обрни сад стакло на догледу, па ћеш видети окорелог зликовца, који је читав низ сиротиње оглобио, који је многе и многе куће до темеља разорио, који је ближњему залогај из уста отимао, а сад, ситним доброчинствима, проглашава кроз новине своју племенитост не би ли успавао савест и не би ли успавао власти које мимоилазе ове бездушнике скривене иза маске доброчинства.

Па онда, кроз оно велико стакло видиш увеличанога књижевника, или научника, за којега се вели да казује последњу реч, чије се име исписује увек у врху и са поштовањем изговара, којему се они који га опкољују стално диве — како ономе што је написао тако и ономе што ће написати, над којим виси венац славе и пред којим су пантеонска врата широм отворена. А кад окренеш ону другу страну, стакло које умањује, ти видиш један обичан професорски тип, какви се у великих народа броје на батаљоне; видиш човека који своје аковче знања целога живота претаче, видиш научника који као каква модискиња сваких шест месеци рекламира нову робу којом се снабдео за ту сезону, напоминьући узгред да распродаје стару по сниженој цени, и видиш човека који на нашој наивности зида своју лажну величину.

И колико других и колико другачих слика кад посматрате свет кроз стакла која увеличавају и која смањују! А то и једно и друго стакло тамнички је прозор пре но ма како усавршени амерички доглед.

ВОЈСКА

Човеку двапут у животу узимају меру дужине и ширине тела; једанпут кад ступа у војску и други пут кад умре. Што га мере кад умре, то разумем, то има и своје практичне примене, али зашто га мере кад треба да ступи у војску, то не разумем. Веле зато што се у војску не примају људи узаних груди, а ја ни код једне професије нисам срео толико узаних груди као у војсци.

То премеравање човека кад ступи у војску зове се: комисијски преглед. Такав комисијски преглед врши се такође два пута у животу, једанпут кад се осигурава живот код каквог осигуравајућег друштва и други пут кад се осигурава смрт, ступањем у војску. И као што вам окретни агент осигуравајућег друштва вели: „Осигурајте се на живот да би спокојно могли умрети!“ тако вам и одушевљени војник вели: „Умрите спокојно да би могли вечито живети!“

Разуме се, не мислим ја да уписати се у војску значи претплатити се на смрт. Зло би било кад би тако било. Напротив, то вам је као код лутрије; чешће је случај да не извучете згодитак но да га извучете, те према томе уписати се у војску пре би значило купити самртни лоз, од којих тек један мали проценат извлачи згодитак. Само што се за те згодитке може рећи да су у буквалном смислу речи згодици.

У томе смислу нам је врло мудра и примамљива објашњења давао и наш каплар Љуба који нас је свесрдно хтео да убеди о лепоти војничког позива: „У рату се никад не зна ко ће погинути, а ко неће. Често пута баш онај погине који мисли да неће погинути, а не погине онај који мисли да ће погинути. Дабоме да би за одржавање реда и дисциплине много боље било кад би се унапред знало ко ће погинути. Толико и толико њих треба да погину, каже мени командир, а ја лепо одредим: ти, ти, ти, ти и ти, и расходујем те, и ти лепо погинеш, па чиста ствар и уредни спискови, па човеку чисто мило да ради. Ал' не зна се, него како се деси, јер сваки метак не погађа. Твоја је дужност да погинеш; ако не погинеш, ти ниси крив!“

Стога можда мени и изгледа ова комисија која врши преглед регрута врло слична оној коМисији на кланици која одабира оно што је за клање, а одбацује оно што није. Јер, одиста, регрутна комисија има једну чудну логику: оно што није способно за живот она проглашава да није способно ни за смрт, а оно што је способно за живот она проглашава да је способно и за смрт.

Пошто вас комисија прегледа и огласи за способна, ошишају вас и обуку вам униформу, и од тога часа постајете једнообразан. Ви ступате у војску са два образа, али војне старешине налазе да у војсци није потребно имати тако много образа и зато вам, одмах у почетку службе, сведу образе на један.

Једнообразност у војсци састоји се у овоме: бити ошишан до главе, бити обучен у униформу и не мислити ништа. Нарочито не мислити, то је један од најбитнијих услова једнообразности.

— Војник није зато ту да мисли! — објашњавао нам је каплар. — Шта би онда радио г. мајор кад би сви ми мислили? Имаш да слушаш, ето ти, а не да мислиш!

Не зна човек уопште шта да ради на крају крајева у животу: да ли да мисли или да не мисли. У школи ти кажу: „Учи се, синко, да мислиш, јер тешко теби ако уђеш у живот а не знаш да мислиш!“ А кад свршиш школу, ти ступаш у војску, кажу ти: „Немој мислити, ниси дошао овде да мислиш!“ Ожениш ли се, жена ти каже: „Моје је да живим и гледам кућу, а твоје је да мислиш!“ А држава, опет, отера те на две године тамнице зато што си мислио.

Е па, ко сад ту да му погоди шта је боље: мислити или не мислити? Они који мисле тврде да је боље не мислити, а они који не мисле тврде да је боље мислити. „Док сам ја мислио и размишљао, дотле онај брат крцкао пару по пару, па ено га: он сад богат човек, а ја дувам у празне песнице“, — вели један који је промашио живот. „Кад год сам о чему дуго мислио, испало ми је наопако, а што год сам ћоравачки урадио, добро се свршило“, — вели искусан човек. Тако веле они који се кају што су мислили, а тако веле и они који нису мислили. „Да сам ја само мало мислила, не бих одиста пошла за тебе“. — вели млада жена своме постаријем мужу. „Нисам, брате, мислио, а да сам мислио, не би ми се десило то и то“, — жали се онај који не може да поврати оно што је изгубио.

Слушајући ове жалбе, човек се одиста мора питати: шта је боље, мислити или не мислити? Изгледа, ипак, да то иде по професијама; има професија код којих се мора безусловно мислити, а има их које не траже то баш као неопходан услов. Тако, на пример, у оне прве, који безусловно морају мислити, спадају шофери, кочничари, пилоти, машиновође и крмари на лађама; све остале професије, као: државници, професори, књижевници, чиновници виши и нижи, свештеници и официри, спадају у онај други ред.

Кад си обукао униформу и престао да мислиш, ти си онда војник, и стављају те у фронт, где те прво уче равнању. Томе равнању, на које се у војсци врло много полаже, циљ је да све људе ставе под конац и да их навикну да не истрчавају један испред другога. Војничке старешине троше врло много и снаге и времена на то корисно звање, тако да код војника равнање постане права навика, па ипак, кад изађе у живот, не уме да сачува ту лепу навику. Можда и зато што се у животу више цени истрчавање испред фронта.

Друго чему те уче у војсци, то је: да идеш у корак. Не смеш изостати нити смеш претећи, већ ићи истим кораком као и онај до тебе, као и онај испред тебе и као онај иза тебе. Не вреди ти ништа твоја универзитетска диплома, нити ти она даје права да начиниш какав крупнији корак, већ мораш да идеш упоредо, корак у корак, са човеком који се у војсци ошишао први пут у животу и који у војсци сазнаје како му је презиме. Сећам се да сам једном у Македонији видео коња и магарца упрегнуте у иста кола, те су морали ићи у корак. И колико је пута сиромах коњ покушавао да направи већи корак, да пође брже, али се сви ти покушаји разбијали о магарчеву упорност, који није хтео да миче брже, или који би чак и стао у место, а погдекад, у својој философској расејаности, пошао и на сасвим супротну страну од коња. Да је у војсци слободно мислити, о овој би се слици дало размишљати и могла би можда да послужи као згодно упоређење.

Чим сте научили да идете у корак, почну вас учити да трескате ногом о земљу. То је трескање ногом о земљу тако важна ствар да онај водник чији вод тако треска да пршти калдрма под цокулом добија нарочите похвале. Зашто је потребно да војник у маршу тако

треска ногом, то ни данданас не знам, сем ако то не одговара ономе пропису у егзерцирним правилима по коме је „кретању циљ да се известан простор прође за извесно време са што мање умора“, или је можда то услуга коју војска чини општини и држави, набијајући у вароши калдрму, а ван ове — друмове.

То трескање ногом о земљу остало би за мене и даље нејасно, да ми ту скоро нису објаснили да су га, као врло важну Војничку потребу, измислили и потурали у егзерцирна правила лиферанти цокула за војску.

Кад си научио да се равнаш и да корачаш, онда те уче како ћеш да поздрављаш старешину. Не поздравити у друштву, то је неучтивост, али не поздравити у војсци, то је читав злочин. Стога се тој обуци посвећује нарочита пажња, и стога су војничка правила у том погледу врло исцрпна и врло јасна. Из тих правила ће војник најпре научити: кад сретне старешину кога треба да поздрави, он треба при поздраву да окрене главу на ону страну с које старешина пролази, а не на супротну, што се мора сматрати као врло разложан пропис. Затим, војник мора научити и тај важан пропис да је дужан поздравити старешину кад пролази крај њега, а не, рецимо, кад га је већ прошао. „У извесним приликама — примећују правила врло мудро — може војник поздравити старешину и раније него што је прописано, ако примети да га старешина погледа а има изгледа да га доцније неће погледати“. Одиста је то лепа и похвална појава: колико овакви прописи дају слободне иницијативе војнику.

Иначе, то вежбање за поздрављање не спада у тешка вежбања у војсци, па ипак су мене поједини прописи бунили. Јасно ми је било како треба да поздрави прост војник, али у егзецирним правилима има и пропис о добошарима и трубачима, како су они дужни поздравити старешину. Па и то би се дало разумети, али за музиканте правило прописује да су дужни одати поздрав „према својству њихових инструмената“. То нисам могао никако да разумем. Рецимо, онај што свира у пиколо, ако хоће да поздрави старешину „према својству свога инструмента“, дужан је, чим му се приближи официр, да звижди. Лепо, то разумем. Рецимо, и бубњар, ако хоће да поздрави старешину „према својству свога инструмента“, дужан је, чим му се приближи официр, да груне песницом у леђа првога који се пред њим нађе. Лепо, и то разумем, али како би „према својству својих инструмената“ имали поздравити своје старешине они што дувају у хеликоне, блехане басове? Такав би поздрав, ако би се извео „у својству њихових инструмената“, могао бити чак и неучтивост.

Кад си и ту важну обуку, поздрав, свршио, онда ти даду пушку, и од тога тренутка не припада пушка теби, већ ти припадаш пушци, тј. пушка је главна ствар, а ти му дођеш као неки прибор уз пушку. Ти можеш, на пример, бити и прљав, али пушка мора бити чиста; теби слободно може да се окрњи нос, уво, прст, али на пушци не сме бити покварен ни један шраф; ти можеш и да се изгубиш, можеш чак и да погинеш, ако ти то чини задовољство, једном речи: можеш не бити на броју, али пушка мора бити на броју. Кад се ти покваришь, добијеш, рецимо, врућицу, или уганеш ногу, или ти се вежу црева, или ти се одвоји бубрег од ртењаче, они те пошљу у амбуланту, тамо ти даду неколико грама кинина, зује ти по неколико дана уши, па се опет вратиш у фронт, а ако се пушка поквари, образује се комисија, прегледају је са свих страна, проучава се ствар, пише се реферат, пажљиво се пакује и шаље на оправку, па се здрава здравцата враћа у фронт. Тебе узму из куће у војску и не дају твојим родитељима никакав реверс, а после две године или те врате или не врате, па ником ништа. Док пушку морају да узму на реверс и у реверсу да назначе да су примили у исправном стању, па тако и да врате. Не врате ли је, настају истраге, реферати, комисија, одговорности и шта ти ја све знам.

Кад добијеш пушку, прво учиш да пуцаш из празне пушке, и кад би се остало при томе, човек би одиста изнео из војске једно врло корисно знање. Пуцање из празне пушке има своје

врло широке примене у животу. Највише у политици, али тако исто често и у науци, литератури, а најчешће још у приватном, мислим нарочито у домаћем животу.

Али се у војсци не остаје само при пуцању из празне пушке, већ ти једног дана дају метак у шаке, а на извесном одстојању наместе неку наказу, човека од крпа, и ти се учиш да га гађаш. Тај човек од крпа врло храбро и хладнокрвно стоји испред пушчаних цеви, верујући наивно да ће човекољубље ипак утицати на већину војника да га промаше, што обично и бива.

Ја сам увек био мишљења, које ни данас нисам променио, да би тог човека од крпа требало обући у униформу среског начелника На тај начин постигло би се двоје, прво: велика већина наших војника из народа гађала би пажљиво и много прецизније, а друго: ти би војници изнели из војске једно врло корисно знање које им је тако често потребно у животу када се одмеђу од власти. А то је ваљда и смисао егзерцирних правила, по којима: „Циљ је јединачке стрељачке обуке да се сваки појединн војник васпита и научи да уме и може самостално с разумевањем и чврстом вољом да врши све своје дужности у борби и онда кад није под надзором власти“.

Кад научи војник да се равна, да иде у корак, да треска ногом о калдрму, да поздравља, да пуца у човека и да ништа не мисли — онда је то пола војник. Друга је половина теорија.

— Војник је састављен из теорије и праксе! — казивао би нам каплар, који ту мудру реч није могао наћи нигде записану, али који је ипак то морао негде и некада чути.

Ја не знам како би се дао замислити човек, или — ако баш хоћете — и војник, састављен из теорије и праксе, али војници, вероватно, то овако замишљају: регрут, доведен од куће онакав какав је, није ништа више него само теорија, али тај исти регрут кад научи да се равна, да иде у корак и да треска ногом о калдрму, то је већ спојена теорија и пракса, и то је онда војник. Пушка у руци регрута који не зна да пуца, то је само теорија, али кад тај регрут већ научи да убија људе, то је онда пракса, и та пракса у заједници са теоријом чини целога војника.

Уосталом, теорија је нешто што је одиста и најпрактичније у војсци, јер смо од ње изнели најшира и најкорисниja знања. Тако, на пример, на теорији смо од каплара научили шта је то отаџбина и шта је то четка, па онда смо научили шта је то држава и шта је то порција; па смо научили шта је победа а шта чешагија, и многа и многа друга корисна знања која је немогуће овде изређати. Између осталога, на теорији смо сазнали од каплара да је сваки Србин војник целога живота, све до смрти.

— Ти одслужиш рок и одеш кући, али опет си војник. Немој ти да мислиш да те војска избрише из свог списка. Јок, брате, него те кроз цео живот зивка кад год отаџбини затребаш!

Ја сам се тек много доцније уверио да је ова теорија капларова врло тачна и да се човек одиста целога свог живота не може да откачи од војске, већ да га једнако зивкају.

Једнога дана, неколико година пошто сам одслужио војску, добијем ја акт преко полиције, којим ми се саопштава да приликом изласка из војске нисам при предаји ствари предао чешагију, те се позивам да пристанем тој и тој јединици, магацин број 3, и да однесем чешагију. Ја превијем акт и напишем јасно и разговетно ћирилицом, да сам ја служио у пешадији, те према томе никакву чешагију нисам ни могао имати, а да сам је имао, ја бих је редовно предао. Мислио сам: довољно је то и тако написати па бити миран, али није тако било.

Прошло је додуше годину-две дана на миру, али се једног дана опет појави акт којим се од мене тражи чешагија. Одговорио сам као и пре неколико година, али ми то није ништа помогло: где год сам се макао, ишао је за мном акт којим ми се тражи чешагија. Мењао сам министарства, мењао струке, и свуда је дошао акт којим ми се тражи чешагија. Отишао сам са службом у иностранство, дошао је за мном и акт; отишао сам у бању на лечење, дошао је за мном и акт; покушао сам да се настаним у селу да живим, дошао је за мном и акт којим ми се тражи чешагија.

Кад сам већ увидео да ћу због те чешагије изгубити живце, да бих се ослободио напасти, узмем једног дана акт собом и потражим лично дотичну јединицу и њен магацин бр. 3, где ме врло љубазно прими један расходовани капетан. Објасним му ствар; кажем да сам служио у пешадији, те да — према томе — нисам ни имао потребе од чешагије, те то мора да је каква заблуда.

— Друга је ствар да тражите ћебе, то разумем, сваки војник прима ћебе, али чешагију! Шта ће, молим вас, једном пешаку чешагија?

— Сасвим, сасвим! — рече капетан убеђен и узе перо те записа моје објашњење и испрати ме умирујући ме: — Добро сте урадили што сте дошли лично да се објаснимо; то сте требали и раније учинити, па вас не би толико узнемиравали.

Отишао сам мирне душе и умирених живаца, али, што рекао онај каплар: „Немој ти да мислиш да те војска избрише из списка. Јок, брате, него те кроз цео живот зивка!“ тако и код мене, после годину дана појави се код једног кварта акт којим се сад у мене тражи чешагија и ћебе. И тај се акт наврзе на мене и поче ме гонити из канцеларије у канцеларију, из државе у државу, из године у годину. Почех понова да губим живце; почех се носити мишљу или да се испишем из поданства српског или да извршим самоубиство. Најзад, опет као пре, узех акт, одох у дотичну јединицу, магацин бр. 3, али не затекох више тамо оног расходованог, већ једног прекобројног капетана.

— Разуме се! — рече он кад му рекох све по реду — сва је погрешка у томе што је мој претходник погрешно записао ваше објашњење. И откуд код вас чешагија? Којешта — пешак и чешагија, а и ћебе, молим вас, морали сте вратити. Ћебе се не може појести, морали сте га вратити. Друга је то ствар, рецимо, порција. Војник одиста порцију чешће пута изгуби, или му украду.

— Да, порција, то је друга ствар! — одобравам му ја и одлазим, весео што сам најзад ствар објаснио те заувек отклонио напаст која ме је већ почела и у сну гонити.

Како сам се лепо и пријатно осећао неколико година, све док једнога дана не паде у једноме варошком кварту акт којим ме команда позива да вратим: чешагију, ћебе и порцију. И од то доба, а томе је већ неколико година, тај ме акт непрестано гони, гони, гони, гони до истраге, тако да будан стално шапћем а у сну стално сањам: чешагију, порцију и ћебе. Та су ми се три предмета тако прикачила, тако прилепила да, када би нешто, не дај боже, у нас било племства, ја бих слободно могао из њих комбиновати свој племићки грб. На развијеном пољу, које би представљало ћебе, укрштена чешагија и порција.

Али на тај сам се начин бар и уверио да је истинита реч капларева: да Србин мора целога живота бити војник или бар одржавати везе са војском. Да сам то знао, могао сам и остати у војсци, утолико пре што сам имао врло лепих изгледа за брзо напредовање. Ево, на пример, сад је већ четрдесет година како сам ја каплар у српској војсци, и, ако бих се у свакоме

чину толико задржао, могао бих једнога дана, за сто двадесет година службе, дотерати и до наредника.

Уосталом, мој војнички положај има једну нарочиту драж. Најпре ту што сам доајен српских каплара, а затим ту што смо Наполеон и ја два најзнаменитија каплара у европским војскама. Наполеон је знаменит по томе што је своју капларску титулу заменио царском, а ја по томе што своју капларску титулу пуних четрдесет година нисам никојом другом заменио.

БРАК

Моја тринаеста љубав, то је — моја жена. Ја сам одавна знао да је број тринаест малерозан, али нисам знао да то и у љубави важи. Да сам знао, ја бих тринаесту љубав прескочио и одмах бих се четрнаести пут заљубио, или бих можда тринаесту љубав увео у списак под 12а.

Али и то 12а кадро је гдекад да направи велике збрке. Сећам се једнога хотела у бањи, где је хотелијер, хотећи да угоди предрасудама гостију, прескочио собу број 13, па је обележио две са дванаест, 12а и 12б, које су заузела два брачна пара и почела у почетку погрешно да улазе једно другом у собу, а затим се тако измешали, тако међу собом бањски збркали, да се најзад морао и сам полицијски комесар умешати, да расправи ко од њих припада соби а, а ко соби б. Али, најзад, то још и разумем: због собе која носи број 13 упасти у туђ брак, али због тог фаталног броја упасти у свој сопствени брак, то се могло само мени десити.

И упао сам тек што сам се ослободио тамнице, тако да ја нисам ни осетио оно задовољство које осуђеник осети кад се дочепа слободе. Из школе у војску, из војске у тамницу, а из тамнице у брак. Изгледа као да би то и имао бити ред ствари у животу: — у школи прибираш потребна знања за живот, а у војсци и тамници се вежбаш за брак. У војсци се научиш дисциплини и безусловној послушности према команди, а у тамници се научиш да кроз прозор, иза решетака, посматраш живот, али ти да не учествујеш у њему.

То упоређење брака са војском и тамницом колико је пакосно толико је још и нетачно. Најзад, могло би се још и допустити да између' војске и брака може бити неке сличности, али не и између' тамнице и брака. У војсци, на пример ,сем безусловне послушности, учиш још да идеш у корак, што је необично важно за брак; па онда, учиш се да се на команду окрећеш лево и десно, што такође има своје примене у браку; па се учиш да чуваш стражу, што може врло често да ти затреба у браку; учиш се још да будеш храбар према непријатељу, што ти ипак не смета да му окренеш и леђа, што такође бива и у браку; и учиш се, најзад, шта је то чаркање, шта сукоб, препад, а шта отворена борба, шта изненађење, шта брза одбрана, бочни напад, узбуна и шта ноћна служба. А све су то појаве тако честе и у браку.

За тамницу се већ не може рећи да има толико сличности са браком, јер, на пример, за тамницу не би могла да важи она реч која важи за брак: „То је кавез код којега би птица која је унутра волела да је напољу, а она која је напољу волела да је унутра“. Па ипак, између' тамнице и брака има једно упоређење које би могло донекле, али само донекле, да се примени. То је оно по коме је брак робија; и то: првих пет година робовања у тешком окову, других пет година у лаком окову, трећих пет година робија без окова, док четвртих пет година осуђеник постаје слободњак, који се иначе слободно креће, а само увече долази у тамницу на ноћивање.

Има још једна већа разлика између' брака, тамнице и војске, па и између' школе и брака, и према тој разлици очигледно је да се брак не може ни упоређивати нити тражити у њему какве сличности са овим установама. И школа и војска и тамница имају свој одређени рок

службе, док га брак нема. У школи се зна, на пример, колико година имаш да учиш, и ти запнеш па је свршиш, а кад се дочепаш дипломе, ти немаш више посла са школом. То исто и код војске, код које је јасно и законом прописано одслужење рока, а то исто, најзад, и код тамнице. Осуде те, изреку ти пресуду, па макар она гласила и на двадесет година, тек ти знаш рок и догледаш крај својој невољи, ма колико далек он био. Код брака тога рока нема, и само се тако може разумети онај грешник који је, о двадесетпетогодишњици брачног живота, дакле, приликом сребрне свадбе, овакву пригодну реч одржао својој жени: „Видиш, жено, да сам ја тебе пре двадесет и пет година, на дан наше свадбе, или, рецимо, сутрадан, убио, ја бих одлежао својих двадесет година робије и сад бих већ пет година био слободан, а овако...!“

И одиста, ако би будућности било намењено да изведе какву реформу брака, онда би прва брига те реформе била да у браку одреди рок.

Ако је брак нека врста дуга човечанству, дуг је само онда дуг кад има одређен рок. И што је главно, када би имао одређен рок, брак би се можда могао и уредити на банкарској основи. Сваке године би се извршило инвентарисање, извео биланс, утврдила актива и пасива и — ако је пасива већа од активе, предали би се кључеви трговачком суду, и готова ствар. Док тако не буде, брак одиста личи на акционарско друштво, где дивиденду вуку гдекад пунице, свекрве и свастике, а гдекад и какав кућни пријатељ.

Ако је пак брак једна дужност према отаџбини, онда би га бар требало тако удесити да се држава одужи признањем за добро и савесно вршење те дужности. Не мислим да би држава имала даровати медаље за храброст, за грађанске заслуге и за ревносну службу, иако би таква одликовања била врло подесна и у браку, али да нађе можда који други начин којим би се одужила онима који до краја испуне своје брачне дужности.

Један мој пријатељ, бавећи се мислима о односу државе према браку, дошао је био на срећну идеју, како би се на тај начин чак дала извести и најкоренитија реформа брака када би се завели указни бракови. Ја не знам како би, по њему, изгледали ти указни бракови, али свакојако да би тада важило не само указно склапање бракова већ и премештаји, унапређења, стављање у пензију, отпуштање из службе због неспособности, па можда чак и помиловања од даљег издржавања брака.

Били би то необично занимљиви укази којима би се мужеви премештали по потреби службе, чиме би се бар озаконила појава која се и иначе у животу тако често дешава; па укази којима се мужеви, на основу § 70, стављају у стање покоја, чиме би се такође озаконила појава која се и иначе у животу тако често дешава, и, најзад, отпуштање из државне службе, чиме би се такође озаконила појава која се и иначе у животу тако често дешава.

Ја лично нисам се никад бавио мислима о реформи брака, убеђен да је он већ давно и реформисан и деформисан. По моме мишљењу, највише ако би се могло што учинити за брак, то је потреба да се приступи његовој репарацији. Да се одржи једна зграда, која је зидана на каменим темељима, мора се оправљати, препокривати, кречити, дограђивати и замазивати, а брак, који је назидан само на међусобно датој речи, пред свештеником, — па се никад не репарира. О овоме би морали повести озбиљно рачуна сви поборници одржавања данашњега брака и постарати се да се и брак понекад препокрије, догради, окречи и замаже.

Уосталом, тешкоћа реформе брака лежи и у томе што нико ни до данас није начисто с тим шта је то брак. Мало је појава у животу о којима је тако много размишљано, и тако много казано, као што је то брак, и мало је појава о којима постоје тако разнолика и противречна мишљења, која једно друго потиру и искључују. Почевши од онога баналнога: да је брак пакао, и противног му мишљења да је брак рај земаљски, и сва остала мишљења крећу се између

таквих крајности. Зависи, изгледа, од тога чија су то мишљења: нежењених или ожењених, очараних или разочараних. Покушај науке да се и она уплете у објашњење брака као појаве свео се на голе речи и празно философирање. Или се зар може сматрати за решење проблема једно овакво мишљење једног философа: „Брак је морална заједница заснована на неморалним односима; тежња за одржањем свога ја заснована на одрицању свога ја; удвостручавање својих дужности на бази преполовљених својих права“.

Или ви, можда, мислите да би друге науке, свака са свог гледишта, умеле што поузданије рећи од философије? Ја мислим, када би их консултовали, да би њихови одговори гласили овако отприлике:

Историја: Брак је једна од ретких историјских појава, код које се освајач потчињава побеђеноме.

Математика: Брак је збир двеју непознатих количина из којих треба извући корен. Резултат би имао бити минус, а ако се ипак у браку појави једно плус, онда се таква једначина свршава бракоразводном парницом.

Литература: Брак је интересантна прича, гдекад и роман, са необично лепим почетком који личи на лирску песму, али често са рђавом садржином и још чешће са неочекиваним свршетком.

Граматика: Брак је именица мушкога рода који се у животу потчињава законима женскога рода. У граматици има, али у животу нема једнине, а множина се само онда да поднети кад је не чине више од два лица.

Геометрија: Брак чине две паралелне линије, које полазе упоредо у живот и никад се не могу да сретну.

Физика: Брак је појава код које два тела имају за одржавање еквилибритета заједнички, но замишљени, ослонац, те услед тога врло лако губе равнотежу.

Хемија: Брак је једињење два елемента, од којих ипак сваки задржава своје особине. Једна кап стране киселине, канута у то једињење, врло га лако нагриза и раздвоји у саставне делове.

Географија: Брак су два пола која, зближена, достижу тропску, а удаљена — враћају се својој леденој температури.

Као што видите, ни ови одговори нису нас нимало приближили решењу питања, те би можда оправданије било да се оканемо науке и да се обратимо људима. Брак је ипак установа коју човек ствара, а човек и преживљује, па зашто он не би имао и најпречега права да о њему да своје мишљење. Разуме, се, тешка је то ствар обратити се свакоме појединцу, али када би се обратили појединим професијама, ја бар мислим да би њихови одговори овако гласили.

Трговац: Брак је ортачко предузеће, које може успевати само онда кад га не поткрадају млађи.

Војник: Брак је освојена варош, која никад није довољно обезбеђена од упада непријатеља.

Свештеник: Брак је свакодневни оченаш, код којега треба изговарати само речи: „Но избави нас од лукаваго“, а бива ипак да многи додају још и: „И не наведи нас во искушеније“.

Лекар: Брак је зараза која већ сама у себи садржи антитоксин. Болесници се најбоље осећају при великој температури, а, напротив, рђаво при нормалној. Дијета није за препоруку, јер она само погоршава болест.

Судија: Брак је привремено поравнање двеју парничних страна.

Апотекар: Брак је пилула справљена по једном застарелом рецепту, уваљана у шећер, да би се лакше могла прогутати, па ипак често заседне у грлу.

Новинар: Брак је леп само као уводни чланак кад је, што је неминовно, без штампарских грешака које му кваре смисао.

Књижар: Брак је књига која се радо чита у првом издању, ређе у другом, а кад застари и постане класична, онда губи сваку вредност.

Железничар: Брак је у први мах, док пролази кроз тунел, пријатан воз за шетњу; нешто доцније он постаје путнички воз, а још доцније несносни, теретни воз. Судари се готово редовно дешавају на скретницама.

Поштар: Брак је препоручено писмо, обично погрешно адресовано, које је интересантно само док је затворено.

Телефонисткиња: Брак је спој двеју нумера, које се све дотле добро разумеју док какав додир споља не прекине везу или, што је још чешће, докле се неко трећи не умеша.

Спортиста: Брак је скок код којега није важно до које си висине скочио, већ како си се дочекао на ноге. Има их који се дочекају снажно и чврсто, има их који поклецну на једну или на обе ноге, има их који посрну, али је најчешћи случај да се дочекају оним делом тела који је прописан за седење.

Глумац: Брак је комад који се не игра пред публиком, а кад ипак доживи аплауз, то значи само да је рђаво игран. Рђавој игри су најчешће криви редитељ, кога публика н не види, или суфлер, који гдекад суфлира и речи којих нема у тексту. Главне роле у комаду — противно свима литерарним правилима — у првоме чину су емотивне и пуне израза и захтевају сву снагу и таленат глумчев, у даљим чиновима малаксавају и завршавају се без икаквога ефекта, па је стога и боље не играти комад до краја.

Ето, само неколико мишљења, па колико разноликих погледа и колико мало одговарају на постављено питање: шта је то брак? Веле да је ипак најбоље обратити се искуству, да је оно једино кадро дати одговор најближи истини. Отишао сам, дакле, једнога дана искуству и упитао га:

— Шта је то брак?

— Брак, да би био оно што се жели, треба да има троје...

— Знам: муж, жена и кућни пријатељ.

— Не прекидај ме! — избрецну се на мене искуство. Брак чини троје: љубав, поверење и стрпљење. Јеси ли, дакле, имао љубави?

— Имао сам је према свима женама.

— То је више но што треба. А поверење?

— Код моје жене нисам успео никад да га стечем.

— Уосталом, љубав и поверење и јесу нешто споредније ствари, више декор брака. Главно је стрпљење.

— То сам имао.

— Е па, ето ти одговора: брак је стрпљење.

Ја сам стрпљења одиста имао, али морам овде учинити признање да су ме томе стрпљењу научили и привикли моји критичари. Наиме, мене су критичари увек тако женски грдили да сам у брак ступио са већ утврђеном навиком да подносим грдње. На тај начин и доживео сам да, готово једновремено, прослављам јубилеј рада на литератури и на браку, само не и са истим резултатима.

НЕИСПИСАНА ГЛАВА

Ја сам у Предговору рекао да ћу своју аутобиографију завршити женидбом, налазећи да после женидбе човек и нема аутобиографије, а ја нисам рад да пишем биографију.

Рекао сам, још, да сам даљи опис мога живота поверио једноме своме пријатељу, и ову неисписану главу, ево, уступам њему.

ПОГОВОР

Ја сам у ствари завршио своју аутобиографију, али је л' те да вам изгледа као да нешто недостаје, као да није прави крај? Онако отприлике као што у позоришту има комада тако некако недовршених да публика, и кад се последњи пут спусти завеса, још увек седи и чека наставак.

Ја не бих желео да своје читаоце ставим у тај положај да чекају наставак. Написаћу још и ову последњу главу. Уосталом, ја сам се некако већ измирио са оним што треба у последњој глави једне биографије написати. Можда на мало чудан начин, али сам се ипак измирио.

У последње време, један млади подузетник некога новог погребног предузећа, којега и не познајем, почео је необично срдачно да ми се јавља. Колико год пута прођем крај његове радње, па ма то било и по неколико пута дневно, он увек љубазно скида капу и срдачно ме поздравља: „Добар дан желим!“ Само што ми не каже: „Извол'те, молим вас, извол'те свратите. Имам робу особитог квалитета и вама ћу, верујте, учинити нарочите цене!“

У почетку ме је бунила та његова љубазност и дошло ми је више пута, кад ме тако љубазно поздрави, да га брутално нападнем, али сам се полако, полако почео да навикавам. И почео сам да се мирим, тако да сам најзад узео да застајем, при проласку, пред његовим излогом и да меркам мртвачке сандуке. Затим је то бивало све чешће и чешће, готово свакодневно, све док ми то није постала права навика.

И не само што сам застајао пред излогом, већ сам почео да се упуштам и у пријатељске разговоре са младим подузетником, који је увек стајао на вратима своје радње.

— Шта мислите, — рекао бих му стојећи тако пред излогом — шта мислите ви о овоме сандуку?

— Ох, господине, тај бих вам могао нарочито препоручити! — одговорио би усхићено млади подузетник.

— Није ли нешто мали?

— Молим, дозволите, — рекао би он и измакао би се од мене три-четири корака, те ме премерио од главе до пете — уверавам вас, господине, да ће вам тај тако добро стајати као да је мера на вама узимана.

— Не мислите да је мало тесан?

— Можда нешто пасент, али то само у почетку, као на пример нова ципела, али доцније, верујте, осећаћете се сасвим комотни.

— Да, вероватно... а што се тиче квалитета?

— О, молим! — пресекао би ми он реч. — Што се тога тиче, могу вам дати писмену гарантију за пет година.

Разуме се, кад смо се ближе упознали, упустили смо се и у детаљније разговоре, и он ми је чак, пун одушевљења и поноса, изложио једног дана и свој нацрт програма за погреб. На челу пратње јастуче са орденима, па онда венци, па рипиде, па певачка друштва, итд., и, разуме се, одмах ме је увео у дућан, да ми покаже јастуче за ордење и пешкире за чланове певачких друштава.

— Само, молим — додао би уз то — ствар треба тако удесити да умрете лети, кад је дужи дан, те да се цео програм може извести.

Као што видите, дакле, благодареħи једној тако срећној случајности, ја сам се не само измирио са садржином ове последње главе моје биографије, већ сам унеколико учинио и све потребне припреме. Сад остаје још само да умрем, како би публика, која чека крај представе, могла ићи кући. Ја ћу већ и у том погледу учинити све што зависи од мене.

Али када се буде чуло да сам умро, ви ћете видети, свет ми то неће веровати. Ја сам толико пута терао шалу са овим светом да ће, вероватно, и том приликом многи мислити да је то само нека нова шала. Нешто слично ономе што се десило Таљерану, чији су политички трикови тако чести били да се свет и приликом његове смрти питао: „Шта ли је хтео с тим“?

Зато при објављивању моје смрти треба бити обазрив. Првога дана треба донети у новинама белешку: „Као што се чује, г. Нушић је јуче умро“. Другога дана већ би се могла донети оваква белешка: „Све више и више се потврђује наша јучерашња вест да је г. Нушић умро“. Па тек трећега дана рећи: „Као што из врло поузданих извора сазнајемо, г. Нушић је одиста умро“.

Да би се код публике одагнао и последњи траг сумње, могао би, том приликом, доћи к мени и ко од новинара да ме интервјуише. А како би се могло врло лако десити да му ја том приликом не бих могао на постављена питања одговорити, то је, мислим, најбоље да ја још сад спремим тај интервју.

То уосталом није тако необична појава — интервју са једним мртвацем. Напротив, у политици се то врло често дешава да баш они који су мртви пишу интервјуе са собом и нуде их разним редакцијама.

Тај интервју, у овом случају, ограничиће се само на то да утврди факат да сам ја умро, без икаквих других амбиција или претензија. Тај би интервју овако отприлике изгледао:

Новинар: Послат сам од директора „Светлости“ и молим вас да будете добри рећи ми коју реч о вашој смрти?

Ја: (ћутим, као што је и ред да мртав човек ћути).

Новинар: Могу ли дакле очекивати?

Ја: (ћутим и даље, не би ли се новинар, на тај начин, уверио да сам одиста мртав).

Новинар: Мислио сам да могу рачунати на вашу предусретљивост?

Ја: (најзад и мртав пролајем): Сасвим, као што сам и ја рачунао на новинарску насртљивост, који ни мртвом човеку не дају мира. Дакле, шта сте ради?

Новинар: Напољу се говори да сте ви умрли?

Ја: Не треба, знате, никад полагати много на те уличне гласове, премда, у овоме случају, има у њима и доста истине.

Новинар: Може се, дакле, сматрати да сте мртви?

Ја: Рачунајте с тим као са једним фактом, који вам може служити као полазна тачка за интервју.

Новинар: Могу ли знати побуде које су вас руководиле на тај корак?

Ја: Одавна се носим мишљу да се повучем из живота.

Новинар: Јесте ли имали какав нарочити разлог што сте изабрали баш овај моменат да умрете?

Ја: Могу вам рећи да сам ја у ствари помишљао на то да целу ствар одложим на дуже време, али ствар се, и против моје воље, другаче свршила.

Новинар: Занима ме јако тај детаљ. Би ли били тако љубазни да ми га испричате?

Ја: Зашто не! Ствар се, видите, овако десила. Лекари, који су се пре неки дан искупили око моје постеље, донели су, на латинском језику, одлуку да ја треба да умрем. Како сам ја још из ране младости познат као врло рђав латинац, то сам се овом приликом користио том својом лепом особином и просто их нисам разумео. Сутрадан, када су понова дошли, изненадили су се кад су ме затекли жива. „То просто није могуће!“ — узвикивали су они. Почеше понова да ме куцају, пипају, ослушкују и онда се поделише у два табора; мој домаћи лекар био је мишљења да ја морам у року од двадесет и четири сата умрети, док је други, његов колега и иначе мој добар пријатељ узбуђено узвикивао: „Тај је кадар још месец и два да се вуче овако!“ Ја сам покушавао, али без сваког успеха, да измирим њихова гледишта, али су они падали у све већу ватру. Најзад почеше да сецују на мене: мој домаћи лекар положи нову новцату хиљадарку, тврдећи да ћу ја умрети за двадесет и четири сата; онај други положио је на то своју хиљадарку, тврдећи да ћу се ја „вући тако још дуже времена“. Опкладили су се, пружили једно другом руке и замолили ме да ја пресечем. Сутрадан изјутра дође ми домаћи лекар сам и већ из првих речи које је изменио са мном увиде да сам ја присталица онога другога. „Ах, то није лепо од вас! — пребацивао ми је он. — Ви у овоме случају треба да сте потпуно неутрални или, ако већ налазите да треба симпатисати чијем мишљењу, онда сам вам ја ваљда пречи и ближи!“ Правдао сам му се да ја никако не желим да будем пристрасан и да немам никаквих нарочитих разлога ради којих бих пристао уз мишљење онога другога лекара, до једино тај што ми он допушта да нешто дуже живим. То нарочито увреди мога лекара, он плану и рече ми отворено да је онај његов колега једна озбиљна незналица, да је он такво тврђење поставио само зато да демантује њега као кућњега лекара. „Али, господине, — додао је он узбуђен — не дам се ја демантовати; не могу ја дозволити да будем тако олако демантован. Ви треба да

умрете, господине, још у току данашњега дана!“ Покушавао сам да му изнесем извесне противразлоге, али је он остао при своме, тврдећи како то није лепо од мене, као културнога човека, што очевидно идем на то да омаловажим медицинску науку, која је у овоме веку начинила већи прогрес но све остале позитивне науке. Најзад, примакао је столицу, сео је крај моје постеље, узео ме за руку и почео сасвим пријатељски да разговара! „Значи, ви претпостављате да животарите тако још месец и два дана, а у ствари ви сте већ измирени с тим да ћете умрети!“ — „Да!“ — „Ја велим, драги пријатељу, — настави доктор пријатељски — што ће бити јесенас, нека буде вечерас. Наш народ је мудар и његова филозофија је здрава, па је треба послушати!“ И на крају крајева, пошто је апеловао и на моје добро срце, морао сам му попустити, и тако је, ето, дошло до тога да сам сад умро.

Новинар: То је одиста занимљиво! (Бележи).

Ја: Да, врло је занимљиво.

Новинар: А смем ли вас замолити да ми кажете још и ваше мишљење о смрти?

Ја: Одговорићу вам врло радо и на то, али могу вам рећи да сам променио своје мишљење. Све док нисам умро, имао сам сасвим друго мишљење о смрти; отприлике онако као што људи, све док се не ожене, имају другаче мишљење о браку.

Новинар: Мене интересује нарочито ваше мишљење, јер би се оно могло сматрати као аутентично?

Ја: Одиста је тако, и ви сте пали на врло сретну мисао: да мртвог човека питате шта мисли о смрти. То је једини начин да се дође до аутентичног мишљења о тој појави.

Новинар: (вади нов лист хартије).

Ја: Ви знате врло добро да има разноликих мишљења о смрти, али су сва та мишљења живих људи, која они, додуше, кад умиру, подвргавају извесној контроли, само нам, на жалост, та своја контролисана мишљења не објављују. Према најстаријем мишљењу, које се провлачи готово кроз све религије, постоје два живота: један је земаљски, а други ваљда иноземни, и, према томе, ја бих сад требао да сам у иноземству; међутим, ја имам предосећање да ћу тек сада бити у земљи. То застарело мишљење препарирано је доцније тврдњом да постоје два живота, од којих је један телесни а други духовни. Према томе, кад човек умре телесно, живи духовно, и онда вероватно и обратно: кад умре духовно, он живи телесно. Овај је други случај у свету много чешћи, и могу вам рећи да се тај телесни живот претпоставља духовном, вероватно и зато што је духовни живот, мислим онај после смрти, страшно монотон. Дух човечји после смрти ужасно беспосличи и једина му је забава да посећује своје драге на сну и да се јавља женама на спиритистичким седницама. Иначе, могу вам рећи да је моје дубоко уверење: да је и смрт навика. Штавише, човек се брже и лакше навикава на смрт но на живот. И верујте да је та навика тако упорна да мртав човек више и не мисли на живот, обратно живом човеку, који увек мисли на смрт. Жив човек чак и одузима себи живот, док мртав човек не одузима себи никад смрт. Да уђеш у живот, треба ти безброј припрема: мораш учити да 'одиш, да говориш, па онда, доцније, мораш стећи извесне квалификације; док смрт све то не тражи, не тражи вам ни да ходате, ни да говорите, нити вам тражи каквих квалификација. Оно што општина дели гробнице на гробнице прве, друге и треће класе, то мртви не узимају у обзир, они сви сматрају себе за мртваце прве класе. О смрти и њеним лепим странама постоји врло много фраза, које су изрекли они филозофи који су волели да живе. Тако по њима: смрт је прибежиште мира; тихи одмор после животних бура; смрт је филозофија живота, резултанта свих напора, крајњи циљ свих путева, и ваздан још лепих

речи, које се обично употребљавају у посмртним беседама. Једна од тих фраза је и она: да је боље бити мртав лав но жив магарац, коју реч мртви лавови признају, али је не признају живи магарци, а кад већина нешто не признаје, онда то остаје само мртва књишка мудрост. Што се мог личног мишљења тиче, могу вам рећи да ја о смрти имам необично добро мишљење, као о једној од најпоузданијих ситуација коју човек може постићи, и према томе: уверавам вас да бих ја волео да сам још жив.

Новинар:: Шта би се још дало забележити о вашој смрти?

Ја: Ја мислим да је за вас, као и за мене, главна ствар да сам умро; све остало је од споредњег значаја.

Новинар: Па ипак, радо бих хтео знати: које су биле ваше последње речи?

Ја: Какве последње речи?

Новинар: Па знате, ред је кад човек умре, да каже неку последњу реч, која се после згодно да употребити у биографији.

Ја: Ах, да, сећам се. Ја сам пред смрт питао жену: пошто су диње на пијаци?

Новинар: Али, забога, то се тек не може забележити као последња реч једног књижевника. Ви знате добро да је, на пример, Торквато Тасо узвикнуо: „У твоје руке, Господе!“ Вилијам Скот је рекао: „Тако ми је као да сам се поново родио!“ Бајрон је рекао: „Хајде да се спава!“ Рабле: „Спустите завесу, комедија је свршена!“ а Гете: „Више светлости!“ Дакле, јесте ли и ви тако што узвикнули умирући?

Ја: Нисам, а не верујем ни ти честити људи, које сте ви цитирали, да су што слично казали. Све су то биографи измислили, или бар дотерали. Ја знам, на пример, једног мог пријатеља, глумца, који је пред смрт рекао: „Ја тропа!“ и направио лице као да је у ајнцу на седамнаест извукао десетицу. У новинама сам после читао да су му последње речи биле: „Ја сршавам!“

Новинар: Но, па да, то се мора мало дотерати. Ја сам, на пример, ту скоро, описивао смрт једнога нашег политичара, који је при самртним мукама стењао као магарац, али сам ја у опису рекао да је дубоко уздахнуо и на самртничком челу му се исписала брига за отаџбином.

Ја: Е, ако пристајете да ствар тако дотерате, онда ћу вам признати да су моје последње речи биле у ствари један дијалог, између' мене и доктора који ме је лечио. „Реците ми, докторе, — питао сам га кад су већ настали последњи часови — реците ми, шта ће ме отприлике коштати смрт?“

— Мислите ли: заједно са трошковима око сахране?

— Не, не за те трошкове имам већ предрачун. Но рад сам да знам шта ћете ме ви коштати. Ваше посете?

— Па, имао сам десет посета по педесет динара и један конзилијум, свега шест стотина динара.

— Јефтино, одиста јефтино. Мог пријатеља, покојног Андрију Јанковића, коштала је смрт пет хиљада динара, а ништа боље није прошао но што ћу ја проћи.

— То је, знате, зато тако јефтино што је мој принцип у раду: мала зарада, али што већи обрт. Јер, најзад, лекар који је лечио вашег пријатеља, покојног Андрију, заради на његовој смрти пет хиљада динара, а за то време ја на десеторици покојника зарадим ту исту суму!

— Одиста, одиста диван принцип: што већи обрт, макар и мања зарада. А овај... ја ћу скоро, је л' те!

— Да, да, ту сте...

— Онда, молим вас, испуните меницу на шест стотина динара, колико вам дугујем, да вам је потпишем.

Ето, то су отприлике биле моје последње речи. Као што сам пре толико година, после преживљенога детињства а ступајући у живот, рекао: „Испуните ми меницу да је потпишем!“ тако сам, ето, и завршавајући живот, изрекао исту мисао. То би, разуме се, у биографији могло гласити: „Дајте ми живота, ја још нисам казао последњу реч!“

Новинар: Па хоћу ли то забележити као ваше последње речи?

Ја: Немојте. Напишите: „Због ом и хвала на пажњи!“

Новинар: Зашто то?

Ја: Јер сам тим речима рад и ову књигу да завршим. Због ом и хвала на пажњи!

ЈЕДНА НЕБЕСКА СЕДНИЦА

Није то случајно што се ја сваке године, о дубокој јесени, теже разболим и догурам до 39 на термометру; догурам до једног или два конзилијума; догурам породицу до најмрачнијих слутњи а новинарске репортере до незајажљиве радозналости и – повучем се опет у живот. Неће то бити случајно. Једне чак ноћи, под температуром 38 са 6, покушао сам да продрем у ту тајну, да видим: не интригира ли ко против мог живота, не протестује ли когод што ја још живим?

Разуме се, под температуром 38 са 6, није ми било тешко продрети у тајну и наћи одговор своме питању. Те ноћи, крчећи себи пут кроз облаке којим ми ваља кренути на небо, застао сам пред једним полуодшкринутим небеским вратима, јер сам сагледао тамо чудну једну појаву. Била је то као нека тајна седница, где сам око стола запазио све позната ми лица и чуо тако познате ми гласове. Застао сам утолико пре што сам чуо да се моје име врло често помиње, те сам оправдано посумњао да је управо о мени реч. Наоружан свима земаљским особинама, а нарочито земаљским ушима и радозналошћу, ја сам од речи до речи чуо дискусију која се на тој седници водила и кроз отшкринута врата видео сваки покрет и сваки миг.

За једним дугим столом седели су окупљени: Милован Глишић, Милутин Илић, Симо Матавуљ, Драгомир Брзак, Владимир Јовановић, Никола Ђорић, Драгутин Илић, Паја Адамов, Иво Војновић, Коста Арсенијевић, Стеван Сремац, Јанко Веселиновић, Војислав Илић, Светолик Ранковић, Илија Вукићевић, Алекса Шантић, Милорад Митровић, Иво Ћипико, Светозар Ћоровић, Милорад Петровић, Божа Кнежевић, Бора Станковић и Радоје Домановић.

Седе тако сви намрштена погледа и мрачна лица и тек после дужег ћутања неко ће рећи (нисам га спазио ко) да би се могло приступити разговору.

Пренуше сви, погледаше се међу собом и понудише најпре Милована Глишића да председава. Милован ни да чује, вели, никад он те ствари није радио.

-Ти, стриче, и нико други!- вели му Јанко. –Ти, брате, једини међу нама имаш честиту браду.

При тој речи Јанковој прођоше прстима кроз браду Драгомир Брзак, Влада Јовановић, Никола Ђорић и Драгутин Илић, а Војислав поглади своју пажљиво подшишану Шекспирову брадицу, док Коста Арсенијевић зари своје суве прсте у чекињасту браду и узе да се чеше под вратом.

– Ма остави ти мене, синовче, на миру – настави да се брани Глишић од Јанка – где бих ја то? Ето вам Драгомира Брзака, зар не видиш да и иначе личи на председника Главне контроле.

Брзаку поласка ова кандидација. Задовољан, ако није могао председавати збору живих, а оно бар да председа збору мртвих књижевника, он одмах заузе председнички став, убриса цвикер и узе први реч:

– Господо, ми смо се овде искупили да учинимо једну констацију. Ми смо, господо, једног из наше генерације заборавили на Земљи...

– Нисмо га заборавили – писну са доњег дела стола, где се окупила опозиција, Радоје Домановић – нисмо га заборавили, него се он извукао из списка. Он је на некакав начин препарирао списак наше генерације па је изоставио себе.

– Јесте, јесте! – вришти Илија Вукићевић и млатара кроз ваздух дугим рукама.

– И да је само изоставио себе па ни по јада – наставља Радоје и лупа песницом о сто – него је увео себе у млађи списак генерације, оне што долази за нама, па се прави луд и живи још.

– И мислите ли ви да ће се он на томе зауставити – придружује се Радоју Милорад Митровић – познајем ја њега добро; тај ће се пребацивати из генерације у генерацију и догод буде могао подваљивати и нама и Богу.

– И бар да је скроман – придружује се мрзовољно Бора Станковић – и као што је ред да се један дезертер прави туткун, да седи у кут, у пепел, да не даје глас о себ'. Али он запео па свима нама држи посмртне говоре, а кад груне земља повр' нас, а он пита: „'Ајде, има ли још неко?“ Беше тако у Врање, у старо време, неки Миле Сојтарија; није му бог дао много памет, а гола сиротиња, па кад ко умре, њему дарују за душу покојникове хаљине. Па он тако, кад се поцепа, па нико не умре, зађе од кућу до кућу, лупа у капију и пита: „Има ли, море когод скоро за умирање?“ Е, тако, видиш, и овај Нушић, иде од капију до капију и све нас посахрани и то није да кажеш једну, него сахрани неколико генерација, целу нову књижевност. Е, па, брате, што не бива, не бива!

– Господо – испрси се председник и погледа преко цвикера по свима – дебата се овако произвољним разговорима може наставити у бесконачност и ми на тај начин нећемо доћи ни до каквог закључка. Мислим да је боље ако будем сваком редом давао реч.

– Тако је! – прихвати збор.

– Има, дакле, реч конте Иво Војновић!

– Ја?! – изенади се конте Иво и извади малу марамицу, чипкицама оперважену, и обриса чело. – Ма немојте! Ја, драгец мој и прелијепи предсједниче мој, нијесам мислио говорити ни о животу ни о смрти. О животу још и кожи кожи, али, оштрија же роба, ко ће још о смрти говорити. Живот је немилосрдан владар људскијех днева, а смрт варљива господарица онијех велелепнијех палача што их вјечност подиже свијем незасићенијем људскијем сновима. Живот свак воли као што младићак поморац воли широку пучину распламећену бескрајном жудњом за несхватљивим и невиђеним...

– Ех, цврц! – гунђа Бора – па овај се, бре, навезао на пучину па нам прича неке морске приче!

– Молим, не упадајте у реч! – протестује председник. – Будите парламентарни!

– А он нека говори у прози – одговара Бора. – Шта је окупио ту неке жудње, неке снове и неке распламћене палаче као да смо ми београдске госпе па да зинемо кад он зановета.

– Чујмо даље! – упада председник да би убрзо прешао преко овог непријатног инцидента. – Има реч Стеван Сремац!

– А, не! – брани се очајно Сремац. – Ја никада не говорим, никад нисам јавно говорио, сем кад сам полагао испите.

– Мораш да говориш – гунђа опет Бора – извлачите се, па све ја. Е, не може тако, него ти тако: родио си се у Бачкој, зовнеш се Сремац, а пишеш на нишлијски дијалект. Е, у литератури врдај колико хоћеш, али овде мора да говориш.

– Па шта имам да говорим? – одбија Сремац увређено. – Могу само то каз'ти, што вели онај мој Палчика, зет Сосе Гркиње: Нушић неће у труц умрети, па ето ти!

– Молим само да допуним брацу Стеву – узима реч Паја Адамов – односно да објасним оно што је он хтео каз'ти. У нас тамо, у Чортановцима, били неки Ђука и Нића, добри пријатељи. У младости били пајташи па остали тако добри пријатељи све до старости. Ђука имао двоје деце, Сиду и Спиридона, а Нића само 'ћер Сосу. Па тако...

– 'Ајде па сад! – упада у реч опет Бора. – Па овај запео од Чарнојевића, па ће сад да пређе на Стратимировића, па на Шупљикца, док не сврши са: „На крај шора чађава механа“. Остави, бре Пајо, да нам читаш твоја карловачка јектенија, овде је реч о другом нечем.

– Ја сам само хтео... – хтеде да се правда Паја Адамов.

– Па хтео си, али ето, запео си као Сремчева Габријела. Дај неком другом реч, председниче! – брецну се Бора.

– Ево ја бих рекô ако ћете чути! – надвиси гласом Јанко Веселиновић и погледа по свима редом, као да би тога часа рад да запева Старца Вујадина.

– Да чујемо Јанка! – кличе омладина са доњега стола.

– Кардо роде, рећи ћу ти по души (Јанко је радо говорио у једнини кад се множини обраћао). Ја велим, нисмо се ми овде сабрали да будемо судници, те да пресецамо туђе нити. Знате како наш народ вели: писано ти је, писано, нити га можеш домакнути ни одмакнути. Па ето, велим, нек живи човек до суђена дана, кад му је тако писано!

– Остави, бре Јанко, једанпут те твоје народне мудрости! – гунђа опет Бора. – Досади ми там' на земљи са твоји Зелени вајати, па хоћеш сад ваљда да ми кажеш да је Нушић Адамско колено?

– Има реч Војислав Илић! – прекида Борино гунђање председник.

Војислав се диже, усправи и занесе главу уназад, провуче руку кроз косу, па је затим задену између дугмади закопчанога капута. Он поче овако:

– Шта је живот? Под времена руком,

Прах постаје што је гранит било

И јејина отпоздравља хуком

Ток живота и самрти крило!

– Гле га сад па овај! – гунђа опет Бора. – Овај тек оде у чикмаче, у ћорсокак. Остави се, бре, Војо, брате, твоје сентименталности, сентименталност те и у гроб отера.

– Нисам још ни реч казао о смрти, а мислио сам – као буни се Воја.

– Ама шта има да нам говориш о смрти – буни се и Бора – као да ми који смо умрли не знамо шта је смрт.

Војислав спусти обрве, стрпа руку у џеп и увређено седе и, мада су га сви молили да настави, он не хте више ни реч да рекне.

Јави се за реч и Иво Ћипико:

– Е, оштија – рећи ће он – било би право позвати га, тога блаженога Нушића, амо к нама, ма велим да паса још мало времена, бар до пролећа, јербо се сада већ укишељио купус те приспеле сарме и пршут је већ нафуман, а биће да су доспијеле и свињске даће, те ће би човјека с пунијем устима отјерали с пуне трпезе. Није нам, вели, преша да толики гријех чинимо.

– Што говориш, бре Иво – рећи ће Бора – јеретичке ствари, зар не видиш како Брзаку капље пљувачка из уста.

– Могао бих ја што рећи, ако би било кога да чује – огласи се Божа Кнежевић, који је све до сада упорно ћутао.

– Чујмо! – прихватише са свих страна.

– Господо – поче Божа – вама је познато да је живот земље само на један сат, на коме је цео историјски живот човеков само један секунд, а органски његов живот је само један минут. Ништа није вечито: вечност је процес у којем је што више прошлости то све више и будућности. Живот је само мало, видљиво парче конца, које се протеже дуго пре и после живота...

– Па ти бре, господин-Божо, оде у философију – опет ће Бора. – Ама, па и ти! Па да ти је вредела нешто та философија, тебе би сад знали и ценили тамо доле, а ево сиђи доле па ако те зна когод, сем оне твоје Ксеније, а ти ме сеци где сам најтањи.

– Људи који дубоко мисле – одговара Божа – тешко се крећу у друштву и слабо се чују међу живима.

– Е, па кад се не чујеш међу живима, не мора да се чујеш ни међу мртвима! – завршава Бора.

– И ја бих хтио ријеч! – рећи ће на то Симо Матавуљ дижући два прста десне руке увис.

– Чујмо госпара Симу! – одазва се неколицина.

– Колико сам разумио, господо – поче госпар Сима – ријеч је овда о томе: треба ли Нушића оставити још да живи, или га треба већ једном позвати да се врати својој генерацији. Ја велим, господо, гријешите ви који бисте прекратили му вијек. Нама је као генерацији, која је учинила тако замашан потез у српској књижевности и заорала једну дубоку бразду, потребно да имамо доле на земљи својега представника. Нушић се може сматрати као заостали представник наше генерације на земљи, управо као наш консуо на земљи...

– Па је л' то – прекида га Бора – он као наш представник и консуо, што каже шјор Шиме, па може да наплаћује тантијему за моју Коштану?

– Уха, где ти оде! Не може то! – гракнуше неколицина.

– Молим господина Борисава да ме не прекида – наставља госпар Сима са пуно мирнога достојанства. – Ви видите сви, господо, како је настало једно ново покољење које би нас хтело да избрише и да од себе почне историју нове књижевности. Потребно је, дакле, подсетити све те што хоће од себе да почну: да смо и ми постојали, да смо и ми нешто градили и дограђивали на згради коју новом српском књижевношћу називамо, и зато је – видите - потребно да битише, да живи неко тамо доле, за којега ће, као она позније франческа покољења што су, пружајући прст на последњега Наполеоновог војника, говорила: „И овај је био на Аустерлицу!“ – тако, велим, нека и за нашега представника реку: „И овај је припадао оној вредној генерацији!“

Симино мишљење некако освоји све и тако, само са неколико гласова опозиције, мени продужише мандат још за годину дана. Догодине видећу како ћу проћи.